

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
KÖZLÖNYE

XL. kötet

1935. 10-12. sz.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

FŐTITKÁR

Új folyam VI.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ

Mincerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság nyomása

1935

TARTALOM

TANULMÁNYOK :

<i>Dr. Sándor István:</i> Erdély első társadalmi regénye — — — — —	321
<i>Dr. Bíró József:</i> Magyar művészet és erdélyi művészet — — — — —	336
<i>Dr. Véegh Sándor:</i> Magyar költők románul — — — — —	362

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

<i>Dr. Gergely Pál:</i> A „Kolozsvári Zeneiskola“ alapítása 1819-ben — — —	369
<i>Dr. Veress Endre:</i> Golescu bojár útleírása Erdélyről és Magyarországról 1826-bói — — — — —	372

NYELVMŰVELÉS.

A nyelvtisztaságért 250 évvel ezelőtt is küzdöttek Erdélyben. — Az idegen szó műveletlenséget palástol. — Fáradság és fáradtság. — A helységnevek használatának joga. — Leu, lei vagy lej? — Banea Nationala. — Hogyan írjuk az idegen család- és keresztneveket? 377—380

HÍREK :

Dr. Szádeczky K. Gyula halála. — *Barabás Samu* ünneplése. — Két magyar emlékkiállítás. — Nemzetközi dermatológiai kongresszus. — *Sven Hedin* és a magyar tudományosság. — Szellemi munkanélküliség. — A szellemi élet hanyatlásnak indult — — — — — 381—384

BIBLIOGRAFIA :

<i>Valentiny Antal:</i> Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év —	385
Erdélyi Tudományos Füzetek. Szerk. <i>Dr. György Lajos</i> . 1—81. sz. —	403

Erdély első társadalmi regénye.

Eppen századik éve, hogy a reformkori Erdély életének egyik jellegzetes arisztokrata egyénisége, Petrichevich Horváth Lázár, akkor a főkormányshé fogalmazója, szűkebb hazájában egészen szokatlan irodalmi kísérletét készült tető alá hozni: Erdély első társadalmi regényét. Az író csak úgy, mint munkáját, azóta elfelejtette a közvélemény s az irodalomtörténet is csak szerény jegyzetekben emlékezik meg róluk. Elmúlt korok tájait az utókor a legnagyobbak személyében és tevékenységében látja jellemezve s a Széchenyi, Vörösmarty, Eötvös, Kemény, Arany, Petőfi magaslatai mellett valóban szerényebb fennsíknak mutatkozik az a könyv, amelynek emlékét idézzük: *Az elbujdosott vagy egy tél a fő városban*.¹ S mégis, e két vaskos kötetet kitévő alkotás elsárgult lapjait forgatva, ritka elevenességgel kezd beszélni hozzánk multunk egyik legjelentékenyebb korszaka, benne találjuk magunkat egy országépítő évtized szellemi sürgés-forgásában, s érezzük, hogy a szellemtörténet szemszögéből pillantva vissza a multba, az efféle műkedvelő alkotás nem kevésbé lehet sokatmondó, mint a legnagyobbak művei. A lángész túlnő a koron, amelyben él, — az átlagember magát a kort tükrözteti.

Miféle irodalmi talajból hajt elő a reformkori Erdély e különös szellemi portréja? „A mi korunk átmenetel kora s ezzel minden ki van mondva“, — írja erről az időről Toldy Ferenc. Az 1830-as éveket valóban a romantika és a realizmus korszakváltásának kell tartanunk, amelyben a túlfűtött érzelem- és képzeletvilág a leggyakorlatibb irányú gazdasági-technikai érdeklődéssel karöltve jellemzi a magyar irodalom életét. A kor irodalma, a költőt idézve, ott áll „közötte a valónak és mesének“. Műfaj történeti szempontból az évtized átmeneti jellege a hexameteres honfoglalási eposz utolsó s a regény első termékeinek ekkori keletkezésében van adva. „Ha Garay drámához tért, ha Czuczor nem folytatja Hunyadiát, ha Vörösmarty Magyarvárárt örökre félben hagyta, mindez egyebet bizonyít-e, mint annak érzetét, hogy nem ez az, mit a kor előkelőleg kíván.“ Az új műfaj, a regény, s különösen a társadalmi regény, egy új, az élet mindennapjait közelebbről látó életszemlélet szülötte s a regénytörténet Fáy *Béteky-háza* után *Az elbujdosott*-ban s Jósika *Könnyelműek* című alkotásában a

¹ *Az elbujdosott vagy egy tél a fő városban*. Eredeti román. Irta: Petrichevich Horváth Lázár. Kolozsvárt, 1836. I—II. kötet, 265 + 344 l. Tilsch és Fia tulajdona.

harmincas években a költészet ez új ágának egyszerre három termékét kapja.²

A kor irodalmi életét figyelő előtt úgy tetszik, hogy majdnem minden íróknak bevallott, vagy be nem vallott esztétikai problémája: miként jelenhetik meg az irodalomban „édes poésise az életnek“ összhangban „alacsony prózájával“. Többé már nem takarhatni el „földi rongyfoltjait az égi rokonságú embernek!“ De amíg egyfelől egy reformokkal vajjudó, mély gazdasági átalakulásoktól terhes, s a modern technika első nagyszerű alkotásait építő, realizmusra hajló társadalom keresi íróink által a maga kifejezését, — másfelől ott van Nyugat irodalmának sajátos romantikus világa, ott vannak a nagy nemzetközi minták, amelyeknek varázsa alól a magyar író sem tudja magát kivonni: Byron, Scott Walter, Bullwer, Hugo Victor és Sue Eugene fantasztikus, színes, érzelmes romantikája. Áthidalni a kettőt olyan feladat, amellyel még történelmi regényeink sem küzdhetnek meg zavartalanul, pedig ezekben a mult köde sok mindent takar. Társadalmi regényeink közül ezt talán csak *A falu jegyzője* tudta megoldani. A Petrichevich Horváth Lázárhoz hasonló egyéniségek e munkakörben egészet nem végezhetnek. De éppen munkájuk befejezetlensége sejtetheti a kor mélyében lappangó ellentéteket.³

Amikor 1836-ban, a magyar regény nagy esztendejében, Gaál József *Szirmay Iloná*-ja, Jósika *Abafi*-ja és *Zólyomi*-ja már megjelent, augusztus 27-én *Az elbujdosott* hagyja el a sajtót. Írója akkor még ismeretlen a nagyközönség előtt. Az eleven, szellemes, sokat olvasott és kifinomult ízlésű púpos arisztokrata, aki néhány év mulva a *Honderű* című folyóiratában a népiesség és a demokratikus eszmeáramlatok egyik legádázabb ellenfele lesz s akinek nevét a Petőfi ellen vívott harcok teszik majd hírhedtté, aki remekül berendezett pesti szalonjában a társadalmi és szellemi élet nemzetközi előkelőségeivel érintkezik, — ekkor csak kezdő író.⁴ A tehetségek azonban, amelyeket a századvégi irodalomtörténet liberális szelleme csak tagadóan értékelhetett, már e regényében is teljes erővel jelentkeznek. Erdély, a reformkor, a magyar arisztokrácia s az egykorú szellemi Európa egyaránt egy sajátosan csiszolt elme fénytörésében mutatkoznak itt is, s ez az oka annak, hogy a mű ma sem halott s dilettáns vonásai ellenére is valamiképpen vonzza az olvasót. A magyar társadalmi regény bűvára már fontos kezdeményezései miatt is fokozott figyelemmel fordul feléje.

A regény az angol és francia romantika általános receptje szerint rendkívül szövevényes szerkezetű és voltaképpen egy hosszú, sok szálból fűződő történés-folyamat utolsó fázisát nyújtja. A III. könyv XI. cikkelyében Horváth Lázár is nyilatkozik e regénytechnikáról: „Mint mikor egy városi gazda ember valamely gyönyörteale látogatóját kies

² V. ö. Schedel: *Egy pillanat multévi literatúránkra*. Figyelmező, 1838. 130. l.; Garay: *Vezérhang*; D. Schedel Ferenc: *Eposi és drámai kor*. Figyelmező, 1839. 346—347. l.

³ Skala István: *Gróf Széchenyi István és a magyar romanticizmus*. Budapest, 1932. 72. l.

⁴ V. ö. Farkas Gyula: *A „Fiatall Magyarországnak“ kora*. Budapest, 1932. megfelelő helyeit.

kertje Daedalus-i remek művének — melyet neki az »én labirintusom« vagy »tévelyemnek« nevezni tetszik — öszve bonyolult tekervényi között kíséreteti, majd titkon nevetve vendége meghökölésén... majd csöndes felsőbbbséggel figyelmeztetve hiábavaló s elhibázott hozzávetéseire... majd szepegve, midőn vendégét tudtán kívül az igaz útbá botlani látja... s majd megint megkönnyebbülve, midőn őt egy kis fontolgtatás után megint a csalósvény felé tartani szemléli: épen úgy kísér oh nyájas olvasó téged az okos Novellista beszédjének labirintusain keresztül".⁵ Ez a bulweri regényrecept valóban az olvasó tájékoztatlanságára épít s éppen az előzmények elhallgatásával fokozza a történések érdekességét. A modern analitikus regény egyik szerény előfutárját kell látnunk ebben a labirintus-technikában, a regényszálak visszafelé való fokozatos legöngyölítésében, amelyet Petrichевич Horváth Lázár teljes tudatossággal alkalmaz s Jósika Miklós is klasszikusan képvisel. De ez magyarázza azt is, hogy a regény menetéről csak hozzávetőleges vázlatot készítenünk is már-már a lehetlenséggel határos.

Az a tél, az az öt hónap, amelyet a regény Erdély kincses fővárosának az 1820-as években folyó életéről bemutat, két érdekes, rokonszenves, érzelmesen elmosódott regényalak előéletéről rántja le a leplet. Az egyik maga az elbujdosott, akiről a regény címét nyeri, kapitány Woodland, az előkelő angol úr, Görögország nagyszívű rajongója, aki a görög nép szabadságharcában is részt vett s „visszatérő útjában Byron Lorddal, Európa akkori leghíresebb költőjével is“ megismerkedett.⁶ A szentimentalizmus tipikus regényhőse ő, a világból kiábrándult, mély emberszeretettel és kifinomult érzelmi étellel bíró arisztokrata, akinek életútját a fájdalmak és csalódások szegélyezik. Valami komor fény-árny váltakozás jellemzi a regény lapjain arcvonásait, multjának titka mindvégig ott reszket a cselekmény fölött s nem egy helyen egészen megmagyarázhatatlanná teszi viselkedését a többi szereplők iránt. A titkok megoldása: Woodland nem más, mint gróf Várkövy Lőrinc, akit a szülői ház szigorú tekintélyi alapokon, barokkos családpolitikai elveken nyugvó berendezése kényszerített kiskorában a hazulról való megszökésre, s most a sors és intrika, egy szenvedélyes-melankolikus szerelemmel kapcsolatban, saját édestestvérel, Bélával, állít ki párbajra.

A másik titokzatos multú regény-személy gróf Széplaky Róza, Várkövy Lőrinc és Béla rajongásának közös tárgya, ugyancsak a szentimentális-romantikus regény ismert légies, passzív csupa-szív alakja, akinek másával, a kor világirodalmában cserkészve, lépten-nyomon találkozunk. A regény elején mint egyszerű polgárleány, Szerényi Róza, lép elénk, aki Várkövy Klára barátnője s nincs is tisztában származásának rejtelmével. Csak fokozatosan ismerjük fel benne mi is Széplaky Rózát, akit gyermekkorában maga az édesanyja távolított el egy cigányasszony praktikáinak segítségével a szülői háztól, hogy első

⁵ II. 286.

⁶ II. 324.

házasságából származott leánya, Isaura, számára biztosítsa halott urának vagyont. Woodland kutatásai s a hasonló regényekben elmaradhatatlan anyajegy és amulett azonban végül is fölfedik kilétét. A tragikum és bánat szelleme ott lebeg az ő törékeny sorsa felett is mindvégig s a Várkövy Béláért folytatott csendes szerelmi tusakodásokban éppen Isaurával kell megmérkőznie, — párhuzamául a Várkövy testvérek egymással folyó harcának.

Csak röviden emlékezzünk meg a regény két intrikusáról, Isauráról, Zenyéry báró feleségéről, aki kietlen családi életéért udvarlóiban keres kárpótlást, s gróf Szenveyről, aki kicsapongásokkal eltöltött ifjúsága után Széplaky Rózát szeretné feleségül. Mindaz, ami a szerelmes szívek ellenében s a Várkövy testvérek egymás ellen úszítására történik, az ő cselszövényeik eredménye. Személyüket sem nehéz az egykorú regény és dráma intrikus-típusai között elhelyezni. Annál sajátosabb, hogy Petrichevich Horváth Lázár nem öltözteti őket a talpig gonosz romantikus hősök ruhájába, hanem mindvégig szenvedélyeik magyarázatára és szépítésére törekszik, mintegy megkövetvén Erdély magyar arisztokráciáját, amelyet e hőseiben akarva-akaratlan megtámadott. Ezek az ingatag, bűnre hajló, de büntudattal is küszködő alakok mint ha csöndes jelzőtáblát tartanának elénk: út a realizmus felé. E tekintetben mit sem tesz, hogy rájuk is áll az esztétikus megállapítása: „bábok, lélek nélkül, egy-egy emberi tulajdonság meg személyesítve valamilyen sablonos, minden egyéni szín nélküli alakba”.⁷

Ez a ma már kissé semmitmondó jellem-típológia és bonyodalom azonban Petrichevich Horváth Lázár felfogásában bizonyos tekintetben mégis eredetinek és különlegesnek tetszik: az író erdélyisége, arisztokrata öntudata és korszerű reform-hajlandóságai egyéni színezetet adnak az átlagos nemzetközi motivumsornak. Nem felejthetjük, hogy a szintér mindvégig a főváros, Erdély szellemi középpontja, marad, s hogy ilyenformán az első magyar nagyvárosi regényt kell *Az elbujdosott*-ban értékelnünk. A város külső képe ugyan nem bontakozik ki tisztán, de mégis: „a nemzeti theatrumban“, „melly kívülről inkább valamely gabonás, vagy szalma raktárhoz, mint a legszebb mesterségek áldozó templomához hasonlít“, „Dérinénk különös hasznára megy a darab“, elénk tárulnak „a régiségbe menő ócska Lábos-Háznak siket boltozati“, „a tizenötödik századnak rongyos kalmár épületei“, „számtalan kufárernyő-utcák“, „ős hagyománya az éj palástja alatt pompázó sötét cathedrálnek“, a „góth-ízlés faragta nyúlánk órállók“ s a város szélén „egy ökoljogi korszellem emelte tömör bástya alatt nyíló kapu“, az oszlopos, szobros, régi házak és modern „szegletépületek“; s kirándulunk a „város nyugoti kapuján túl“ a kies szomszéd község felé is, túl a „Statuánál“, mely az út mentén áll, a „téli köpenybe burkolt Zöldeerdő“ irányában s látjuk „a hegyek alatt kígyózó hideg Számost“, amely „csak itt-ott mutat fényes tükröket“. Mindössze ennyi az, amit a figyelmes olvasó a főváros helyi színezetéből megrögzít-

⁷ Császár Elemér: *A magyar regény története*. Budapest, 1932. 120. l.

het.⁸ A város Petrichevich Horváth Lázár regényében, mint általában a kor regényeiben, még nem életformáló erő, csupán színpadi díszlet, — s mégis egy darab Erdély földjéből.

A külső városképen kívül nem kevésbé járul hozzá a cselekmény átmagyarításához a főváros egykori előkelőségeinek felléptetése is. A regény egyik részlete valóságos seregszemlét tart a színházban összegyűlt erdélyi arisztokrácia fölött: Woodland, Zenyériné s a többiek Petrichevich Horváth Lázár főrangú kortársainak adnak itt találkát. Ehelyütt *Az elbujdosott* szinte a kulcsregényhez közelít. „Báró J.... né mellett“ ott látjuk „a nyájos Főhadivezér Gróf H... .h“-t, aki „mint mondják, egészen régi tempókból dolgozik“ s „a mellett jó katona és nagy vadász“, „egyszersmind véghetetlen szabadelvű ember“; ott van „Kapitány báró E.....m Fővezéri segéd“, „kék szemű, pofotyos, aranyhajú, vereshajtókás Adonis, kinek éjszaki német accentusa ide-érzik“; belép „kapitány herceg L.....z“; látjuk „legderekabb honfiaink, legjobb lovasaink, legjelesb bajvivőink — szóval leginteressan-sabb uraink egyikét“: „gróf K.....i“-t, „kinek nemesen görbedt orra, gyönyörű görög szakálla s teljes férfias delisége olly módnélkül emlékezteti az embert az ősi lovag időkre“ (ehhez a jegyzet: „Istenem! miért kell ma már ide gondolnunk, hogy: csak volt!“); s ott van végül „a mind hajviselete, mind pajkos kis barna bajusza és spanyol szakállá által megkülönböztetett dandy“, „aki Angliából nem rég érkezett haza“, „gróf B.....n, a fényes fejedelmi ágnak utósó ivadékja“. Erdély nagy családjainak ismerője könnyű szerrel fedezheti fel az e nevek mögött rejlő személyeket. S említsük meg azt is, hogy Woodland mindennapos a fővárosi „fлектérozó akadémok“ egyikében, „a gróf Bethlen Domokos viadal teremében“.⁹ A történelmi és költött személyek ilyenén együtt szerepeltetésével tesz szert Petrichevich Horváth Lázár regénye az egykorú regényirodalomban egészen feltűnő valóságosságra a munka némely helyein. A Dériné jutalomjátékáról szóló fejezet jól megférne napjaink magazinjainak társasági rovatában is.

Bármily szerény is ez az erdélyi couleur locale, mégis jelentékenynek kell tartanunk, ha a regényt korának magyar irodalmi viszonyai-ban helyezzük el. A couleur locale kérdését irodalomtörténetünk meg-lehetősen egyoldalúan Jósika regényeinek egyik kizárólagos problé-májaként kezeli, holott e kérdés a kor valamennyi regényére és novel-lájára is föltehető. Elmúlt a honfoglalási eposz évtizede, amelyben a költők képzeletük nagyszerű álmaikat tehették meg magyar történelemnek. A részletes, s mai olvasó számára sokszor már-már terhes környezet-rajz most már komoly és tárgyilagos tanulmányokon és megfigyelése-ken alapszik: a meggyarapodott realitás-érzék követeli meg, amellyel a közönség kielégítésére törekvő írónak számolnia kell. A romantikus mesék álmovilágba kalandozó léghajóján a couleur locale lesz most a földhöz kapcsoló homokszák s Jósika éppúgy szuggerálja vele elmúlt

⁸ V. ö. különösen I. 173. l.; II. 46. l.; II, 231. l.

⁹ I. 217—222. l.; II. 209. l.

időkben pergő történeteinek valóságát, mint Petrichevich Horváth Lázár „Elbujdosott“-ja is a jelenét.¹⁰

Egészen hasonló szerepet visz azonban e regényekben a couleur tempore is, *Az elbujdosott* esetében éppen egy nagy kezdeményezésekben gazdag évtized színeinek alkalmazása. Széchenyi kora ez, akinek hatalmas ihlető szelleme átformálja az egész magyar életet s ráüti bélyegét a kor egész műveltségére. Petrichevich Horváth Lázár is a legnagyobb magyar rajongói közé tartozik. Regényének egyik helyén közvetlenül hozzá fordul s három lapon át hódol lángelméjének: „Nemzetünk dicsősége!... Fogadd hálámat édes, hegyes hazám nemesb fiai nevében közügy körüli fényes fáradozásaidért... Haladj, haladj békével szép pályád ragyogó célja felé... Meglásd, hogy egy igazságosb jövődönök hevítő napja megérlelندی a reménytelen múltnak szerte-szórt magvait!“¹¹ Széchenyi nyomán akkor a magyar arisztokrácia körében általánosan elterjedt szokás a reformeszmék tanulmányoszerű összefoglalása. A főúri reformiratok szinte különálló műfajt alkotnak a kor politikai irodalmában. Petrichevich Horváth Lázár, bár efféle könyveket nem készített, mégis az egyetlen, aki nyíltan bevallja, hogy irodalmi tevékenységében Széchenyi írói egyéniségét látja mesterének: „Oh, vajha tanító ékesen szóllásod croezusi forrásiból csak egy-két maréknyit meríthetne koldus lelkem; melly... írói fénykoronád arany sugári között prometheuszi szándékkal lebeg.“¹² Elmékedéseiben csak úgy, mint szereplő személyeinek beszélgetéseiben, lépten-nyomon Széchenyi nevét halljuk emlegetni, munkáit idézni, eszméit megbeszélni. Valljuk meg, a finom biedermeier dámák és úrfiak „módos“ beszélgetéseiben kissé kirívó is a legnagyobb magyar gazdasági problémáinak emlegetése. E tekintetben legföltünőbb, midőn a párba-j előtt Woodland és segédje — a szentimentális regény alapjellegetől élesen eltávolodva — a halál komorsága és az élet szépsége helyett az erdélyi lovakról folytatnak megbeszélést, míg nem a társalkodás „gróf Széchenyi lovakruli munkájára ment által“.¹³ De e tipikus reformkori regény lapjain Széchenyi mellett szó van Dessewffy és Wesselényi reformiratairól is s az olvasó nem egyszer érzi magát úgy, mint Vajda Péter *Tárcsai Bende* című regényének olvasásakor, amelyben a XIII. századi hősök a Vaskapu szabályozásáról tartanak eszmeeserét.

A reformkor gyakorlatias szelleme sugallja Petrichevich Horváth Lázár egyéni gazdasági és nemzetnevelő gondolatait is, amelyeknek szintén bőven jut hely *Az elbujdosott* lapjain. Ez elmékedések célja „felizgatni bennünk a temételen hamvtömegek alá temetett nemzeti sajtáság üszkeit“, „a zavart ideák fonalát, ügyesen — amúgy Széchenyiesen fölfogni“, s az okszerű gazdálkodás fontosságát hangsúlyozni. A mai olvasó számára felfoghatatlan, a reformkor légkörében azonban természetesnek tetsző körülmény, hogy a törékeny Róza s a világfáj-

¹⁰ Skala i. m. 74. l.

¹¹ II. 9—10. l.

¹² II. 10. l.

¹³ II. 240. l.

dalmas Woodland sorsáért aggódó „nyájas olvasót“ Petrichevich Horváth Lázár regénye nem egyszer a juh- és lótenyésztésre, valamint a szakszerű pálinkafőzésre vonatkozó gondolatokkal és tanácsokkal szórakoztatja.¹⁴ A kor irodalmából hasonló jelenségek egész sorát idézhetnők annak bizonyságául, hogy az 1830-as években mindez nem untat és nem vezet el a tárgytól, hanem az érdekkeltés korszerű eszközének kínálkozik.

Még egy összefüggést kell megállapítanunk *Az elbujdosott* és a kor magyar szellemi élete között. A regény főalakjai körül ugyanis, akik, mint mondtuk, a szentimentális-romantikus regényirodalom egyre visszatérő típusai, a mellékszereplők, epizódalakok, statiszták egész raja zeros ezek az alakok már inkább a magyar reformkor irodalmának jellegzetes személyei, mintsem nemzetközi sablonok. Az a nemzeti társadalomszemlélet vezeti Petrichevich Horváth Lázárt megrajzolásukban, amely Széchenyi nyomán lett nálunk általános. Korszerű magyar hibák megtestesítői nagyobb részükben s a huszas-harmincas évek novelláiban és vígjátékaiban lépten-nyomon élénk bukkannak. A tétlenül heverészők, a pipázók és „gasztronómok“, a rosszul gazdálkodók és magyartalanok, akiknek súlyos mulasztásaira a legnagyobb magyar hívja föl a figyelmet, *Az elbujdosott* lapjain mind szerepet kapnak. Desseffy nyomán szídjá meg „a magokat finom nevelésű Dámáink pamlagára vető s elszórt andalodásaik között tátott szájjal elnémulva ég felé meresztett szemekkel, jobbik kezökben térdök kalácsa tetejére hajlott bal lábokat tartó némely ángoloskodó úrfiacskákat“; másutt egész „pipázó Clubba“ visz, hol a szereplők „habos kedvenceiket“, a pipákat, pólyálgatják, „miután azokat selyem kendőjük szélével innét is, túl is szeliden megtörölgették, s kívül-belül célirányosan kitakarítva puha szarvasbörtökökbe példás gondossággal takarták“. A pipa nála is az elmaradott, tétlen magyar világ jelképe, mint a kor egész elbeszélő irodalmában. Kipellengérezzi azokat is, kiknek legnagyobb öröme a „pofázás“: „az üres gyomornak sokrétű hajlékit méltókép kitölteni“. E típusokon át hadakozik azok ellen, akiknek Széchenyi a Hunnia lapjain írja: „Kardugva, henyélve, pipázva, vagy hiú ábrándozással és gögös félszeg tudománnyal nemzeti nagyságot elérni nem lehet.“¹⁵

Az ó- és ifjú-Magyarország egymásbaolvadó és egymástól anynyira eltérő két világának összezsapása idején hasonló nagyobb szabású irodalmi vállalkozás elképzelhetetlen a nélkül, hogy a szembenálló nemzedékek harcában is színt ne vallana. Petrichevich Horváth Lázár 1807-ben születik, Vörösmarty nemzedékének tagja s *Az elbujdosott*-ban teljes tudatossággal foglal állást a régi Magyarországot képviselő generáció ellenében. Az öregeket főként a meg-nem-értés vádjával illeti, amiért szakadatlan „korpázók a mostani ifjúság szokásait“. Keményen szól elmaradottságukról is, arról, hogy „semmi ollvast be nem bo csátnak, ami az untalan előrenyomuló idő haladtával értelmi suljokat közegyenben tarthatná“. Kárhoztatja a mult szakadatlan dicsőítését s ezzel is Széchenyivel közös utakon jár. Méltatlankodva jegyzi meg

¹⁴ Igy I. 194. l.

¹⁵ I. 184. l.; I. 98. l.; I. 97. l.

azokról, akik tétlen „laudatores temporis acti“, hogy „mindenkit általánosan gúnyolnak és kacagányos Árpád elkoresosodott ivadékának tartanak, kik p. o. józan gazdasági javításokról... mernek gondolkodni“. Általában az egészséges fejlődés hátráltatóit látja az új eszmékkel összeférhetetlen idősebb nemzedékben s kegyetlen felkiáltása: „Hányszor gázolák el már hazafiságtalan ősapák konkoly vetései jobb unokák aratását!“ Bizonyára nem véletlen, hogy a regény intrikusai, valamint a korhibák fentebb körvonalozott megszemélyesítői az idősebb nemzedékek sorából kerülnek ki.¹⁶

Erdély és a reformkor mellett azonban még egy harmadik tényező is közrejátszik a légiures térben mozgó romantikus cselekmény való szerűvé formálásában: a couleur sociale, az a társadalmi stílus, amely Petrichevich Horváth Lázár korának arisztokráciája körében a jelek szerint általános volt. Nincs még egy regényünk, amely minden lapjának minden sorában annyira egészen a magyar mágnásvilág szellemével volna telítve, mint *Az elbujdosott*. Petrichevich Horváth Lázár minden idegszálával tapad ahhoz a társadalmi osztályhoz, amely származása, vagyona, műveltsége és összeköttetései révén a legszeleesebb lehetőségekkel rendelkezik s elsőnek szokta kipróbálni önmagán az egymást váltó korok jelszavait. E társadalmi réteg Széchenyi korában fontos átalakuláson megy át: amíg azelőtt kasztszerű életet él nemzetközi életformák között s idegenül áll a magyar törekvésekkel szemben, most műveltségében mindinkább magyarrá hasonul. „S ebben Petrichevich Horváth Lázár sokat szídalalmazott Honderű-jének nem kis része van“, állapítja meg a történetíró.¹⁷ Az arisztokrata öntudat azonban a magyarrá változás tényében írónkban csak további támasztékokat talál s Petrichevich Horváth Lázár a népies-demokratikus irodalmi és politikai törekvéseknek mindvégig ellenfele marad.

Ez az antidemokratikus hajlam egyébként *Az elbujdosott* néhány helyén is szembetűnően jelentkezik. Azok a népi alakok, akik a regényben helyet kapnak: Linka, a cigányasszony, Vanna Bálint, Woodland lovásza, Túfoki uram, a szabó, — egyaránt ahhoz a régi irodalmi szemlélethez tartoznak, amely az alsóbb társadalmi osztályokat felülről lefelé, tartozkodó leereszkedéssel és humorral ábrázolja. Ez a szemléletmód jellemzi az írónak és az előkelő hősöknek viszonyát is a néphez. A cigányasszony „kifordított zsíros bundájában“, „kis vigyori szemekkel“, „kondor szürke hajjal“, „ikrás lábszárakkal“, „ízmos combjainak óriás idomzatával“; az inas, aki népi hangon, azaz kissé keresetlenül fejezi ki magát s kétszer is botlik, míg egy-egy idegen szót kinyög („Coli... Coloko... Colokózi... vagy hogy a tatárokba is hitták generálisunkat“); a szabó, aki évről évre egyazon újévi köszöntőt mondja, az „udvari férfi köntös-alkotó úr“; a szászok „félvéka nagyságú virágbokorétákra szuszogó tenyeres-talpos, piros-pozsgás nagy kékszemű Ceres leányai“: egyaránt igazolják, hogy az író ábrázolásukkor kirándulást tesz a faluba, mint az irodalmi népiesség kezdő képviselői általában.¹⁸

¹⁶ II. 334. l. stb.

¹⁷ Farkas i. m. 124. l.

¹⁸ Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faludától Petőfiig*. Budapest. 1927. 149. l.

De bizonyítják azt is, hogy a népi alakokkal való foglalkozás közben Petrichevich Horváth Lázár figyelme fokozódik s írói eljárása mindinkább a realizmushoz közelít.

A művelődéstörténet bűvárának kezében azonban a könyv első sorban az erdélyi előkelőségek száz év előtti életstílusának kútfeje. A cselekmény mindvégig az arisztokrácia környezetében pereg. Szalonnok, színház, bál, estélyek, délutáni teák váltogatják egymást s e tekintetben az egyetlen kirívó részlet a Lábos-ház alatti pór-tanya leírása. A regény hanghordozása is mindvégig arisztokratikus. Fölvonulnak előttünk az egykori erdélyi társaság társalgási témái: a divat, politika, irodalom és a társasági pletykák, megismerkedünk a kor udvarlási frazeológiájával, szellemeskedő és finomkodó társalgási nyelvével, amely csupa „vidor szeszélyesség, meg kölcsönös módosság“. Ez az arisztokrata tónus is kétségtelen nagy mértékben járul hozzá ahhoz, hogy a folytonosan könnyező és píruló általános nemzetközi regényalakok egyénibb és elevenebb színezetet kaphatnak. A személyek végnélküli kölcsönös udvariaskodásában gróf Szenvey egy kijelentése alkotja a netovábbot, amellyel a kedves regényhősnő „üljön le gróf“-jára válaszol: „A legkényesebb márvány is hattyúpelyheknél puhább ülésre válna illy angyali teremtetések boldogító társaságában.“ Egy színházi vacsorának majdnem teljes étlapjával is megismerkedünk: „pácolt nyelv“, „olasz saláta“, „Laitances de Carps“, „Escallopes de Saumon“, „Fricassée de caret“, „bájszínekkal szivárványozó macedoine à la chinoise“, „egy gyengéden reszkető gelée à la Louis Philippe“, egy „minden ahhoz értők osztatlan figyelmét bájillatú jégtükrére vonó isszonyú kedves barack-fagyalt“, „honi s külföldi vékony borocskák“, közöttük a „Chateau Lafitte“. Máskor Zenyéri báróné boudoirjába kapunk bepillantást: „egy hattyúpölyheknél puhább sötétkék ottomán“, két szembe álló mahagoni tükrös polcozatok“, rajtuk Racine, Boileau, Scott, Byron, Cooper, Spindler, Mme Staël, Lady Morgan és Schoppenhauer (a filozófus anyja) művei; „az ottoman előtti tágas asztalon“ „a jelenkor leghíreseb ángoly és francia metszőinek“ képei és a sületlen bécsi „Krähwinkliádok“, valamint a „Journal, meg a petit Courier des Dames, a Voleur, a Repertory of english fashion, s a Bécsi divatlapok tarka csapatjai“, közöttük „az egyetlen egy hazai híradó“; „egy a terem közepe tájáig kinyúló ezüst zengésű instrumentoma mellett a jeles Graffnak pár nyolcágú igen tömör girandole-ak“; „a zongora előtt egy selyem tabouret s végénél egy csinos pólcozat“; egy „igen kényelmes fekvésű dormeuse“ stb. stb. Ime a környezet, amelyben az olvasó Woodland és Róza sorsát szemléli s amelyben az egykori divatnak is hű képét kapja.¹⁹

A nemzetközi ízlésnek hódoló erdélyi mágnásvilágot magyarrá formálni: ez Petrichevich Horváth Lázár élet-programmja, bár a regény egyik modern taglalója *Az elbujdosotról* így ír: „Nemzetközi szokások és életformák, általános, szintelen diskurzus, mely egy interlakeni hétel fényes halljában valóságosabb volna, mint a

¹⁹ II. 191. l.; I. 245. s köv. l.; I. 104. s köv. l.

főváros főúri termeiben“.²⁰ Petrichevich Horváth Lázár regényében már főrendjeink átalakulásának folyamata tükröződik és a regény tudatosan foglal állást a nemzetközivé lett arisztokrata típusával szemben. A nemzetileg gyökértelen főúr típusa, amelyet regény- és drámairodalmunk oly sokszor ábrázol, a harmincas években fokozatosan az angломán arisztokrata típusává fejlődik s *Az elbujdosott* egyik hőse éppen e típust nevezi el „Anglia-majmának“. Petrichevich Horváth Lázár Széchenyi eszménye után indul, aki a magasabb európai műveltség és a nemzeti szellem összeolvasztását követeli tőlünk. Az író maga, csak úgy, mint alakjai is, az időszerű magyar kérdések felé vannak beállítva, ha Bulwerért és Byronért rajonganak is, akikből a könyv bőségesen idéz s akiket a magyarság szellemi kincsévé tenni próbál. Egyszerre lenni magyarnak, műveltnek és előkelőnek: ez a Petrichevich Horváth Lázár előtt lebegő hármass vezető gondolat.

Különösen föltűnő e céltűzés abban a gondolatkörben, amely Széchenyi nyomán az egész magyar szellemi életnek egyik központi problémája volt: a művelt magyar nő problémakörében. Széchenyi eszmélteti rá íróinkat, hogy az asszonyi nem „minálunk a nemzeti kiművelődéstől idegen maradt s a magyar nemzet egészbe véve moraliter úgyszólván nőtelen“.²¹ A reformkor közvéleménye úgy látja, hogy nőink előtt csak két út áll nyitva: megmaradni a házimunkák szűkebb körében s lemondani a magasabb kultúráról, vagy európai látókörre tenni szert s ennek fejében nemzetiségüket adni áldozatul. Sajátságos, hogy elbeszélő és drámai költészetünk ilyen körülmények között nem pellengezi ki a magyartalan hölgy alakját, amelyről líránknak annyi mondanivalója volt. Petrichevich Horváth Lázár azonban lapokon át beszéltel előttünk egy magyartalan hölgyet, akinek beszédje is egészen nemzetközi: angol, francia, német, olasz szavak keverednek benne szakadatlan a magyarral: „Szegénykék! be aufrichtig regrettirozom szerencsétlen Loosukat,“ stb. A probléma felvetődését a divat és rövidlátás következményének látja, mely „elhitette Árpád s Nagy Lajos leányainak nagy részével, hogy a magyar írók mind ostobák, s hogy magyar toll nem létezik... s meg nem gondoltatta velük azt, hogy hol liba számosan van, ott író-tollnak is soknak kell lennie!“ Van egy gyökerében magyar műveltség is, ehhez kell nőinket visszatéríteni: ez *Az elbujdosott* válasza a feltett kérdésre.²²

Erdély, a reformkor és a magyar arisztokrácia színeinek alkalmazásával így egyéníti Petrichevich Horváth Lázár regényének sablonos romantikus-szentimentális cselekményét. S ha ezek után most fölvetjük azt a kérdést, hogy sikerült-e e valószerűsítő törekvése s a regény egésze magánviseli-e a belső igazság bélyegét, mégis nemmel kell válaszolnunk. Nem sikerült, mert e valószerűsítő törekvések mindvégig nagyon is ríktó módon állnak ki a regényből s az írónak nem sikerült e couleuröket a regénycselekménnyel szerves összefüggésbe hoznia. Nincs könyv

²⁰ Császár i. m. 120. l.

²¹ Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István beszédei*. Budapest, 1887. 126. l.

²² II. 225. l.; I. 22. l.

a magyar irodalomban, amely kevésbé volna egyöntetű és egységes, mint *Az elbujdosott* és szembetűnőbben viselné magán az írói műkedvelés jegeit. Ennek a magyarázatául két okot is felhozhatunk: Petrichevich Horváth Lázár saját bevallása szerint is éveken keresztül dolgozott művén s nem folyamatosan alkotta meg azt. Az első és második kötet között hosszabb ideig hevertette tollát: „Miután néhány évvel ezelőtt oly céllal vetette a költött lapokat félre a hideg értelem, hogy azok megint előbbi semmiségökbe visszatérjenek: mégis, mondom, előhívja őket újra most a fölporzott meleg szív.”²³ Az író belső fejlődése tekintetében ezeket az éveket igen nagy jelentőségűeknek kell tartanunk, — erről éppen a regény átmeneti jellege tanuskodik. Egy másik oka annak, hogy a regény szétfolyik és nem homogén, Petrichevich Horváth Lázár roppant olvasottsága. Ennek nyomait a kezdő írók általános szokásához híven *Az elbujdosott* minden lapján megtaláljuk. Aki ma a regény minden rejtett célzását, minden hivatkozását meg akarja érteni, vagy akár csak a regényben emlegetett történelmi személyek kilétével kíván tisztába jönni, szinte a harmincas évek Európájának egész lexikonját kénytelen magának elkészíteni. Petrichevich Horváth Lázár nemcsak Byron-fordító, nemcsak Bulwer, Scott ismertetője és Shakespeare-rajongó, hanem a német, francia és olasz irodalmi utalásoknak is egész sorával igyekszik bizonyítani európai látókörét. E törekvései azonban kereszteznek regényírói szándékát s megbontják művének belső egységét. A mindent egyszerre elmondani akarás, amely későbbi munkáira, így elsősorban a *Kaleidoskop, vagy levelek Emiliához* című gyűjteményére szintén jellemző, már itt is teljes határozottsággal jelentkezik.

Az irodalmunk klasszikus értékein iskolázott ízlés kétségtelenül idegenkedve nézi Petrichevich Horváth Lázár e szerkesztő eljárását. A főcselekmény és a főalakok körül az epizódok és mellékszempélyek roppant tömege, a folytonos kitérések, elmélkedések és leírások, az állandó szellemeskedés egészen meglazítja a részek összetartozását. Az író maga is lépten-nyomon elhagyja a tárgyilagos elbeszélő modort, mintegy erőszakkal szakítja el az elbeszélés fonalát, újat kezd, s Woodland vagy Zerényiné gondolatai helyett saját ötleteivel fásaszt. A személytelen és első személyű előadásmód e folytonos ingadozásához járul még a betétek nagy száma; levelek, idézetek, naplórészletek, versek szinte fejezetről-fejezetre váltogatják egymást. A regény egyik helyén irodalmi vita folyik Byronról, melynek érvelése az Ady körül kialakult mai viták érvkészletére emlékeztet.²⁴ Ehhez járul még a regény egészében megfigyelhető kettősség. Mindaz, amit a regény erdélyi, reformkori és arisztokrata színezetéről mondtunk, elsősorban a mű első felére áll; a második felében nekiiramodik a cselekmény, mint a köteleitől megszabadult léghajó, de ép ez által kissé szintelen világba, légüres térbe viszi az olvasót. Mindebben azonban némi szándékosságot érzünk. E nyugtalanító sokféleség nemcsak az író lelkialkatából, hanem iro-

²³ II. 11. l.

²⁴ I. 155. l.

dalmi programjából is következik, a regényben oly sokszor emlegett „romantika“ mivoltából.

Hasonló ríkító színekkel dolgozik Petrichevich Horváth Lázár, a stilizta is. Nyelvkezelését bizonyos előkelő csíny, szellemeskedő ötletesség és szentimentális lágyság jellemzi; mindezek azonban csak kifejezőmódjának általános jellegét adják meg. Könyvének egyik helyén valóságos kis apológiát ír a romantika nevében az írói szeszélyességről s gúnyolódó hajlama nem egyszer önmaga iránt is érvényesül. Szinte úgy érezzük, hogy szántszándékkal ábrándítja ki az olvasót saját művéből. Képzeletünk nem tud kilendülni s átívelni önfeledten a regény sajátos világába: az író maga figyelmeztet lapról-lapra, hogy regényt olvassunk és saját maga tart magyarázatokat írói technikájáról. Tagadhatatlan, hogy a kissé könyvillatú, hosszú mondattekervényeken és furcsa nyelvújítási kísérleteken át haladó stílus kap valamelyes szubjektív frisseséget és egészen egyéni hangulatot az írói magatartás e folytonos változtatásából. „S ha egyfelől fájdalmas az olvasónak az ily váratlan félbeszakítás, sőt megeshetik, némelyek előtt ízetlen is, — kivált ha igen gyakor: másfelől mégis azt gondoljuk, — én legalább — hogy ez a valami teszi ama kis bűv-lámpát, mely az ily színű írásokra, mint e haszontalan jelen lapok, a romantikának gyöngéd árnyékozását, a nemesb érdeknek szebb-szebb bájvilágát terjeszteni szokta.“²⁵

Miként helyezkedik el *Az elbujdosott* az irodalmi élet egyetemes fejlődés-folyamában: e problémával irodalomtudományunk eddig inkább a pozitívizmus álláspontjáról kiindulva foglalkozott. Ferenczi Zoltán, Szinnyi Ferenc, Császár Elemér idevonatkozó kutatásai nyomán ma már meglehetősen tisztán állnak előttünk a regény mintái, Bulwer regényei, akinek *Falkland, Clifford, Devereux, Eugen Aram, Pelham* és *The Disowned* c. művei egyaránt részeseek Petrichevich Horváth Lázár munkájának kialakításában.²⁶ A gondolatanyag és cselekmény, a jellemek és jellemzőmód, az írói modor és a regény elgondolása, a történet alaphangulata, a „titokkórság“ s a stílus egyenletlenségei, a betétek és irodalmi vonatkozások kedvelése és az arisztokrata környezet: egyaránt az angol romantikus áramlatok ama könnyebb fajsúlyú irányára utalnak, amelyet Bulwer képvisel. Mindössze azzal a tétellel nem érthetünk egyet, amely szerint Bulwer hatása tekintetében *Az elbujdosott* magáryos szigetét alkotna regényirodalmunkban és általában a magyar irodalom lapjain. E kérdés még részletes tisztázást igényel, s annál kevésbé mondható egyszerű problémának, mivel Bulwer s regényirodalmunk másik nagy mestere, Scott, sok tekintetben közös úton járnak. Az angol romantikus regény poetikájának közvetítésében *Az elbujdosott* mindenestre döntő jelentőségű.

A magyar regény fejlődési láncolatában a regény átmeneti jellegénél fogva szintén fontos szerepet tölt be. Szellemtörténeti jelentő-

²⁵ II. 116. l.

²⁶ Ferenczi Zoltán: *Egy elfeledett regényről*. Ak. Érték. a nyelv- és széptud. köréből XXIII. k. 10. sz.; Szinnyi Ferenc ism. erről, Irodalomtörténet VIII. 264; Császár i. m. 120. l.

sége a maga teljességében akkor bontakozik ki előttünk, ha szemügyre vesszük, hogy mi benne a hagyomány, régebbi magyar kezdeményezések folytatása, s mi az önálló indítás, miféle újítások kapcsolódnak a munkán át Petrichevich Horváth Lázár személyéhez. Utaljunk ezzel kapcsolatban mindenekelőtt arra a körülményre, hogy *Az elbujdosott* egész irodalmunkból Kisfaludy Sándor regéivel áll a legszorosabb összeköttetésben. A magyar epika bűvára mind világosabban látja, hogy a dunántúli várak lágyszívű lantosa szinte az egész XIX. századi epikánk alapvetője volt, akinek kultusza még az 1830-as években is virágzik. *Az elbujdosott* a regék sorait igen nagy számban citálja, de az idézeteken kívül is hódol Kisfaludy Sándor írói nagyságának. A szentimentális, borongós s mégis magyar levegőjű románcok és a reformkori Erdély romantikus románja között a problémába mélyebben nem bocsátkozó olvasó is érzi a szellem összecsengését.

Az elbujdosott előtt egyetlen társadalmi regényünk van: a *Bélteki ház*, amelyet Petrichevich Horváth Lázár a jelek szerint nem olvasott. Hogy mégis rokonság állapítható meg közöttük, a közös kor s annak nagy központi mozgója, Széchenyi, magyarázza. Rendkívül tanulságos eltéréseik azonban szembeütően mutatják, hogy mennyire egyéni utakon jár Petrichevich Horváth Lázár s milyen jelentékeny kezdeményező. Fáy könyve, Bajzát idézve, „számtalan biographiai töredékeknek egyvelege“, amelynek központi hőse nincs s amely epizódokon át mutatja be a nemzedékekre tagolt reformkori társadalmat. A regényében ábrázolt társasélet még egészen provinciális: a vidéken élő magyar kismenőség képe ez. Az életformák, amelyeket megrögzíteni igyekszik, inkább csak halványan vannak jelezve, mintsem reálisan kidolgozva, s ebben része van a könyv Kazinczyra emlékeztető esztétikájának, kissé elvont idealizmusának, amely a klasszikus ízlés európai mintái, Lafontaine, Goethe stb. után igazodik. Petrichevich Horváth Lázár társadalomlátása jóval elevenebb, leíró és korrajz-anyaga gazdagabb, regény-meséje egységesebb, s mint láttuk, Fáytól lényegesen elütő európai irodalmat lát maga előtt: a romanticizmus irodalmát. Regénye talán cselekményének egészében kevésbé valószínű, mint Fáy könyve, részleteiben azonban itt-ott jelentékenyen reálisabb.

S míg Fáynek *Bélteki ház*ával korában nem akadt tanítványa s műve így zárt egységet alkot, amelyet inkább egy fejlődési folyamat betetőzőjének, mintsem megindítójának látunk, *Az elbujdosott* már megjelenése előtt olyan indításokat ad regényirodalmunknak, amelyeknek hatása alól máig sem bontakozhatott ki egészen. Bárány Jósika Miklós ugyanis, akinek Petrichevich Horváth Lázár anyja, gróf Lázár Éva, első ízű unokatestvére volt, még kéziratban olvassa *Az elbujdosottat*, s mint Petrichevich Horváth Lázár írja, e regény hatása alatt kezdi meg regényírói munkásságát. Addig egy szerény regeszzerű költeményét nem számítva, csak publicisztikai munkákat ír, amelyek a kor általános szokása szerint Széchenyi és Wesselényi után indulnak. Petrichevich Horváth Lázár, aki Jósikának ez iratait is javítgatta, felébreszti benne a regényírói becsvágyat s figyelmét az angol romantikusokra tereli, kiknek iskoláját elvégezve aratja Jósika legszebb sikereit. Az *Abafi* és *Zólyomi*

néhány héttel megelőzték *Az elbujdosott* megjelenésében, a kezdeményezés érdeme azonban kétségtelen Horváth Lázáré, aki által a magyar regény a romantizmus irányának jegyzi el magát. Jósika bontakoztatja ki azt a szerény kezdeményezést is, amelyet *Az elbujdosott* erdélyisége, lokális színezete jelent; viszont ugyanő az, aki a romantikus regénytechnikát a társadalmi regény területéről a maga igazi eredeti birodalmába, a történeti regény területére viszi át. Tudva, hogy Jósikától az út Jókaihoz és Keményhez vezet, ismételjük: döntően fontosnak kell tartanunk Petrichevich Horváth Lázár szerepét regényirodalmunk sorsának alakításában.

Rendkívül tanulágos azonban e regényt a magyar mágnásvilág másik nagy Európa-járójának, báró Eötvös Józsefnek, ifjúkori regényével, *A karthausival* is összehasonlítani. Bizonyos vonatkozásban a könyv a fiatal Eötvöst is előlegezi, bár *A karthausi* írója aligha tud róla. Mindkettő a szentimentalizmus regényköltészetének egy-egy késői leszármazottja, mindkettő szélesebb európai távlatokat nyit az olvasó előtt s mindkettő a legmagasabb társadalmi réteg, az arisztokrácia, köréből veszi mondanivalóját. Woodland a Gusztáv rokona: ott állnak mindketten „magukra és elhagyottan a fiatalkor bús határszélén“ s „képzeldésük teremtményeivel bibelődve feledik a rideg valóság keserét.“ Bizonyos fokig *Az elbujdosott* is a kiábrándulás regénye s különösen az ama két „cikkely“-nyi rész, amely Korláti generális szomorú ifjúkori emlékeit adja elő: a döntő pillanatban megszakadt szerelem történetét, amelynek tárgya — hogy a hasonlóság még nagyobb legyen — szintén „Julia.“ De maga Woodland is elmondhatja: „a fölébredés képzelt boldogságom álmaiból rettenetes volt.“ Amíg azonban Gusztáv, sorsának tanulságait levonva, az élet zajló hullámai elől a kereszténység öblébe menekül, Woodland a regény végén egyszerűen megismétli ifjúkori tettet: elbujdosik. A keresztény erkölcszavak központi gondolatával, az áldozattal való surlódást, mindezek ellenére ő sem kerülheti el: Róza kezébe teszi le vagyont, — „500.000 tallér vala a leghitelesb váltó levelekben“ — s szerelmesét testvérenek, Várkövy Bélának, engedi át. *Az elbujdosott* történetében természetesen kevésbé mély a motiváció, a gondolatbőség és műfegyelem, a belefoglalt elmélkedési anyag sem egyirányú, mint Eötvös regényében s nincs a maga egészében a hősről vonatkoztatva. Kevesebb benne a világfájdalom és világgyűlölet s így kevesebb a gondolatokat végiggondoló következetesség is. A rokonság azonban fennáll s a szentimentalizmus regényirodalmának történetírója nem mellőzheti Petrichevich Horváth Lázár regényét sem *A karthausi* úttörőinek felsorolásában.

Petrichevich Horváth Lázár egész regényírói eljárása a maga ellenmondásaival és szertelenségeivel leginkább a század legnépszerűbb írójának, Jókai Mórnak, technikájára emlékeztet. Jókai magaslataira nem tud ugyan felemelkedni, de a vonalát sok tekintetben sejteti. Woodland, Várkövy Béla, Széplaky Róza, Zenyériné, Szenvey alakjában Jókai reformkori tárgyú regényeinek egész tipológiája körvonalazódik előttünk — Kárpáthy Zoltántól Kárpáthy Abellinóig. A romantika és realizmus keverése is éppúgy Jókai felé mutat, mint az elbeszélés könnyed kész-

sége s a kiapadhatatlan szellemesség. Élesen elüt azonban Jókai szellemének irányától Petrichevich Horváth Lázár szembetünő antidemokratikus hajlama s az egész regényen elömlő főúri öntudatosság. Olvasta-e Jókai — egyelőre nem tudjuk eldönteni.

A mai olvasó talán kissé idegenül áll szemben e könyvvel, amely végeredményben is érdekes, de magasabb esztétikai mértékkel nem mérhető alkotás. Tény azonban az is, amit Petrichevich Horváth Lázár *Az elbujdosott* utolsó fejezetében állít, ahol maga az író és egyik olvasója beszélgetnek az elkészült regényről: „Szokás csak ott törvény, hol sok évek telnek el a román epochája s annak leírása között. Itt mint-hogy még egy tized sem folyt le, szűk a multnak mezeje.“ Jóakarátú szerény kísérlet, kétségtelen komoly írói szándék megnyilatkozása, amelynek nem egy pontján érezheti a figyelmes olvasó, mint bontakozik a multban a jelen. És érezheti azt is, hogyha a formai-technikai eljárás ósdi ugyan és sok tekintetben kezdetleges is, mégis a sorokban megtestesült szellem frissességét máig sem törölte le a történelem. Mulhatatlan érdeme, hogy nemcsak a magyar, hanem az erdélyi népek irodalmában is az első regény, amely Erdély társadalmi életének egykorú képét őrzi. Erdély fővárosa vele vonul be a regényirodalomba. Kétségtelenül fokozott figyelmet érdemel azért is, mert mutatja az erdélyi magyarság szellemi életének a mélységeit.

Dr. Sándor István.

Magyar művészet és erdélyi művészet.

Az az úttörő munka, amelyet a magyarországi művészet történetének emlékkutató kísérleteivel végzett az első nemzedék nagy triálsa, Rómer Flóris, Henszlmann Imre és Ipolyi Arnold, s amelynek zászlaját a második nemzedék vezéregyénisége, Pasteiner Gyula, oly avatott kézzel emelte magasra, a századforduló történelemellenes szellemének hatása alatt mintegy vakvágányra tévedt. A pángermanizmus hályoga is erősen elhomályosította a műemlékekkel foglalkozó tudósok tiszta látását s a magyar tudomány sok vezető egyénisége, — mint Pulszky, Marczali, Éber László, — többízben vont a kétségbe a magyar nemzeti művészet kérdésének létjogosultságát. A világháború után a fegyverek zajának lecsillapultával azonban a magyar tudomány örvendetes reneszánszának keretében a műtörténet új lendületet vett. A nagy európai fejlődés új és tisztultabb szempontokkal ajándékozta meg a magyar szaktudományt is. Hóman Bálint és Szekfű Gyula szellemtörténeti irányzata amúgy is megszabadította szűklátókörűségétől és korlátozottságától a történettudományt¹ s a magyar művészettörténet, a meddő esztéticizálástól eltávolodva, történeti szaktudomány-jellegét mind világosabban juttatta érvényre. Gerevich Tibor vizsgálódásai mutatták ki a régi magyar művészet sajátos, nemzeti jellegét² s az ő útmutatása nyomán a fiatalok egész serege kezdett foglalkozni a magyarországi műemlékek felkutatásával és korszerű elemzésével.³

Ennek a komoly, termékeny és lelkes munkásságnak eredményeit Erdély, a magyar tudomány egyetemes szervezkedéséből kiválva, csak távoli visszhang formájában ismerhette meg. A műemlékkutatást és a művészettörténeti szakirodalmat már a román tudomány szempontjai irányítják. A román tudományos élet mindenesetre nagy lendületet vett. Az erdélyi egyetem régészeti és művészettörténeti tanszékei, a Történelmi Emlékek Bizottságának új erdélyi szakosztálya, az újonnan

¹ A Hóman Bálint által szerkesztett *A magyar történetírás új útjai* (Bp. 1931, Magyar Szemle Társaság) az egyes szaktudományok vezető elmeinek iránytjelző tanulmányait foglalja össze.

² Gerevich Tibor: *A régi magyar művészet európai helyzete* (Bp. Minerva, 1924); Kolozsvári Tamás, *az első magyar képtábla festő* (Orsz. M. Rég. Társ. Évk. I.) *A magyar művészet jelentősége* (Magyar Szemle, 1927); *Esztergomi műkincsek* (Primás-album, 1928); *L'arte antica ungherese* (Roma, 1929); *Művészettörténet* (A magyar történetírás új útjai); stb.

³ Az új magyar művészettörténeti irodalom gazdag bibliográfiáját itt természetesen nem részletezhetjük. A legújabb munkákkal azonban e folyóirat könyvismertető részében foglalkozunk.

szervezett múzeumok s a hathatós állami támogatás munkájukat előbbrevitte. A román kutatók érdeklődése Erdély s a Partium román vonatkozású műemlékeinek feldolgozása felé fordult s a bizantinológia szempontjai irányítják őket. Petranu Coriolan szavával élve: Erdélyt éppúgy a bizantin művészettörténet új országának kell tekinteni, mint annakidején Strzygowski fedezte fel Kisásziát a művészettörténet új tartományaként.⁴

A román műtörténészek munkásságának pozitív oldalát így Erdély román vonatkozású emlékeivel, nevezetesen a fatemplomokkal való foglalkozás tölti ki s ezeknek az emlékeknek a megőrzése s istápolása a Történelmi Emlékek Bizottságának legfőbb gondja.⁵ A kutatók kiadványaikban azonban tovább mennek ennél s az Erdélyre vonatkozó eddigi szakirodalomnak, a magyar és szász kutatók nézeteinek, gyökeres újraértékelését követelik. A magyar és a szász irodalom közötti vitákban természetesen mindig a szász nézetet vallják magukénak, s — Roth Viktorral és körével való szoros fegyverbarátságban, — nyomatékosan hirdetik, hogy Erdélyben magyar művészetről, a magyar mesternevek csekély száma miatt, nem lehet beszélni. Az erdélyi magyar művészet — Petranu szerint — vidékies művészet, amely csak nagy késéssel, idegen művészek közvetítésével, tette magáévá a nyugati stílusokat. Így minden eredetiséget nélkülöző, közepszerű értékű művészet.⁶ „Les monuments hongrois de Transylvanie n'ont pas un caractère national“,⁷ — Petranu eme mondatának bebizonyítása az erdélyi román művészettörténet fontos célkitűzése.

Érthető, hogy a magyar kutatók — magyarországiak és erdélyiek egyaránt — ezzel a nézettel perbe szállottak: részben új adatok közzétételével, részben a szintézisre vonatkozó vitáiraikkal. Míg azonban a romániaiak a magyar tudomány egyetemes szempontjait és szellem-történeti eredményeit nem ismerhették meg, addig a magyarországiak számára a művészettörténet első forrásaiból, az emlékek tanulmányozásából és a reájuk vonatkozó okiratokból való merítés igen megnehezedett. Ebből következett aztán, hogy az azóta román részről feltárt új anyagra vonatkozólag is csak egyoldalúlag lehettek tájékozva s nyelvi

⁴ C. Petranu: *Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen im Lichte der bisherigen Forschung*. Veröffentlichungen des Weltgeschichtlichen Inst. der. Univ. Cluj. 1927. 67. l.

⁵ *Comisiunea Monumentelor Istorice. Secțiunea pentru Transilvania și ținuturile mărginase*. Raport cu privire la lucrările din primul an de funcționare (1921—22), întocmit și publicat de Alex. Lapedatu, Cluj, 1922.; Raport cu privire la lucr. din al doilea an de funcț. (1922—23) întocmit de C. Daicovicu, Cluj, 1924.; Raport cu privire la lucr. din anul 1924. Cluj, 1926.; Inventarul monumentelor și obiectelor istorice și artistice săsești (A szász műemlékek leltára) de Michael Csaki, Cluj, 1923. Anuarul Com. Mon. Ist. sect. pt. Trans. 1926—28, Cluj, 1929.; Anuarul pe 1929, Cluj, 1930.; Anuarul pe 1930—31, Cluj, 1932, stb.

⁶ C. Petranu: *L'histoire de l'art hongrois etc. Extrait de la „Revue de Transylvanie“*. Tom. I. No. 1. 1934., Bucarest, 17. l.

⁷ Ugyanott.

nehézségek miatt a nagy kiterjedésű román szakirodalmat sem ismerhették meg kellőképpen. Vitáikban így az új román szintéziseket nem fogadhatták mindig tárgyilagos kritikával. Ez a másik oldalról újólag erős ellenérzést váltott ki, amelyre ismét nem várható megnyugvás a tudományos szempontok tekintetében.

Éppen ezért egyrésztől nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy a magyarországi szakköröknek semmi okuk nincsen a román irodalom bizantinológiai természetű új kutatásainak lekicsinylésére, vagy hallgatással való elmellőzésére. Ellenkezőleg: a magyar művészettörténetnek elsőrendű fontosságú feladata, hogy a román művészettörténeti irodalmat behatóan tanulmányozza, mert eredményeivel csak így szállhat vitába az igazságosság szellemében s e mellett oly módon, hogy egy esetleges harmadik s közvetlenül nem érdekelt felet meggyőzhessen. Másrésztől azonban kívánatos, hogy az erdélyi magyar tudományosság megismerhesse a magyar művészet emlékeinek korszerű szemléletét, amely az erdélyi művészet kérdéseiben döntő súllyal eshetik a latba.

*

E rövid tanulmány távolról sem terjeszkedhetik ki az erdélyi művészettörténet valamennyi kérdésére. Már csak azért sem, mert Kövály Lászlónak az a megállapítása, hogy Erdély gazdag, de ismeretlen múzeum, még ma is való igazság. Erdély teljes művészet-topografiája még teljesületlen álmom. Aránylag a százok leltározták legkimerítőbben a velük vonatkozásban álló emlékeket.⁸ A román műtörténetírók már maguk is többször hangoztatják, hogy feladataik kezdetén állanak,⁹ s a magyar művészetnek — számbelileg a legtöbb emléket ez mondhatja a magáénak, — egész korszakai, kivált az újabbak, megíratlanok. Mindez érthetővé teszi, hogy összefoglalásról még nem lehet szó. A jelen írás célja csak az, hogy mozaikszerűen rámutasson egynehány alapvető mozzanatra, amelyet a tárgyilagos tudományos állásfoglalás elengedhetetlenné tesz.

Az európai művészettörténeti irodalomban általánosan elismert valóság, hogy Magyarország Szent István királysága óta a nyugateurópai művészet tartománya volt. A nagy európai korstílusokat, egészen napjainkig, végigélte, felszívta és alkalmazta. Így legkeletibb képviselője volt a nyugati művészetnek. A magyarság csak ezeknek a korstílusoknak a szellemében hozhatta létre műalkotásait s másképpen nem is tehetett, mert a kereszténység felvétele óta a nyugati művelődés minden mozzanatát magáévá tette. Való igaz, hogy önálló magyar művészeti stílus nem jött létre és senki ilyet nem is állított. Senki nem állította s nem is állíthatta, hogy a félköríves, vagy a csúcsíves stílus, a reneszánsz vagy a barokk magyar találmány lett volna. Ellenkezőleg, „a régi magyar művészetet csak európai összefüggésben lehet megérteni“, —

⁸ L. az 5. jegyzetben idézett Csaki-féle leltárat. Roth Viktornak valóban nagy érdemei vannak ebben a tekintetben.

⁹ L. a Com. Mon. Ist. kiadványait, valamint Petranu munkáit.

írja Gerevich. „A külföldi összeköttetések és hatások kimutatása korántsem szállítja le művészetünk értékét, sőt módot nyújt annak bizonyítására, hogy részesei voltak az európai nagy művészeti áramlatoknak és együtt haladtunk a vezető nemzetek műveltségével...“¹⁰ „A magyar művészetnek tisztessége az, hogy részese volt az európai művészi fejlődésnek...“¹¹

Az erdélyi művészet fejlődésének és kialakulásának mozzanatai minden tekintetben egybeesnek a történeti Magyarország művészeti fejlődésével. Az erdélyi fejedelemség kialakulásának idejéig, némi helyi elszíneződést leszámítva, nem élt külön életet. Ez másképpen nem is volt lehetséges; az állami és egyházi élet szervezettségének következtében máshová nem is kapcsolódhatott. Ezek a közös vonások már a XI. századtól fogva jelentkeznek. A „Gyulafehérvári Székesegyház“ XI. századi alaprajzi elrendezése Szent István többi bazilikájával rokon;¹² az 1050 előtt épített „Brassói Szent Lénárd-templom“ alapzati téglái az I. kalocsai székesegyház, a szegedi Szent Demeter-templom és a debreceni monostori egyház tégláival azonos méretűek.¹³ Ettől az időtől kezdve a művészet minden ágazatában pontról-pontra kimutathatók a stílbeli egyezések, amelyek Erdély művészetét elsősorban a Partiummal, majd az ország többi részeivel összekapcsolták. Ezeknek az egyezéseknek a valóságát nem csökkenti az sem, hogy szász vagy német kivitelező mesterekkel állunk szemben. Az Árpádházi királyok jóvoltából betelepített szászok, a „germanissimi germani“, szintén a nyugati művészet szellemében dolgoztak. A szász műtörténészek haladóbb és elfogulatlanabb szellemű egyéniségei, mint Julius Bielz, szeretettel és érdeklődéssel foglalkoznak az erdélyi szász művészet magyar kapcsolataival, kölcsönhatásával, ami természetes. Ugyan miféle művészettel lett volna a szászok műgyakorlata szorosabb kapcsolatban, mint a magyarságéval, amelynek állami és nemzeti élete keretében éltek nyolcszáz évig s akikkel elkeveredve éltek az erdélyi városokban?

A magyarországi félköríves építészet, mint az közismert, sajátos templomtípust hozott létre; ennek is meg a gótikának is külföldi vonatkozásai inkább francia és olasz, mintsem német egyezéseket mutatnak. A rendkívüli jelentőségű esztergomi ásatások, amelyek az Árpádok esztergomi palotáját hozták felszínre, napnál fényesebben bizonyítják a délfraancia hatást.¹⁴ Maga a gótika, mint stílus, francia eredetű volt, noha e stílus szolgál legnyomatékosabb érvül az új erdélyi kutatók szemében az erdélyi gótika német eredetére. A gótikát egyáltalában nem minősíthetjük „fajnémet“ művészetnek. Hiszen, ha a magyar művé-

¹⁰ Gerevich: *A régi magyar művészet*, 5. l.

¹¹ Gerevich Tibor: *Erdélyi művészet*, Magyar Szemle, XXII. köt. 1934. 226. l.

¹² U. o.

¹³ Irodalma: G. Treiber, *Siebenbürgische Vierteljahresschrift*, 1934., I. sz.; Ferenczi Sándor: *A brassói Szent Lénárd-egyház*, Pásztortűz, 1934. II. sz.

¹⁴ L. Gerevich Tibor: *A legújabb magyarországi ásatások*. Magyar Szemle, XXIII. köt. 1935. január.

szettől a sajátos, nemzeti jellemvonásokat megtagadnánk csupán azért, mert nem járult hozzá egy merőben új stílussal Európa arcának kialakításához, akkor „német“ művészetről sem beszélhetünk, mivel a félköríves stíl olasz, a gótika francia, a reneszánsz és a barok megint olasz eredetűek...

Petranu és köre, ha Erdély nyugati stílú műemlékeiről, vagy ha azoknak a román népművészetre gyakorolt hatásáról ír, sohasem mulasztja el az egyes stílusok elé a „szász“ jelzöt tenni, noha az emlékek (elsősorban a „Brassói Szent Lénárd-templom“ és a „Gyulafehérvári Székesegeyház“) bizonyítják, hogy Erdélyben már akkor létezett nyugati műgyakorlat, midőn a szászoknak még híre-hamva sem volt.¹⁵ S amint a francia és olasz jellegű félköríves építészet annyi emléket őriz Erdély, éppúgy nem mondható, hogy a gótika kizárólag a szászok műve lett volna. Magyar vidékeken nem egyszer kiválóbb emlékek maradtak fenn, mint a szászföldön. Tudományosan nem állja meg helyét az az álláspont, hogy az erődtemplomok szász kizárólagosságok. A székelyeknél éppoly gyakoriak voltak az erődtemplomok,¹⁶ mint ahogy a Felvidéken vagy a Dunántúl is előfordultak. „Nehéz volna elhithetni még olyanokkal is, akik a magyar emlékanyagot eléggé nem ismerik, hogy e kettős harcú és egyházi rendeltetésű építészeti stílus Magyarországon, vagy akár Erdélyben épp a magyarság kizárásával jött volna létre...“¹⁷

A gótikából kinőtt nagy művészegyeniségek azonban nem vonhatók a német művészet szellemébe. A Kolozsvári Testvérekre gondolunk itt, akiknek a magyar művészeti fejlődésbe való szoros beletartozását Balogh Jolán legutóbbi munkája ismét kiemelte¹⁸ s amelynek érvelését Roth Viktor általánosságban mozgó ellenvetései sem gyöngítik.¹⁹ S a magyar táblafestészet nagy egyénisége, aki 1427-ben magát Thomas „de Colosvar“-nak írta, szintén a magyar művészet fejlődésében jelez határkövet. A magyar táblafestészet nemzeti stílje ma már nem vitat-

¹⁵ Erről a tényről a román művészettörténészek szeretnek megfelekezni. Maga Iorga (*Les châteaux occidentaux en Roumanie*, Extrait du Bulletinul Comisiunii Monumentelor Istorice de Roumanie, Bucarest, 1928, 10. l.) írja, hogy „les rois de Hongrie ont pénétrés vers l’an 1100 dans cette région“. Ezzel szemben Hóman Bálint kutatásait idézzük (*Magyar Történet*, I. köt.) Az 1050 előtt épített brassói Szent Lénárd-templom, amely nyugati s magyar egyház volt és az itt élő királyi vár szolgái hitéletére épült, egy-maga bizonyítja, hogy, noha volt gyeptű, még a Berezáságot sem hagyták szervezetlenül a magyar királyok a XI. század első felében (V. ö. a 13. jegyz.).

¹⁶ Így Szent Tamás, Szent Mihály, Míndszent, Karofalva, Csikmenaság, Kászon, Homoródszentmárton, Kézdiszentlélek, Lemhány, Zabola, Sepsiar-kos, Sepsiszentgyörgy, Illyefalva, Bölön, Nagyajta, stb. erődtemplomai. L. többek között Kelemen Lajos: *Adatok öt székelyföldi unitárius templomkastély történetéhez*. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárából. Kolozsvár, 1916. VII. 100—119. l.

¹⁷ Gerevich: *Erdélyi művészet*, i. h., 230. l.

¹⁸ Balogh Jolán: *Márton és György kolozsvári szobrászok*. Erdélyi Múzeum, 1934. évi XXXIX. köt.

¹⁹ V. Roth: *Die Klausenburger Bildhauer Martin u. Georg*. Siebenbürgische Vierteljahresschrift, 58. Jhg. 1935. Juli—Sept. 209—216 l.

ható s műtörténetileg iskolázott szem a székelyföldi magyar mesterektől festett szárnyasoltárakat azonnal megkülönbözteti. Hiszen csak Felső-Magyarországról több szárnyasoltár ismeretes, mint amennyi egész Németországban fennmaradt, s ha hitelt adnánk a „német vándorlegények“ romantikus meséjének, akkor a németországi templomok maradtak volna oltárképek nélkül... Ezzel szemben pontos adatokkal mutatható ki, hogy hány magyar művész fordult meg Német-, Olasz-, Francia- és Lengyelországban, sőt Mátyás korában Oroszországig is eljutottak. A középkori magyar művészet nem szorult importra.²⁰

Láthatjuk, hogy azoktól az időktől kedve, midőn a történetkutatás a mesterneveket kimutathatóvá teszi, a magyar nevek száma nemhogy alulmarad a németekének vagy az olaszokénak, hanem helyel-közzel azokat felül is múlja.²¹ Így van ez a világszerte híres erdélyi ötvösség esetében s az egészen a XVIII. századig elhúzódott erdélyi reneszánszban. A reneszánsz Erdélyben egyik legsajátabb stílnyilatát fejlesztette ki s a magyar mesternevek egész sorozatával gazdagította a művészettörténetet.²² Mi sem igazolja ezt jobban, mint az, hogy a vitairatok a reneszánsz-koron mély hallgatással síklanak át, pedig ez az erdélyi művészetben három évszázadig uralkodott.

Petranu számos vitairatának egyikében maga is kijelenti, hogy senki sem tagadja az Erdély és Magyarország közötti művészeti kölcsönhatást. Ennek magyar jellegéhez azonban a műalkotások tiszta magyar jellegének, a magyar mesterneveknek és a magyar mecénásoknak kimutatását kívánja.²³

E szűkrezabott tanulmány keretén belül nem térhetünk ki a magyar művészettörténet valamennyi formai problémájára. Említettük azonban, hogy önálló magyar stílust senki sem akart bebizonyítani, a magyar mesternevek pedig éppen Erdélyben a leggyakoribbak. Ami pedig a megrendelők, a mecénások névsorát illeti, ezeket igazán főlölleges felsorolni. Hiszen a templomok, várak, erődök, paloták, polgári házak építetői, a szárnyasoltárok donátorai, a síremlékek állítói, az ötvösművek megrendelői ezren és ezren voltak magyarok. Ez a valóság a művészettörténetre közömbös nem lehetett. A mecénás ízlése, a hajlamaiban, gondolkodásmódjában megnyilvánuló szelleme s vérmérséklete nem egyszer rányomta jellegét a mesternek alkotásaira; másrészt

²⁰ Gerevich: *Erdélyi művészet*, 235. l.

²¹ Itt természetesen nem terjeszkedhetünk ki a magyar művészeti alkotások sajátos jellegének részletes tárgyalására, sem pedig a magyar mesternevek tömegének felsorolására. Az új magyar művészettörténeti irodalomban ezeket a kérdéseket bárki kimerítően tanulmányozhatja.

²² Az erdélyi reneszánsz formakincsét s mestereit Balogh Jolán (*A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben*, Magyar Művészet, 1934. évi X. évf. 5. szám) dolgozta fel, lelkiségére és szellem-történeti háttérére Csabai István mutatott rá (*Az erdélyi reneszánsz művészet*, Bp. 1934.)

²³ C. Petranu: *Discuții asupra sintezei artei ardelenene*. Gând Românesc, An. III. 1935, Febr. 114. l.: „Principial nimeni nu neagă posibilitatea unor influențe artistice reciproce între teritoriile vecine ale Transilvaniei și Ungariei“.

a testalkat, a magyar arctípus és ruhaviseletek a festői és szobrászi alkotások megfogalmazását nagyban befolyásolták. A mecénások szerepét a nemzeti művészet fogalmának körülhatárolásában a román művészettörténeti kutatók a román művészet érdekében fontosnak, szinte döntőnek tartják. Iorga, Balș, Oprescu, Tzigara-Samurcaș, a román műtörténet kiváló kutatói, a „*ctitor*“, az alapító szerepét mindenkor a legszilárdabb támpontnak tekintik a nemzeti műemlékek meghatározásában. Maga Petranu nem egy cikkében sorolja fel részletesen azokat a templomokat és monostorokat, amelyeket a román vajdák, papok vagy nemesemberek alapítottak, vagy restauráltak Erdélyben, jobbadán a XVI. és XVII. században.²⁴ Ezeket Petranu — noha az idézett húsz-huszonöt templom jórésze csak írott forrásokban szerepel s a fennállók művészi értéke is más lapra tartozik — az „*art valaque*“, azaz a román művészet megnyilvánulásának tartja.²⁵ S ha Petranu ezt a nemzeti művészet megnyilvánulásainak érzi és mondja, akkor minő mértékkel vitatja el a magyarságtól azt az ezernyi templomot, várat, kastélyt és palotát, amelyet magyar királyok, főpapok, mágnások és köznemesek építettek?

Petranu — egyébiránt képzett elme s a régi magyar szakirodalmat kitűnően ismeri, — elméleti állásfoglalása a magyar művészet ellen három forrásból fakad. A nyugati stíluskörbe való beletartozás és a külföldi hatások miatt nem hajlandó észrevenni azokat a helyi színeződéseket, amelyek a magyarság művészi szemléletéből folytak. Másodsorban, a magyar fajú és származású művészek nagy tömegének mellőzésével egyidőben, a valóban nagy számban előforduló, idegen eredetre valló mesterek miatt vonja kétségbe az alkotások magyar szellemiségét, s végre a mecénások, tágabb értelemben az állami, egyházi és művelődési szervezet befolyását tartja jelentéktelennek az alkotó művészet sajátos jellemvonásainak kialakításában.

Alkamazzuk már most Petranu egyéni elméletét a moldovai és a havasalföldi fejedelemségek művészi multjára és műemlékeire.

Amint Magyarország a nyugati kereszténység és művelődés természetes folyományaképpen a nyugati művészet tartománya volt, éppúgy terjedt el a román művészettörténet kezdeteitől, a XIV. századtól kiindulva a késő bizánci művészet. A régi Románia valamennyi műemléke bizánci stílusban épült s díszítettett; ez a műgyakorlat részint közvetlenül Bizánctól, részint az annak hatása által befolyásolt vidékekről jött. A román történészek nem egyszer állapították meg a fejedelemségek műemlékeiben a görög, arméniai, georgiai, szerb, majd lengyel, orosz, német, olasz, velencei stb. befolyást.²⁶ Sőt, Iorga az egyik beható és kitűnő tanulmányában a várépítésre tett magyar hatást is részletesen bebizonyítja.²⁷ A XIV. században a Havasalföld viszi a vezető szerepet, amely az ekkor virágkorát élő szerb építészet

²⁴ *L'histoire de l'art*, 16. l.; *Die Kunstdenkmäler*, 18—22. l.

²⁵ *L'histoire de l'art*, 16. l.

²⁶ Iorga, id. m. 11. l.

²⁷ Iorga, id. m.

erős és kizárólagos befolyása alá került.²⁸ A lóherelevél-alakú késő bizánci alaprajzi típus²⁹ szerb változatában épül fel Curtea de Argeş gyönyörű fejedelmi temploma³⁰, falképeinek festője egy szerb, vagy egy görög,³¹ továbbá Vodiţa, Tismana (tisza szerb), Cozia (1386), Cotmeana templomai.³² Cotmeanában szász mesterek dolgoznak, mint 1413-ban Hannes.³³ Kivált Cozia monostorát nevezi Balş tipikusan szerbnek,³⁴ — Smederevo, Krusevac, Rudenica, Kalenič templomai sugallják.³⁵ A szerb típus Olténiában és Munténiában általánosan elterjed, majd Ştefan cel Mare uralkodása idején Moldovában, ahol a régi görög-bizánci, az új szláv-szerb és bolgár-bizánci szellem uralkodott, majd a keleti szláv (orosz-lengyel), s később nyugati hatások sugározták szellemüket.³⁶ Nem kevésbé mély és kiterjedt volt a fejedelemségek műgyakorlatában Kisázsia, Örményország és Georgia hatása; G. Balş, a legkiválóbb román műtörténészek egyike, mélyen-szántó tanulmányt szentelt ennek a kérdésnek.³⁷ A Coziára gyakorolt szerb hatás is örmény elsődleges forrásból fakad,³⁸ a gyönyörű argeşi püspöki templom, amelyet Iorga a maga nemében egyetlen ékszernek nevez,³⁹ nemkülönbén Mănăstirea Dealului, építészetének részleteiben hiánytalanul mutatja az arméniai művészet jellemző vonásait.⁴⁰ A curtea de argeşi monostor-templom gazdag ornamentikája örmény, kaukázusi, perzsa, arab s kivált ottomán motívumokban bővelkedik, — Nikortzinda, Caben, Bithania, Chopi templomai sugallják ezeket.⁴¹ Argeş építője, a legendás Manole mester, a források szerint török volt;⁴² a freskók festője a szerb Dragomir.⁴³ Argeş és Deal monostora sugározta szét az örmény és georgiai hatást Havasalföldre és Mol-

²⁸ N. Iorga—G. Balş: *Histoire de l'art roumain ancien*. Paris, 1922. p. 19 ff.

²⁹ Oscar Wulff, a bizánci művészet világtekintélye, nagy kétkötetes művében (*Altchristliche und byzantinische Kunst*, Wildpark-Potsdam, Hdbuch der Kstwissensschaft) egyetlen sorban emlékszik meg a romániai bizánci stíli építészetéről, midőn Curtea de Argeş és Bukovetsat említi. Bd. II. S. 496.

³⁴ Iorga—Balş, id. m., G. Balş: *Serbiens byzantinische Monumente*, 14. l.

³¹ Iorga—Balş, 24. l.; Ştefan Meteş: *Zugravii bisericilor române*. Anuarul Com. Mon. Ist. Sect. pt. Tr. 1926—28. 25. l. etc.

³¹ Iorga—Balş, i. m.

³³ Iorga—Balş, i. m. 36., 42. l. etc.

³⁴ G. Balş: *Serbiens byzantinische Monumente*.

³⁵ Balş: O vizită la căteva biserici din Sârbia, 36—37. l. Idézi V. Vătăşianu: *Vechile biserici de piatră româneşti din judeţul Hunedoară*. Extras din Anuarul Com. Mon. Ist. Sect. pt. Tr. pe anul 1929. 135. l.

³⁶ Iorga—Balş, i. m.

³⁷ G. Balş: *Influences arméniennes et géorgiennes sur l'architecture roumaine*. Communication faite au IIe Congrès de Etudes Byzantines (Athènes, 1931). Valeni de Munte, 1931.

³⁸ Balş: *Influences*, 5. l.

³⁹ Iorga—Balş, i. m.

⁴⁰ Balş: *Influences*, 6—7. l.

⁴¹ Balş: *Influences*, 9—11. l.

⁴² Balş: *Influences*, 12. l.

⁴³ Meteş, i. m. 28. l. Tocilescu: *Curtea de Argeş*.

dovára egészen a XVII. századig.⁴⁴ Ekkor ismét török motívumok lépnek fel s a XVII. században újra sok örmény mester vándorol be.⁴⁵ Moldova egyik legszebb templomát, a dragomirnit (1606), *Dima* nevezetű görög építész alkotta.⁴⁶ A másik gyönyörű moldovai templom a jassyi Trei Ierarchi (1630). E templomról írja Petreanu, hogy nem csupán chef d'oeuvre, hanem román chef d'oeuvre.⁴⁷ Balş a templom analógiáit az alsó Kaukázusban találja meg s kimutatja orosz, perzsa és muzulmán diszító elemeit. Hiteles mestere, *Ienacke Etisi*, konstantinápolyi görög mester.⁴⁸ Kifestésére Vasile Lupu vajda (második felesége circassiai nő) oroszokat hív be: *Sidor Pospeev*, *Iacov Gavrilov*, majd *Deico Iacovilev* és *Pronca Michitiu* készítik gyönyörű freskóit.⁴⁹ A bizánci stílusú festés, amelynek annyi szép emléke maradt román földön, szorgalmas monográfusuk, St. Metes, szerint nagyon sokat köszönhet a román földön megtelepedett szerb, orosz, lengyel, rutén, szász festőknek.⁵⁰ Az athonita iskolában tanult szerb, macedón és bolgár, majd orosz festők sok és jelentékeny művészi freskót hagytak hátra a fejedelemségekben. Velence is hat a későbbi korokban.⁵¹

Természetesen ezzel az egynéhány mozaikszerűen kiemelt adattal, amelyek azonban a legjelentékenyebb régi műemlékekre vonatkoznak s a román tudomány legelső kiválóságainak megállapításai, távolról sem akarjuk kétségbevonni azt a tényt, hogy román fajú művészek is működtek s hogy a későbbi korokban a műgyakorlat helyi jellegzetességei is megállapíthatók. Ámde Petranunak, ha elméletéhez hív marad s ha nem akar kétféle mértékkel mérni, akkor mindezek alapján a fejedelemségek művészetét a bizánci művészet egy másodlagos tartományának kell látnia, amelynek emlékei idegen mesterek közreműködésével jöttek létre. Ime, látjuk, hogy hova vezethet az az elmélet, amely névelemzéssel és fajkutatással akarja helyettesíteni a művészet-történeti tanulmány formaelemző és történetkutató szempontjait. Éppen a román nemzeti művészet kérdésében kell Petranunak csatlakoznia Gerevich ama megállapításához, hogy „ha valaki azt a feltevést kockáztatná meg, hogy a történettudományt a név naiv alapjára he-

⁴⁴ Balş: *Influences*, 12. l.

⁴⁵ Balş: *Influences*, 12–13. l.

⁴⁶ Balş: *Influences*, 15. l.

⁴⁷ Petranu: *L'histoire de l'art*, 16. l.

⁴⁸ Balş: *Influences*, 16. l.

⁴⁹ Metes, i. m. 57–58. l.

⁵⁰ Metes, i. m. 18. l.

⁵¹ A román szerzők (kivált azok, akik Párizsban, vagy bizantinológiai kongresszusokon adnak elő és nem „in usum Delphini“ írnak) az idegen befolyásokat és mestereket sohasem hallgatták el. Helyesen írja maga Iorga a román várakról írt műve végkövetkeztetésében (*Les châteaux occidentaux*), hogy „... ils présentent au moins l'avantages de montrer combien des influences différentes ont pu s'établir sur cette terre accueillante et combien on peut reconnaître de civilisations différents sur un pays qui su a tirer profit de chacune d'entre elles“.

lyezze, Közép- és Kelet-Európa népeinek és országainak történetét és művészettörténetét nem lehetne megírni.⁵² Való igaz viszont, hogy a fejedelemségek műemlékeinek mecénásai, ctitorai, igaz, buzgó román érzésű vajdák és főpapok voltak. De ez Petranu történeti szemléletében keveset számít...

*

Az erdélyi román művészetkutatók, élükön Petranuval, az erdélyi románság multjának felkutatása érdekében nagy és kiterjedt munkát végeznek. Munkásságuknak eme pozitív oldala már is igen sok adattal gazdagította Erdély művészettörténetét. Ha valahol, itt valóban vannak érdemei Petranunak, midőn a figyelmet fokozottabb mértékben irányította a románok templomaira.⁵³ Részben a csekélyszámú hunyadmegyei hátszegvidéki kőépítkezések, legnagyobb mértékben azonban a román népi művészet alkotásai, a fatemplomok és keleti stíliu falfestések, keltették fel figyelmüket, s bár a kutatás még a kezdetnél tart, már is jelentékeny mérvű kiadványok jelentek meg.⁵⁴ A művészettörténet a legutóbbi időkig idegenkedett a népművészetnek a szaktudomány keretében való tárgyalásától. Petranu és köre érthetően a mellett tör lándzsát, hogy a népi építkezések a nagy művészettel egyidejűleg foglalkoztassák a kutatókat; sőt mestere, Strzygowski, tanításához híven ennek elsődleges fejlődéstörténeti jelentőséget tulajdonít.

A szakírók természetesen annak is kutatják okát, hogy miért nem fejlődött ki a nagy művészet — a kőépítészet, festészet és szobrászat — a románságnál éppúgy, mint Erdély többi népeinél? Ennek okát

⁵² Magyar Szemle, 240. l.

⁵³ Petranu több ízben panaszolja, hogy a régi magyar művészettörténeti kutatók elhanyagolták a román vonatkozású emlékeket (p. o. *Die Siebenbürgische Kunstgeschichte und die Forschungen Josef Strzygowskis*. Sonderabdruck aus der Josef Strzygowski—Festschrift. Klagenfurt, 1932. 1—2. l.). Ez az állítás nem helyénvaló. Balogh Ilona (*Magyar fatornyok*, Bp. 1935. 4—7. l.) találóan mutat rá, hogy a magyar kutatók (Téglás, Myskowszky, Szinte Gábor és László, Gróh, Supka, Gyárfás) nagy szeretettel és érdeklődéssel foglalkoztak a románok fatemplomaival és egyéb emlékeivel; s ha a magyar kutatás faépítéssel egyáltalán foglalkozott, úgy elsősorban a nemzetiségek felé fordult figyelmé. Ezek a tanulmányok a legelőkelőbb magyar szakfolyóiratokban jelentek meg. Petranu maga is gyakran idézi e szerzőket (*Die Kunstdenkmäler, Strzygowski—Festschrift*, etc.).

⁵⁴ Petranu: *Die Kunstdenkmäler*, etc.; *Bisericile de lemn din județul Arad*, Sibiu, 1923; *Originea turnurilor bisericilor de lemn din Ardeal*. In volumul de omagiu închinat Dlui Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani. Cluj, 1931.; *New Researches in the Art of Woodbuilding in Transilvania*. Parnassus, 1931.; *Monumentele istorice ale județului Bihor. I. Bisericile de lemn*. Sibiu, 1931.; *Bisericile de lemn ale Românilor ardeleni în lumina aprecierilor străine recente*. 1934. *Neue Forschungen auf dem Gebiete der Holzbaukunst Siebenbürgens*. Résumé et actes du Congrès. Stockholm. 1933.: V. Vățășianu: *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*. Anuarul com. Mon. Ist. vol. II. 1929. — Valer Literat: *Două biserici din Tara Oltului*. An. Vol. I. 1926—28. — Silviu Dragomir: *Vechile biserici din Zarand și ctitori lor în sec. XIV. și XV*. Anuarul II. 1929. — Atanasie Popa: *Biserica de lemn din Brăglez, jud. Salaj*. An. II. 1929. *Bis. vechi de lemn românești din Ardeal*. An. III. 1930—31. etc.

ritka egyöntetűséggel az erdélyi románság politikai és vallási elnyomatásában látják.⁵⁵ A politikai történet dolgaiba s a szőnyegen forgó kérdéseknek bármily napi politikai szempontból való taglalásába elvi okokból nem akarunk beleszólni. Nem hallgathatunk el azonban néhány ellenvetést. Mindenekelőtt rá akarunk mutatni arra, hogy a középkori államszervezet és politikai beállítottság távolról sem ismerte a ma annyira divatos faji megkülönböztetést. A középkort nem ítélni meg helyesen a mai szemszögből, mert ezek a történetiszemléleti visszavetítések a mult sajátos s csak önmagában érthető berendezkedésének való ismeretét elhomályosítják. Nem hiába mondotta Szent István: „*Gyenge és romlandó az egymyelvű és egyerkölcsű ország.*“ Hogy is érthetnők meg mai szemmel ezt az államelméletet?

Az Árpád-házi királyok, a szentistváni politika ujmutatása nyomán, nemhogy elnyomták volna a románságot, hanem telepítéseikkel és egyéb jóléti kedvezményeikkel gyarapodásukat elősegítették. Az újabb történeti kutatások bebizonyították, hogy az erdélyi románság szervezkedésének első csiréit a magyar hatalomtól kapta. Az erdélyi románok a kenézségeikben már igen korán autonómiát élveztek, hasonlatosan a székelység korai szervezkedéséhez.⁵⁶ Maguk a román történészek nem egyszer hivatkoznak ezekre a korai román kenézségekre, mint szervezetségüknek és népi fejlettségüknek bizonyítékaira. Már csak ezért sem állhat meg a „nemzetiségi elnyomás“ elmélete.⁵⁷ Korántsem lehetnek politikai okai annak, hogy a nagy művészetben az erdélyi románok nem vették ki részüket. Hasonlóan nem állhatja meg helyét az a feltevés sem, hogy az elnyomás miatt nem fejlődhetett ki nagyszabású, monumentális román művészet.⁵⁸ Az ókirályságbeli egyházi műemlékek egyáltalán nem nagyszabásúak: Curtea de Argeş, vagy Deal monostor-temploma arányaikban és méreteikben messze eltörpülnek a „Kolozsvári Szent Mihály-templom“ vagy a „Brassói Fekete-templom“ nagyszabású arányai mellett. A bizantino-román stílus, az égbenyúló kőtornyok hiánya, önmagában magyarázza a román műemlékek méretbeli kisszerűségét. Ezt a tárgyilagos művészetszemlélet semmiféle nemzetiségi elnyomás rovására nem írhatja.

A román szakirodalom figyelme elsősorban a kőből épült templomai felé fordult. Számukat a korábbi irodalomtól megállapítottnál jóval többre teszi s ebbe a magasabb számba a nyugati stílusban építeteket is besorolja.⁵⁹ A bizantin stílusú hunyadmegyei kőtemplomok monografiáját V. Vătăşianu dolgozta fel nagyterjedelmű és beható mun-

⁵⁵ Petranu: *Die Kunstdenkmäler*, 12. l., *L'histoire de l'art*, 11. l. — Vătăşianu: *Vechile bisericile etc.* 179—182. l.

⁵⁶ V. ö. Hóman Bálint: *Magyar történet*, II., I. még Deér József: *A középkori Erdély*, Magyar Szemle, XXII. 203—204. l.

⁵⁷ Deér, i. h.

⁵⁸ Petranu: *Die Kunstdenkmäler*, 14., 44. l.

⁵⁹ Petranu: *Die Kunstdenkmäler*, p. 15 ff. Említi, hogy csak a szamosújvári püspökségben 26 templom régebbi, mint 1800.

kájában.⁶⁰ Demsus, Felsőszilvás, Guraszáda és Erdély más templomai mellett, amelyek a szerb befolyásban kifejlődött havasalföldi építészeti hatása alatt épültek, egy hosszanti alaprajzú bizantin stílusú templomcsoportozatot vesz fel s mint ilyent tárgyalja Óraljaboldogfalva, Zeyk-falva, Berekszó, Nagysztró, Nagycsula, Koleczváralja és Sztrigy-szentgyörgy közismerten nyugatii stílusú templomait.⁶¹ Végső elemzésben, Strzygowski módszere szerint, a faépítészeti hatását igyekszik kimutatni a kőtemplomokban. E módszer lehetővé teszi azt is, hogy amit a tárgyalás előző szakaszában, mint óvatos föltevést kockáztat meg, arra a következő fejezetben, mint sziklaszilárd alapra építsen. Ezekről a hunyadmegyei templomokról egyébként maga Vătăşianu írja, hogy „*bisericele mititeale şi sârăcuţe*“⁶² és „*modeste bisericuţe*“⁶³ azaz szerény és szegényes templomcsokák. Mestere, Petranu, viszont több ízben említi, hogy az erdélyi román kőtemplomok művészileg mögötte maradnak a moldovai és havasalföldi emlékeknek.⁶⁴ Amde Petranu szerint a provincializálódás, a „Verarmung“ még nem nemzetiesít egy művészetet (nu naţionalizează o artă),⁶⁵ s így nem adhat elvileg igazat Vătăşianunak, aki a sajátos nemzeti jelleget éppen a hunyadmegyei kőtemplomokból akarja levezetni...

⁶⁰ Virgil Vătăşianu, id. m.

⁶¹ Vătăşianu munkája kimerítő és becses adattára az erdélyi román művészettörténetnek; részletekbe menő külön bírálatot érdemel, amelyre itt tér nem nyílik. Rá kell mutatnunk azonban Óraljaboldogfalva tipikus esetére. A mostani ref. templom, amely — mint átmeneti stíljé mutatja — alapításakor katolikus volt, egy időben azonban a görög keletiek kezén volt. A freskókon egy helyütt „Sfântu Apostolu Mateiu“ cirillbetűs felírás látható, s ebből következteti Vătăşianu, hogy a freskók XIII. századiak és a templom román alapítás. De ha a felírás a XIII. századból származna, akkor egy jó évszázaddal megelőzné a legkorábbi román nyelvemlékeket! A falu magyar neve: Óraljaboldogfalva, már maga is igazolja, hogy magyar település és katolikus templom volt. — Vătăşianu a Kendeffy-családra is hivatkozik, melynek ősei e vidéken birtokosok voltak. A Kendeffyek román eredetére vonatkozó egyetlen okleveles adat I. Cavaler de Puscariu: *Date istorice privitorice* (és nem „privitoare“, mint V. idézi) *la familiile nobile române*, Sibiu, 1895, Partea II. 177—178. l. nyomán egy 1439-i oklevél, amely szerint a Kendeffyek „*nobiles Vallachi*“ (és nem „Valahi“, mint V. idézi) *nostri de Malomviz*“ említetnek. Ezt idézi döntő mozzanatként Vătăşianu, (II. l. l. jegyzet). Az újabb magyar oklevélkutatás előtt azonban világos, hogy a korai oklevelek a *bolgárokat is* „*Vallachi*“⁶⁶-nak írták. *Kind*, bolgáruul *biró-t* jelent s a Kendeffyek így bolgár eredetűek. A Kendeffyek eredete azonban az óraljaboldogfalvi templom stílusán nem sokat változtat. Aztán a család története végig azt bizonyítja, hogy a magyarrá vált főúri nemzetség mindvégig magyar eszmék szolgálatában állott. Hasonló az eset más nem magyar eredetű főnemesi családoknál is, mint a Drágffyaknál, Nopcsáknál, Kenderecsyknél, Zeykeknél, stb., amelyek a bizantin művészettörténetnek igen kevés szolgálatot tettek. (V. ö. *L'histoire de l'art*, 18. l. és Gánd Románesc, III. 120—121. l.) A családok eredetének kinyomozása egyébként, szerény véleményünk szerint, inkább a család- és nemzetségtörténet, mintsem a művészettörténet feladata.

⁶² Vătăşianu, 146. l.

⁶³ Vătăşianu, 162. l.

⁶⁴ Petranu: *Die Kunstdenkmäler*, 23., 64. l.

⁶⁵ Petranu: *Gând Românesc*, III. 114—115. l.

Több sikerrel kecsegtethet e célkitűzés a fatemplomok esetében. Erdélyben, Petranu számítása szerint, 1274 román fatemplom van.⁶⁶ Ezek a templomok valóban becses és jelentékeny értéket képviselnek. A magyar és szász emlékektől külső megjelenésükben s kivált belső hatásukban eltérnek. Az erdélyi román fatemplomok a román népművészetnek sok érdekes faji tulajdonságát mutatják. A templomtípus kialakulására vonatkozó elméletek azonban egynémely tekintetben helyesbítésre szorulnak.

A ma álló erdélyi román fatemplomok nagy többsége a XVIII. és XIX. századból való, egyes XVII. századi kivételektől eltekintve.⁶⁷ Az ókirályságbeli fatemplomoktól élesen elütnek;⁶⁸ torony, egy-két eset kivételével, a moldovai vagy a havasalföldi templomoknál egyáltalában nem található. Az erdélyi román fatemplomok tornya — ez kezdetben a gótika, majd a barok hatása alatt alakult ki, — nyilvánvalóan nyugati típus. Ezt maga Petranu is több ízben hangoztatja,⁶⁹ valamint azok a külföldi tudósok is állítják, akik Petranu munkássága nyomán az erdélyi fatemplomokról egyébként magasztatólag nyilatkoznak.⁷⁰

Ezentúl azonban látni fogjuk, hogy a templomok alaprajza az esetek legnagyobb számában hosszanti elrendezésű s boltozati típusaikban is az erdélyi nyugati stílus emlékek boltozati rendszerét követik. Erre vall elsősorban a poligonális szentélyzáródás, amely a gótikus,⁷¹ majd a barok köépítészetben általános volt. Hasonlóan mutatkozik meg a nyugati hatás a fatemplomok dongaboltozatán. A keleti kupola ugyanis sohasem jelenik meg Erdélyben;⁷² a dongaboltozat pedig az erdélyi reneszánsz és barok köépítészet általános boltozási módszere volt. Petranu, aki a fatemplom-építészetet, Strzygowski tarthatatlan elmélete nyomán, elsődlegesnek tartja és nem hiszi, hogy a népi építészet a nagy művészet bevált boltozási formáit tette magáévá, a régebbi s elavult szerzőkkel vitatkozva, nem tartja megengedhetőnek, hogy ez a boltozati típus akár a félköríves, akár a gótikus építészet hatása alatt fejlődött volna ki, hanem bizánci előképeket keres. Már pedig, Petranu szerint, az erdélyi román fatemplomok a XIV. századból veszik elsődleges típusaikat, s ha a gótika korában a négyfiatornyos, árka-dos körüljáróju tornyot vették mintának, akkor a boltozatokat is csúcsívesen kellett volna felrakniok.

⁶⁶ Petranu: *Die Kunstdenkmäler*, 26. l.

⁶⁷ Petranu: *Die Kunstdenkmäler*, 38. l.

⁶⁸ V. ö. Balogh Ilona, i. m. 71. l.

⁶⁹ Petranu: *Die Kunstdenkmäler*, etc; *Originea turnurilor*, etc.

⁷⁰ L. C. Petranu: *Bisericiile de lemn ale Românilor ardeleni*, Sibiu, 1934. Adler (6. l.), Damm (7. l.), Henry (7. l.) „a templomok kétségtelen gotikus hatást mutatnak és a köépítészet utánczását”; Dhucicque (9. l.), Curman (8. l.), Erixon (10. l.), Réau (10. l.), Treiber (12. l.) etc.

⁷¹ Ezt P. is elismeri. *Die Kunstdenkmäler*, 42. l.

⁷² Petranu: *Die Kunstdenkmäler*, p. 32 ff.

Petranu figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, hogy a régi szerzők, akikkel vitatkozik (mint Schulez),⁷³ a barok építészetet egyáltalában nem ismerték; az erdélyi reneszánsz és barok építészet meg éppen „terra incognita” volt számukra. Innen világos, hogy miért kell állandóan cáfolni Petranunak azt az állítást, hogy a fatemplomok boltozása a félköríves módszert vallotta elsődleges formájának. A múlt század magyar műtörténései a barokban holmi elkorcsosult félköríves stílust láttak az Európa-szerte uralkodó barokkellenes áramlat befolyása alatt. A nagyérdemű Orbán Balázs, midőn a XVIII. század végén épült gyönyörű „Csíksomlyói barok kegytemplom”-ról ír, így nyilatkozik: „... semmi építészeti beccsel nem bír — román stílt akartak utánozni, de korunk építészeti zavart eszméivel s a renaissance okadatolhatatlan ízlésének visszemlékeivel még az utánzásban is szerencsétlen szokott lenni...”⁷⁴ Rómer Flóris, aki műkedvelőnek egyáltalán nem nevezhető, a „Nagyvárad barok Székesegyház”-ról írja, hogy mestere, Ricca, előtt „a régi három hajójú bazilika lebegett... s a külső építészeti díszítmények némelyikére a klasszikai építészeti nyelvben kifejezést nem találtam s éppen ezért azok koros voltát Riccától nem irigyeljük...”⁷⁵

Látható mindebből, hogy Petranunak igaza van s az erdélyi fatemplomok boltozása sem a félköríves, sem a csúcsíves építészből nem indult ki. Viszont a boltozásban a kő- és nem a faépítészet volt az elsődleges. A lapos, gerendás famennyezet felel meg a fa szellemének s nem a dongabolt. A boltozás tipikusan kőtechnika s ezért nem ad hitelt ennek az elméletnek Balzs sem, aki határozottan cáfolja, hogy a moldovai kőboltozatokat a faépítészet befolyásolta volna.⁷⁶ Egyetlen fatemplomot sem ismerünk, amely korábbi volna a moldovai kőtemplomoknál. Ezért a dongaboltozat éppúgy, mint a poligonális apszis, Erdélyben is a nyugati kőépítészet nyomán nyert alkalmazást. De ha sem a félköríves, sem a csúcsíves stíl nem vitt szerepet, akkor melyik kor volt a forrás?

Bizonyos, hogy az ortodox vallás szertartása a templom belső berendezkedésére hatással volt. De éppen a barok-kor (tehát a XVIII—XIX. század, amikor az erdélyi román fatemplomok döntő többsége épült) engedte meg a legnagyobb szabadságot az alaprajz tekintetében, s amint nem idegenkedett a kereszthajótól, éppen annyira kedvelte a centrális megoldást és a kupolát. Aki az erdélyi barok egyházi építészetet ismeri, az nyilvánvalónak tartja, hogy a fatemplomok alaprajzi elrendezésükben és boltozati típusaiban a kőépítészethez idomul-

⁷³ Petranu: *Die Kunstdenkmäler*, 40. l.

⁷⁴ *A székeljöld leírása*. (Pest, 1869.). II. köt. 15. l.

⁷⁵ *Művészeti mozzanatok Biharban*. A „Hon” tárcája, 1878. évi XVI. évf. 65. sz. márc. 14.

⁷⁶ G. Balzs: *Bisericiile lui Ștefan cel Mare; Bisericiile moldovenesti din veacul al XVI.; Sur une particularité des routes moldaves*. Rapport du Congrès de Byzantinologie de Bucarest. Érveit Vătășianu sem tudja elerőtleníteni, aki szintén Strzygowski-val tart. *Bolțile moldovenesti. Originea și evoluția lor istorică*. Extras din An. Inst. de nat. Vol. 5. Cluj, 1929.

tak. S hogy a barok alaprajz mily kitűnően símult a keleti ritushoz, annak a „Balázsfalvi“, „Lugosi“ és „Nagyvárad“⁷⁷ görög katolikus, illetve román ortodox székesegyházak a beszédes példái. A sok-sok barokos fatorony — a bihar- és aradmegyeieket Petranu publikálta — eleven bizonyosága annak, hogy a barok kőépítészet, amely a centrális felé hajló alaprajzot, a sokszögű szentélyzáródást, a dongaboltozást s a hagymaalakú toronysisakot egyaránt alkalmazta, szolgált a XVIII—XIX. századi fatemplomok mintaképeül. A dongaboltozás azonban már a reneszánszban is általános volt s a román fatemplomok elsődleges típusa a késő gótikából vette a tornyot; jól ismert dolog, hogy a reneszánsz és a gótika párhuzamosan éltek együtt Erdélyben a XVI. és XVII. században. A legkorábbi típus végre csak az egyszerű házforma lehetett, gerendás síkmennyezettel.⁷⁸ Azt a tényt végül, hogy a román fatemplomok díszítő elemeikben, a faragásokban és a bizantino-román falfestményekben⁷⁹ merőben eltérnek a nyugati stílustól, mi is világosan látjuk. Mindezek azonban nem szerkezeti és nem építészeti sajátosságok. Nem ok nélkül panasolja tehát Petranu, hogy a román hivatalosságok és tudományos tekintélyek — Iorga kivételével — hallgatással térnek napirendre könyvei fölött.⁸⁰

Petranu a fatemplomokkal foglalkozó munkáiban, midőn az azokra való hatásokat és analógiákat keresi, a legtávolabbi vidékekre és korokba megy el. Sziléziai, német, lengyel, norvég fatemplomokkal veti egybe, majd Kisázsia alkotásaival: az eredetre nézve a régi rómaiak harci eszközeit is feleleveníti.⁸¹ Hasonlóan cselekszik Vătăşianu is. Kaukázustól és Irántól fel csaknem Izlandig és Grönlandig kutatják azokat az emlékeket, amelyek az erdélyiekre hatással lehettek, s így nem csoda, hogy Vătăşianu arra az eredményre jut, hogy Erdély, mint ilyen, északkeleti Európához tartozik (?).⁸² Csak a szomszédos magyar falvakban emelkedő fatemplomokat, fatornyokat és faharanglábakat kerüli el figyelmük.

Petranu azt vallja, hogy Erdélyben csak a románoknál volt faépítés, ⁸³ s így nem adható hitel azoknak a magyar és szász íróknak, akik a fatornyok eredetét saját emlékeik körében kutatják. „Wo liegt die Wahrheit?“ — kérdezi — s így folytatja: „Zuerst muss man feststellen, dass heute alle Holzkirchen Siebenbürgens den Rumänen gehören... Es liegt nirgendsin Beweis dafür vor, dass die Holzkirchen der Sachsen

⁷⁷ Lásd erre vonatkozólag Biró: *Nagyvárad barok és neoklaszikus művészeti emlékei*. Bp. 1932. 79—83. l. és Nic. Firu: *Monografia bisericii Sfintei Adormiri* (bis. cu lună). Oradea, 1934.

⁷⁸ Henry a házalakú fatemplomokban látja az elsődleges típust és igen helyesen (P. Henry: *Les églises de la Moldavie du Nord*).

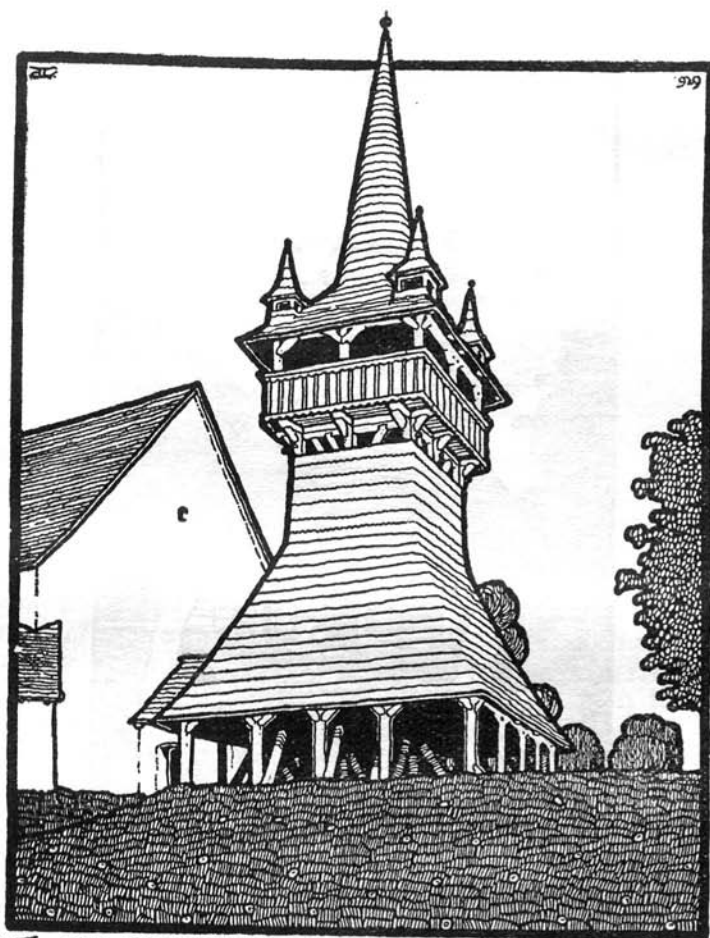
⁷⁹ Petranu: *Die Kunstdenkmäler*, 42. l.

⁸⁰ Petranu: *Bisericiile de lemn ale Românilor ardeleni*, 37. l.

⁸¹ Petranu: *Orginea turnurilor*, etc.

⁸² *Vechile bisericile de piatră* etc., 196. l.

⁸³ „Numai Românii au în Ardeal bisericile de lemn“. *Bis. de lemn ale Românilor*, etc. 22. l.

A · M · BIKALI · RÉGI · HARANGLÁB

(Debreczeni László rajza).

(Debreceni László rajza).

und Ungarn vor Jahrhunderten so ausgesehen haben, wie die jetzigen rumänischen...⁸⁴

Balogh Ilonának a magyar fatornyokról írt s legújabban megjelent munkája az egykori Magyarország területéről közel ezerkét száz község egykor állott, vagy ma is álló magyar fatemplomáról, illetve fatornyáról és haranglábjáról közöl hiteles adatokat. Ebből háromszáztizenkettő a szorosan vett Erdély katolikus vagy protestáns templomára vonatkozik.⁸⁵ Mindebből látható, hogy az állítás, amely szerint Erdélyben egyetlen magyar faemlék sem áll, enyhén szólva, nagyon vitatható. E református, unitárius és katolikus templomok nagy részét természetesen lebontották s helyettük kőtemplom, illetve kőtorony épült, sokan azonban, mint az „asszonynépei“, „kisillyei“, „unokai“, „székelykáli“, „vajnafalvai“, „bábonyi“, „búzaházai“, „iszlói“, „jobbágyfalvi“, „nyomáti“, „vadadi“, „nagykedei“, stb. fatemplomok, „a marosfelfalusi“, „magyarvalkói“, „mezőveresegyházi“, „mezőkölpényi“, „ördöngösfűzsei“, „ketesdi“, „marosszentannai“ fatornyok, a „krasznai“, „maros-szentimrei“, „magyarvalkói“, „kendilónai“, „körösfői“, „bethlenszentmiklósi“, „nyárátszentlászlói“, „várfalvi“, „görcsi“, „szilágyfőkereszturi“, „hadadi“ fatornysisakok, a „mezőújlaki“, „galambodi“, „toldalagi“, „pókai“, „nagyfülpösi“, „mezőcsávási“, „krasznarécsei“, „ardói“, „magyarkeczeli“, „menyői“, „lelei“, „magyarherepei“, „nyárádszentimrei“, „magyarszováti“, „farnosi“, „magyarókeréki“, „krasznahorváti“, „sepsikálnoki“, „magyarsárosi“, „vistai“, „felsőbenzédi“, „kecsetkisfaludi“ stb. faharanglábak ma is állanak és a magyar nép nagyszerű építő készségének és művészetének tanubizonyosságai.⁸⁶ Közölt képeinken három ilyen faemléket mutatunk be: a „bábonyi“ (Kolozs megye) fatemplomot (1772),⁸⁷ az 1922-ben lebontott egykori „magyarbikali“ fatornyot, amely a XVIII. században épült, és a párját ritkító gyönyörű „mezőcsávási“ haranglábát, amelyen az 1570-es évszám található.⁸⁸

De, hogy is lehetett volna épp a magyarságtól idegen a faépítéset? „Fatemplomokkal Skandináviától kezdve Kelet-Ausztrián át a Balkánig minden olyan vidéken találkozunk, ahol az anyagi, gazdasági és

⁸⁴ Petranu: *Die Kunstdenkmäler*, 42. l.

⁸⁵ Balogh Ilona, id. m. A magyar fatornyok és fatemplomok jegyzéke, 100—185. l.

⁸⁶ Adataik, illetve fényképek és rajzaik Debreczeni László: *Erdélyi református templomok és tornyok*, Kolozsvárt, 1929.; *A Szilágyság fatornyairól*. Szilágysági Ref. Naptár, Zilah, 1932. 107—115. l.; *Kalotaszegi tornyok Szilágyságban*, 1935. évi Szilágysági Ref. Naptár, 101—110. l.; Kelemen Lajos: *Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki egyházvizsgálati jegyzőkönyveinkben 1798-ig*, Keresztény Magvető, XLVII., 1922. 168—180. l. és Balogh Ilona, id. m. Sok szóbeli közlést köszönünk Debreczeni Lászlónak.

⁸⁷ Erdélyi Ref. Naptár, 1935. Kolozsvár. V. ö. Balogh, 51., 161. l.

⁸⁸ E két rajz Debreczeni: *Erdélyi református templomok és tornyok* c. albumából való. A „magyarbikali torony“ fényképe Balogh, i. m. 26. kép, (v. ö. 164. l.); a mezőcsávásié 35. és 36. kép (55—56., 170. l.). A klisék közlésre való átengedéséért Debreczeni Lászlónak hálás köszönettel tartozunk.

néprajzi körülmények létrehozták s ahol a köépítészeti magasabb kultúrfejlődése még meghagyta.⁸⁹ Magyarországon, s kivált a fában gazdag Erdélyben⁹⁰ a XI. századtól kezdve századokon át a faépítés uralkodott. Közismert, hogy a legrégebb okleveles adatunk a faépítésre 1204-ből való, amely szerint Szent László Szent István jobbjának őrzésére Szentjobbon fatemplomot építtetett.⁹¹ A népi templomépítkezés az első századokban nagyon nehezen haladt előre. Kivált Erdély egyes, köben szegény vidékein másról, mint faépítkezésről, szó sem lehetett. Honnan teremthettek volna elő követ példának okáért a Mezőségben!

A magyar művészettörténetnek a leghalványabb oka sem lehet vonakodni attól, hogy a népművészet és a faépítészet a műtörténet keretében tárgyalassék. Aki végignézte Debreczeni Lászlónak, az erdélyi magyar népművészet lelkes és fáradhatatlan kutatójának, a gazdag gyűjteményét (csak töredékét adja gyönyörű albuma),⁹² az előtt a magyar és székely nép építő- és faragó művészetének kimeríthetetlen gazdagságát bizonyító ismeretlen világ nyílik meg. A magyar faépítészet emlékei sokkalta ismeretlenebbek, mint a román nép alkotásai.

Ezekkel az emlékekkel kutatóik részletesen foglalkoznak s ismétlésekbe bocsátkozni nem akarunk. Rá kell azonban mutatnunk az építő mesterek felbukkant neveire, eleven cáfolatául annak, hogy a magyar nép nem alkotott volna kiválót ezen a területen.

A nagyszabású „krasznarései“ (Szilágyság) faharanglábát 1754-ben *Pap Tamás* és *Nagy Mihály* csinálták.⁹³ A „magyarherepei“ (Küküllő) faharangláb felírása: „*A. D. 1646 en szegün Bekő jagab czi(náltam)*“.⁹⁴ A „siklódi“ (Udvarhely) ref. templom XVIII. századi fatornyán „*Tsók János volt ennek mestere, ki ezt a fatornyot ide Helyihez tette 1784*“ felírás olvasható.⁹⁵ A „székelykáli“ ref. sövénytemplomot 1782-ben *Kendi Kovács Tamás* építette.⁹⁶ A „nagybányai“ fatornysisakot 1619-ben *Kaszai Farkas Péter* készítette.⁹⁷ A „tarsafalvi“ elpusztult unitárius fatorony mestere 1734-ben *Bormezzei János*.⁹⁸ A „magyarsárosi“ unitárius fatorony 1699-ben épült fel „*per artifices Georgium Domokos et Michaelem Szabó*“.⁹⁹ A „marosszentannai“ egykori haranglábát 1821-ben *Mátyás József* készíti.¹⁰⁰ A nevezetes „tor-

⁸⁹ Gerevich: *Erdélyi művészet*, 229. l.

⁹⁰ Balogh Ilona, i. m. p. 14 ff.

⁹¹ Fejér: *Cod. Dipl.* I. 486–487. l. — Idézi Gerevich: *Erdélyi művészet*, 229. l., majd Balogh Ilona, 16. l.

⁹² *Erd. ref. templomok és tornyok*. Debreczeninek egyébként most készülő egy nagyterjedelmű munkája az erdélyi magyar népművészet emlékeiről.

⁹³ Debreczeni: *Erd. ref. tpl.*; Balogh, 175. l.

⁹⁴ Debreczeni szíves közlése.

⁹⁵ Debreczeni adatgyűjtése és közlése.

⁹⁶ Balogh Ilona, m. 40–41., 151. l.

⁹⁷ Balogh I. 59. 172. l.

⁹⁸ Balogh I. 61. 185. l.

⁹⁹ Balogh I. 62. 160. l.

¹⁰⁰ Balogh I. 169. l.

dai fahídat“ 1804-ben „Követsi János hazaffi fő építő mester“ alkotta.¹⁰¹ Éppígy van Magyarország minden vidékén. Domanovszky György sajtó alatt levő munkája, amely a beregmegyei fatemplomokkal foglalkozik, egész sereg magyar mesternevet hoz napfényre, mégpedig a legszebb templomok alkotóiét a rutén faépítészettel foglalkozók igaz örömére.

A maiglan álló magyar fatemplomok, fatornyok és haranglábak kiváló fogalmat adhatnak a magyar faépítészet műformáiról és színvonaláról. A gótizáló toronyképzésnél rendszeresen fordul elő a négy fiatorony és a körülfutó árkádos tornác, amely a román fatemplomoknak is sajátossága. Petranu és köre, midőn ezeknek a tornyoknak az előképét keresi, helyi vonatkozásokban minden alkalommal a *szász* őrtornyok példájára hivatkozik. Balogh Ilona megfigyelése azonban e tételt megdönti. Az erdélyi szász gótikus emlékeken ugyanis *vagy* a négy fiatorony fordul elő, *vagy* az árkádos tornác, de a *kettő együtt soha*.¹⁰² A kettő együtt kizárólag a magyar tornyokon fordul elő, illetve a románokén, akik ezt így csak a magyar emlékekről vehették át. A fatemplomokat sem építhették egészen tanulatlan, építésben járatlan parasztok, hanem hozzáértő ácsok, akik egyes vidékek céheiben dolgoztak. Bizonyítja ezt, hogy egyes vidékek fatemplomainak tornya az illető vidék székhelyeinek alkotásával áll szoros kapcsolatban, mint az akkori Kolozsvárral, Désszel, Nagyenyeddel, Marosvásárhellyel, stb.¹⁰³ A magyar ácsnevek egész tömegét mutatják ki ezeknek a városoknak a számadáskönyvei.¹⁰⁴ A józan ész is azt valószínűsíti, hogy a derék román templomépítő nép inkább vette mintának Déva, Bánffyhungary tornyát, vagy a szomszédos magyar falvak fatornyait,¹⁰⁵ mintsem valamely norvég fjord mögött rejtőző egyházét a ködös északon, bármily jól feleljen is ez meg Strzygowski képzeletének. Az aztán természetes, hogy a román fatemplomokon ez a típus a román nép lelkiségének megfelelően átalakul. A magas, égbenyúló, törékeny, astatikus román fatornyok éppoly hív kifejezői a miszticizmusra erősen hajlamos román népléleknek, mint a zömök, zárkózott, harcias tornyok a komor szászokénak. A magyar fatorony, amely arányaiban a kettő között áll, a józan, szélsősé-

¹⁰¹ Balogh I. 63. l. — Az erdélyi magyar fatemplomok festett mennyezeteire vonatkozólag is sok magyar nevet ismerünk. Debreczeni *Asztalos János* (Vista, 1699, Nagyfülpös, 1692), *Ecsedi Asztalos István és Fogarasi Asztalos Mihály* (Ördöngösfüzes, 1675) és *Gyalui Asztalos János* (Ketesd, 1692, Bikal 1697) neveit említi. *Erdélyi református templomok és tornyok*. 14–15. l. L. még Csabai István, i. m. 25–30. l.

¹⁰² Balogh, i. m. 73–74. 84. l.

¹⁰³ Debreczeni László megfigyelése.

¹⁰⁴ Balogh, i. m.

¹⁰⁵ Debreczeni mutat rá, hogy a völcsöki és korondi román fatemplomok tornyait a lelei ref. templomról vették át, a szilágysesehi és hadadi templomok egykori tornyain keresztül; a baksai román fatemplom a krasznait követi. *Kalotaszegi tornyok Szilággyban*, i. h. 109. l. — Hogy a románság vette át ezt a toronytípust a magyaroktól, ezt az is bizonyítja, hogy a magyar emlékek korábbiak. A románoknak ilyfajta tornyaik csak azokon a vidékeken vannak, ahol a magyarok így építkeztek. V. ö. Balogh, 74. l.

gekre nem hajlamos, alapjában véve derült és racionális magyar művészeti szellemet tükrözött vissza. Korántsem tévedett tehát Wesser vagy Springer, midőn a magyar fatemplomokban az európai faépítéset egy külön csoportját látták. Mindezekből azonban a román faemlékek, kivált festéseikben, erősen különböznek.¹⁰⁶ Ezeknek a festményeknek a feldolgozása román szempontból nem jelentéktelen feladat.

*

Külön kell megemlékeznünk az erdélyi barok művészetre vonatkozólag fölmerült kérdésekről.

Az erdélyi barok felkutatása — az erdélyi művészettörténet legfiatalabb területe — éppen e sorok írójának dolgozataiban került az érdeklődés homlokterébe. Petranu, aki az erdélyi művészetre vonatkozó minden kérdést éber szemmel figyel, hosszabb tanulmányra méltatta e munkáinkat.¹⁰⁷ A kutatás új eredményeinek elismerései mellett¹⁰⁸ hangoztatott kifogásai két csoportba oszthatók. Egyrészt e munkákat levéltári-történeszi természetűeknek tartja, amely még nem tiszta művészettörténet; e kérdések megvizsgálása a jövő szakembereire vár. Másrészt annak alapján, hogy az Erdély-szerte letelepedett s itt munkásságot kifejtő barok művészek első nemzedéke jórészt bajor vagy osztrák földről jött be, kétségbevonja, hogy az erdélyi baroknak a magyarral, vagy ha úgy tetszik, a magyarországgal bármiféle kapcsolatai lennének. Szent László városának műemlékei „az osztrák és délnémet művészettörténethez tartoznak.”¹⁰⁹

Azt a kifogást, hogy e munkák túlnyomó részben ievéltári-történeti jellegűek, szívesen vállaljuk. Nem hinnénk azonban, hogy az ilyen természetű kutatások nem tartoznak a művészettörténet legsajátabb lényegéhez. A műtörténet, mint neve is mutatja, történeti szaktudomány; egy ismeretlen kor emlékeinek felkutatása, elemzése s a rájuk vonatkozó levéltári adatok közlése legalább is annyira feladatai, mint az

¹⁰⁶ A román kutatók nem értékelik túlsokra a fatemplomok festéseit. Monográfusuk, St. Metes (i. m. 105. l.) írja, hogy az erdélyi festményeknek nincs oly fontossága és értéke, mint az ókirályságbelieknek. Vătăşianu szerint a hunyadmegyei templomok falfestéseinek ikonográfiája csökkent, a festészet szegényes s nem állja ki sem az athonita, sem a szerb, de kivált nem a moldovai templomok festményeivel való összehasonlítást. (i. m. 92. l.) I. D. Stefanescu nagyszabású, díszesen kiállított munkáit (*Le peinture religieuse en Valachie et Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX. siècle*, Paris, 1930. és *Contribution à l'étude des peintures murales valaques*, Paris, 1928) Vătăşianu kemény bírálatban részesíti. Több helyütt írja, hogy még a kiadott emlékeket sem ismeri („nu le cunoaste, în orice caz nu le aminteste si nu le studiază”) 140., 198. l. — Végre Petranu is hangsúlyozza, hogy a dekoráció leegyszerűsített (*vereinfachte Kunst*) és egyszerű parasztlak készítették (*Die Kunstdenkmäler*, 38. l.). Amde „Verarmung incă nu naţionalizează o artă“...

¹⁰⁷ *Cercetări recente asupra barocului din Ardeal și Crişana*. Gând Românesc, III. 1935. Jan. 49—53. l.

¹⁰⁸ Petranu egynéhány személyes természetű megjegyzést is tesz. Ő maga írja azonban más helyütt, hogy a személyes vita „o deraiere dela discuţia ştiinţifică“... (Gând Românesc, III. 121.)

¹⁰⁹ I. h., 51. l.

azokhoz fűzött fejlődéstörténeti következtetések, kivált ha ez utóbbiak a történeti tényeket és a szellemi egyezéseket szívesen hagyják figyelmen kívül. Petranu természetesen, Strzygowski szellemében, a „Wesen- und Entwicklungsforschung“-ot a régészeti és történeti felfogás fölött előnyben részesíti.¹¹⁰ Kíváncsiak vagyunk azonban a „jövő“ ama „szakembereire“, akik az erdélyi barokk összegyűjtött és legnagyobbbrészt még kiadatlan adalékai nélkül a nagyvonalú szintézist megrajzolhatnák. Légüres térben mozgó esztéticizálás az emlékek, mesterek és iskolák beható ismerete nélkül homokra épít. Ezt bizonyítják azok a megjegyzések, amelyeket Petranu az erdélyi barokkra vonatkozólag fölvet.

Buday Árpádnak Erdély művészettörténeti jelentőségéről írt ki-tűnő tanulmányával vitatkozva,¹¹¹ tévesnek minősíti Buday ama meg-állapítását, hogy a barokk igazában a XVIII. században köszöntött be Erdélybe.¹¹² Roth Viktorra hivatkozik, aki a szászföldön szórványosan felbukkanó korai, XVII. századi emlékeket tárgyalja. Nos, éppen Roth Viktor munkái tanuskodnak a barokk teljes nem ismeréséről és félreér-téséről. A szász kutató az erdélyi építészetéről írt munkájában a XVIII. század erdélyi építészetét „eine Periode des Stillstandes“-nek nevezi, amidőn az építészeti eszmék nem találnak hazájukra s csak „plumpe Kirchen“ fordulnak elő.¹¹³ Itt állásfoglalását még menti az, hogy csak a szászföldről ír, ahol a barokk építészet csakugyan nem vert mély gyö-keret. A német akadémia legújabb díszes kiadványában, a „Die deutsche Kunst in Siebenbürgen“-ben,¹¹⁴ amellyel Roth, egy fiatal szász kutató szavai szerint, életművét megkoronázta,¹¹⁵ s amelyben az egész Erdélyt (mint Kolozsvári Tamást is) a német művészetbe kebelezi be, kijelenti, hogy Erdélyben a XVIII. században „erstand kein qualitativ bedeuten-des Werk mehr.“¹¹⁶ E munkának az erdélyi barokkra vonatkozó nagy hiányosságára a kiváló szász kutató, Julius Bielz, is rámutatott¹¹⁷ s ez újabb tanubizonysága annak, hogy szintézis az emlékek és mesterek is-

¹¹⁰ V. ö. C. Petranu: *Invățămintul istoriei artelor la Universitatea din Cluj*. Din „Vieața nouă“, București, 1924., valamint *Die Siebenbürgische Kunstgeschichte und die Forschungen J. Strzygowskis*, 4. l.

¹¹¹ Buday Árpád: *Erdély művészettörténeti jelentősége*, (Nagyenyedi Album), 1926., 49–78. l. — Petranu: *Discuții asupra sintezei artei ardeleni*, Gând Românesc, III. 1935, Apr. 245–249. l.

¹¹² Gând Românesc, III. 248. l.

¹¹³ V. Roth: *Geschichte der deutschen Baukunst in Siebenbürgen*. Strassburg, 1905., 126–127. l. Ugyanitt írja, hogy Erdély 1804-től, Brukenthal Sámuel halálától kezdve, száz éve a stílusok „kaotikus egymásutánja“. Ugyan? És a későbarokk? És a neoklasszicizmus?

¹¹⁴ *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*. Im Auftrage der Deutschen Akademie hg. v. V. Roth. Hermannstadt, 1934.

¹¹⁵ Harald Krasser: *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen* Klingsor, 12. Jhg. 1935. Mai, Heft 5. 191–197. l.

¹¹⁶ I. m. 50. l.

¹¹⁷ Julius Bielz: *A kolozsvári Szent Mihály-templom barokk emlékei* (ism.) Siebenbürgische Vierteljahresschrift, 58. Jhg. 1935. 184. l.

merete nélkül nem lehetséges.¹¹⁸ Így fordulhatott elő, hogy Petranu a „Kolozsvári Szent Mihály-templom“ gyönyörű szószerkét König Jánosnak tulajdonította,¹¹⁹ s mint kutatásaink bebizonyították, minden alap nélkül, s hogy ugyanez a díszmű a „kolozsvári piarista templom“ szószerkét jó tíz évvel korábbra találgatja.¹²⁰ — Vannak esetek, amikor a strzygowski „Wesen und Entwicklungsforschung“ vajmi keveset használ...

Ismételjük, hogy az erdélyi Gubernium korának művészeti emlékei még a feltárás kezdeti korszakában vannak s így a fejlődés menetét nem lehet szilárdan körvonalazni. Mégsem zárkozhatunk el az elől, hogy az erdélyi barok általános jellemvonásaira az emléktanyag ismerete alapján rámutassunk, mielőtt még annak természetéről téves eszmék kerülnének forgalomba.¹²¹

Ismert dolog, hogy a késő reneszánsz Erdélyben sokáig elhúzódott s még a XVIII. század első negyedében is jelentős emlékeket hozott létre. A baroknak, nem mint elszigetelt szórványos alkotásoknak, hanem mint művészeti áramlatnak a föllépése a XVIII. század második tizedére tehető. A kolozsvári mesterkör kialakulását, amely Erdélyben vezető szerepet vitt, más alkalommal már részletesen fejtegettük. Fellépésének államszervezeti és szellemi háttere azonos volt Magyarországgal; a Habsburg uralom művészeti egységesítő politikája és az újjáébredő katolicizmus sugallta. A protestantizmus eleinte kétségkívül idegenkedett tőle; később azonban, amikor építészeti formái általánosan elterjedtek Erdély-szerte (Mária Terézia uralkodásának második felétől kezdve), a protestáns főnemesség éppúgy, mint az egyházak, szívesen alkalmazták. Élete nem volt rövid s az Erdélyben szokásos retardáció következtében a XIX. század második, sőt harmadik évtizedéig is fellelhetők nyomai; stílformái azonban észrevétlenül olvadtak bele a neoklasszicizmusba. Fejlődése kezdetén a nyugaton már meghiggadó barok a sokáig húzódó erdélyi reneszánsz formákkal karöltve mindvégig klasszicizáló színezetű. S amint az erdélyi művészet általános jellemvonása következtében tömegesebb, nehezkesebb, súlyosabb formában jelenik meg, éppúgy tette lehetővé a nyugati középpontoktól való eltávolodás a szabadabb, egyénibb fejlődést.¹²² Ez a szabad kialakulás azonban nem halad a szertelenség irányvonalában. A barok nagy indu-

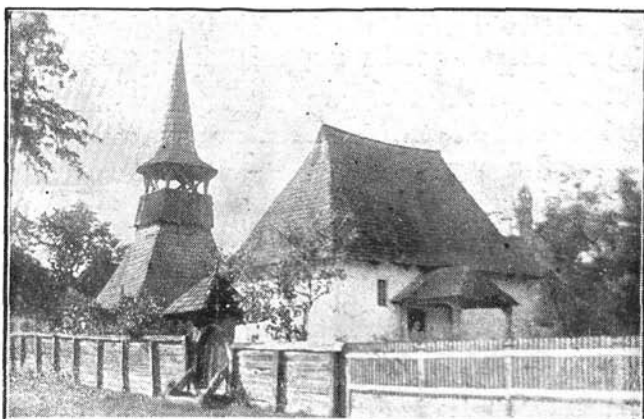
¹¹⁸ Petranu írja (Gând Românească, III. 118.), hogy Gerevich (*Erdélyi művészet*) nem is kísérli meg, hogy az erdélyi barok sajátos vonásait megállapítsa, Gerevich ugyanis e cikkében csak általánosságban foglalkozik a barokkal, érthetően nem akarva elébe vágni a kor emlékei felkutatásának. Legújabb munkájában azonban (Gerevich—Genthon: *A magyar történelem képeskönyve*, Bp. 1935. XXXV—XXXVII. l.) már rámutat a szabadon fejlődő erdélyi barok egyéni jellegzetességeire, a már kiadott kutatások következtében.

¹¹⁹ *Die Deutsche Kunst*, 147—148. l.

¹²⁰ U. o.

¹²¹ E kérdésről részletesen számoltunk be az Orsz. Magy. Régészeti és Művészettörténeti Társulatban, 1935. ápr. 3. (*Újabb adatok Erdély művészettörténetéhez.*)

¹²² V. ö. Gerevich: *A magyar történelem képeskönyve*, XXXVII. l.

A bábonyi fatemplom.
(Debreczeni László nyomán).

A kaplyoni volt Haller-kastély.
(Csányi Károly felvétele; eredetije dr. gróf Teleki Domokos tulajdonában).

A kassai volt jezsuita-templom (Rákócziak temploma).
(A kép eredetije a magyar Műemlékek Országos Bizottsága tulajdonában)

A „Kolozsvári volt jezsuita-templom“.
(Fotofilm felvétele).

„Marosvásárhelyi
volt jezsuita-templom“.

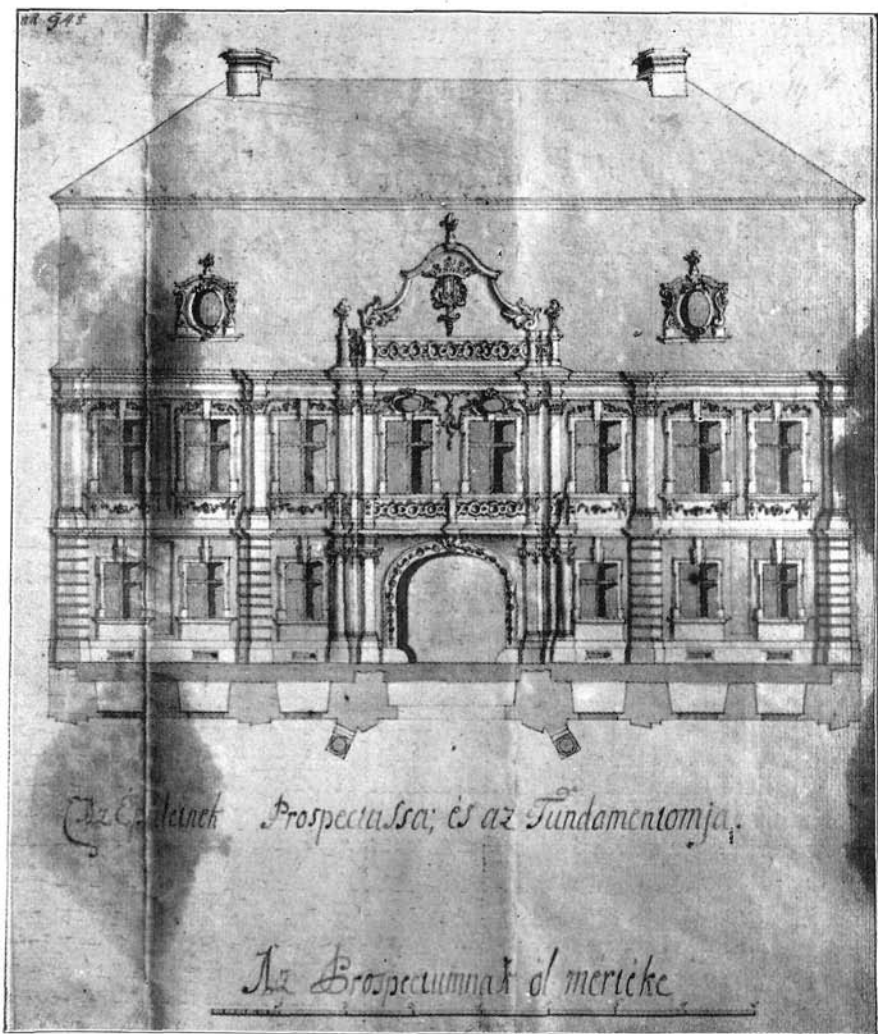

„Csiksomlyói kegytemplom“.

„Udvarhelyi Ferences-templom“.

(A képek eredetijei Dr. Némethy Gyula gyűjteményében).

Az Épületnek Prospectusa, és az Fundamentomja.

Az Prospectumnak ölmericke

Magyar mester terve a „szamosújvári Lászlóffy-palotához“.

(Balázs István felvétele).

latai a magyar művészeti léleknek megfelelőbb higgadt, józanabb, klaszszicizáló formában jelentkeznek¹²³ s így az erdélyi barok az európai barok művészet sajátos, egyéni színeződését képviseli. Világi építészetét a négyzetes alaprajzú elrendezés (kastélyoknál és palotáknál egyaránt), az udvaron körbefutó árkádos és oszlopos tornác jellemzi, továbbá a tipikusan erdélyies magas tetőzet, a tömeges falak, a keskeny ablaktenyelvek, az egyes építészeti elemek aránytalansága, a mérnöki szabályosság hiánya s kivált a díszítő elemek eredetisége s játékos volta,¹²⁴ így a mind gyakrabban fellépő gyümölcs- és szőlőmotívum (a protestantizmus szimbolikájának befolyása).

A falak tömegességének erdélyi hagyománya a barok templomhomlokzat fejlődésének is irányt szab. A homlokzatok elrendezése a magyarországiakkal szerves egységbe kapcsolható. Az 1640-ben épült zborói Rákóczi-templomot a kassai jezsuita-templom (1671—82) követi, majd a nagyszombati templom (XVIII. század első két tizede) s vele egyidőben a „kolozsvári jezsuita-templom“ (1718—25), az első erdélyi barok templom. A mozgalmasságot nélkülöző, komoly, súlyos s még reneszánsz ízű tagolás a korai magyarországi barok templomhomlokzatok jellemző vonása. A súlyos, vízszintes párkányzat, a homlokzat középrészének három ablaka, a zömök tornyok közé beszorított oromfal egységes szellemet képvisel. A „kolozsvári jezsuita-templom“ homlokzatát a „balázsfalvi gör. kat. székesegyház“ követi (1738—46, Giov. Batt. Martini); szervesen kapcsolódnak ehhez a típushoz a „marosvásárhelyi jezsuita“, a „csíksomlyói ferences“ és a „székelyudvarhelyi ferences“ templomok, majd Erdély több temploma.¹²⁵ A kéttornyú templomhomlokzat mozgalmasságot nélkülöző tagolásán, az oromzat elrendezésén, a lefelé fordított tölcserformájú sisakokon a közös jelleg és szervezeti egység nyilvánvalóan szembetűnik.

E mellett az erdélyi egyházi baroképítészet közös szervezése nem pusztán stíluskritikai föltevés. Aki az erdélyi udvari kancellária iratai között kutatott, az meggyőződhetett arról, hogy egész sereg templom egységes szellem, vezetés és irányítás alatt jött létre. Kivált a kisebb helységek egyházait érintette a kancellária rendelkezése.¹²⁶ A terveket azonban erdélyi pallérok vitelezték ki s így az erdélyi építésmódor tömörsége és zártága visszatükröződik. E mellett az egyéni példák oly érdekes és megkapó esetei fordulnak elő, mint az „erzsébetvárosi egykori örmény mechtarista templom“, a „dési római katolikus templom“, a „brassói és szebeni róm. kat. templomok“, a „gyergyószentmiklósi róm. kat. templom“, vagy a nagyszabású „szamosújvári örmény fő-

¹²³ V. ö. Biró, Arch. Ért. 1934. XLVII. *Zwei spätbarocke Paläste zu Kolozsvár.*

¹²⁴ V. ö. Biró: *A kolozsvári Bánffy-palota*, etc. Erdélyi Múzeum, XXXVIII. köt.

¹²⁵ A zborói templomra, mint kiinduló pontra s e homlokzati típus egyik előképére, a raderstromi ferences templomra (1668—77.) Hekler Antal professzor úr volt szíves figyelmünket felhívni.

¹²⁶ Az ezekre vonatkozó levéltári adatokat még közzé fogjuk tenni.

templom“. Kivált Csíkmegeye gazdag szebbnél-szebb baroktemplomokban s a barok legkeletén egyéni és szabadon fejlődő alkotásokat ad.

A kastélyépítészetet természetesen a mecénás ízlése befolyásolta döntően. „Zsibó“ magasrendű művészete a Wesselényieknek köszönhető; „Bonczhida“ párját ritkító előudvara Bánffy Dénes gróf ízlése nélkül nem jöhetett volna létre. A „gernyeszegi Teleky-kastély“ viszont szorosan kapcsolódik a pestkörnyéki stílushoz. A kastély történetéről készülő munkánk világosan fogja igazolni, hogy az egyik építetőnek, Teleki József grófnak, építészeti szaktudása és fejlett ízlése milyen elhatározó volt az építkezés menetére. Avagy fel Németországig hol lehet a barok kastélyépítkezésnek oly megkapó s egyéni példáját találni, mint a „kaplyoni Haller-kastély?“¹²⁷ Itt a „szamosújvári mesterkör“ hatása is érzik, amely egyébként az örmény fővárosban a barok megkapó szépségű palotáinak és polgári házainak egyéni zamatú sorozatát hozta létre, mint a Karátsonyi-, vagy Lászlóffy-palotát. „Szamosújvár“ vagy „Erzsébetváros barokja“ külön könyvet érdemel; a „marosvásárhelyi Tholdalagi-palotának“ messze földön nincsen párja.

Levéltári kutatásaink nyomán mind sűrűbben a század vége felé a magyar mesternevek is. A legszebb késői baroktemplomok egyikének, a „kolozsvári unitárius-templomnak“ (1792—96) mestere, Kelemen Lajos kutatásai szerint, *Ugrai László* volt;¹²⁸ a külső hosszanti típus mesterien takarja el a centrális elrendezésű, protestáns barok belsejét. S a legszebb erdélyi barok-terv, amelyet eddig találtunk, magyar mester kezétől való, mint felirásai bizonyítják s egyes nyomok arra vallanak, hogy rajzolójának személyét Ugrai Lászlóban sejthetjük.¹²⁹

Mit gyengíthet az erdélyi barok művészet művészeti és fejlődéstörténeti jelentőségén az a körülmény, hogy a kivitelezők első nemzedéke idegen származású volt? Ha bennünket fajelméleti elfogultságok vezetnének, úgy gondosan elhallgattuk volna és elhallgatnánk a jövőben is minden felbukkanó német mesternevet. A magyarországi barok művelődés és művészet azonban sem szervezésében, sem hatásában nem volt nemzetietlen. Szekfű Gyulának a magyar barok szellemi történetéről

¹²⁷ L. Tagányi—Réthy—Kádár: *Szolnokdobokamegye monográfiája*, Deés, 1901. IV. k. 203—204. l. E szerint a régi vár közepén 1725-ben épült. Mansard-tetejét a XX. sz. elején sajnálatosan lebontották. Plasztikai ékei és belső berendezése is magasrendű értéket képvisel. Az egyik teremben festett gyönyörű rokokó-freskók magyar mester művei: „*Math. Veress pinxit Anno 1771*“. Pompás lovarda és istálló is épült melléje. II. József is gyakran szállott meg itt. Noha a Haller-levéltár elpusztult, a kastély külön tanulmányra méltó.

¹²⁸ Szíves közlése.

¹²⁹ *Erdélyi Múzeum, Gróf Teleki László levéltára*. A terven sem évszám, sem jelzet nincsen. A rajzból csak a homlokzatot közöljük. Alaprajza a kolozsvári Bánffy-házzal rokon. A címer szerint a szamosújvári Lászlóffy-házhoz készült e remek rajztechnikájú terv, de nem vitezelték ki. Az a körülmény, hogy a Lászlóffy-féle terv a Teleki levéltárba került, onnan magyarázható, hogy Ugrai András, László atyja, a Telekiek szolgálatában állott s mintaképpen mutathatták be a szenvedélyesen építkező Teleki József grófnak. A homlokzati motívumok erősen emlékeztetnek az unitárius templomra. A papírfajta a 80-as évekből való.

megrajzolt időtálló képe ezt a tévhitet vitathatatlanul megdöntötte.¹³⁰ A barokk szellem az akkori Magyarország állami, egyházi és társadalmi berendezkedésének mélyen megfelelt, a „Regnum Marianum“ és a szentistváni állameszme begyökerezését megerősítette. Az újkori magyar történelem is bizonyítja, hogy a barokk szellemiség és életformák egészen napjainkig milyen mélyen és kitörülhetetlenül ivódtak bele a nemzeti lélekbe. S noha a Rómából kiinduló hatás Bécsen keresztül érkezett, a művészeti élet fejlődésében attól lassan-lassan eltért. A magyar barokk emlékei nem helyezhetők idegen környezetbe, mert onnan kiríznak. A XVIII. század elején és a XIX. század első felében épült magyar megyeházák külön építészeti stílust alkotnak s „...nem talál-nánk-e idegeneknek, sutáknak a bécsi Herrengassen vagy a Freyungon a csöndes, szerény, álmatag budai barokk házakat?“¹³¹ E felfogással egyébiránt Gerevich nem áll egyedül; új könyvében Hekler Antal sem a nevet vagy a fajt tartja a nemzeti művészet ismérvének, hanem a szellemiséget, a történeti és földrajzi sorsközösséget,¹³² — Szekfű Gyula tanainak szellemében.

*

Petranu, Buday Árpád ama érvével vitatkozva, hogy a magyarság ezer évig birtokolta Erdélyt, írja, hogy ez nem vehető számba, mert ez nem az erdélyi művészet jellegzetessége, hanem politikai megállapítás.¹³³ Nos, ez nem annyira a napi politika megállapítása, mint történeti tény. S hogyan lehetne közömbös egy tartomány művészettörténetére az, hogy miféle nép uralkodott rajta egy évezreden át? A művészettörténet történeti disciplina s nem romantikus névelemzési eszmetan. Petranu nem tesz jó szolgálatot a román népnek sem a történelemellenes művészetszemléletével, hiszen vele a román történelmet is lekicsinyli, a derék erdélyi román népét, amely e földön küzdött, harcolt, remélt s élt rosszban-jóban. A különböző nemzetekhez tartozó, a magyar, román és szász kutatóknak a kevesebb indulatossága s türelmetlensége volna a legfontosabb és minél több szeretete és megértése egymás műemlékei iránt. Egyszóval a nemzetiségi elfogultságtól ment tárgyilagosság, amelyet Erdélyben — Petranu szavaival élve — nem lehet elég magasra értékelni...¹³⁴ S ha meglesz e tárgyilagosság, akkor a műemlékek, a művészettörténet leghivatottabb magyarázói, a tudományos igazságot fogják sugallani kutatóiknak. Mert minden műtörténésznek el kell ismernie azt az igazságot, hogy „saxa loquuntur“.

Dr. Biró József.

¹³⁰ Hóman—Szekfű: *Magyar Történet. A tizenharmadik század.* A második kiadásban (Bp. 1935. A barokk műveltség, 366—416. l.) Szekfű külön alcím alatt foglalkozik az erdélyi barokkal is (402—403. l.).

¹³¹ Gerevich: *A magyar művészet jelentősége*, 13. l.

¹³² Hekler Antal: *A magyar művészet története*, Bp. 1935. 15. l. Az erdélyi barokk kimagasló alkotásaival is foglalkozik.

¹³³ Gánd Románese, III. 246. l.

¹³⁴ „Im Siebenbürgen, wo die Kunstgeschichte nicht immer frei vom nationaler Befangenheit war, kann diese Eigenschaft nicht hoch genug geschätzt werden.“ (*Die Sieb. Kstgesch. u. d. Forschungen J. Strzygowskis*, 4. l.)

Magyar költők románul.

1. Szaboleska és Reviczky első román műfordítója.

Mind kevesebb és kevesebb azoknak a román tanult főeknek a száma, akik a magyar szellem alkotásaival, a magyar irodalommal behatóan tudnak foglalkozni. Az a körülmény, hogy az állami középiskolákban nem kötelező formában sem tanítják a magyar nyelvet és irodalmat, még olyan vidékeken sem, ahol a lakosság magyar anyanyelvű, valamint az a hibás iskolapolitika, mely megvonja a szabad iskolaválasztás jogát (román nemzetiségű tanuló nem iratkozhatik be kisebbségi iskolába), eredményezik a magyar irodalommal elmélyedően foglalkozni tudó, művelt román elemek állandó apadását. Pedig az irodalom az a tényező, amely egymás megismerésén át egymás megbecsülésére és szeretetére tud vezetni. Az az eszköz, amellyel sokszor ki lehet békíteni az egymással szembenállókat. Úgy érzem tehát, hogy csak hasznos lehet az a törekvés, amely az ismeretlenségből s az elfeledésből olyan munkásságot akar kiemelni, amely a művelt románságot a magyar irodalom értékeinek művészi tolmácsolásán keresztül annak megbecsülésére és tiszteletére tanította és tanítja.

Soricu Ursu János, költőtanár és műfordító, akinek magyar irodalmi műfordítói munkásságával e rövid tanulmányban foglalkozni szándékozom, nem az újabb írói nemzedék tagja. 1882-ben született Erdélyben. Középiskolai tanulmányait is itt végezte. Több helyen volt tanár. Jelenleg a főváros egyik tanítóképzőintézetében működik.

Első költeményei Goga budapesti folyóiratában, a *Luceafărulban*, láttak napvilágot 1907-ben. Ugyancsak ebben az évben kezdi meg Petőfi műfordításainak közlését is a craiovai *Ramuri c. folyóiratban*.¹ Verseskötetei, amelyekkel nevet szerzett a román irodalomban: *Florile dalbe* (Craiova, 1912) és *Doinele mele din zile de luptă* (Iasi, 1917; második kiadása Orăștie, 1919). Költeményeit mindenütt ismerik és szavalják az országban. De szavalják műfordításait is. Így Petőfi „Órült“-jét többször is előadták a fővárosi konzervatóriumban.²

Soricu első műfordítása a magyar irodalomból Vörösmarty: „Kis gyermek halálára“ című költeménye. Iorga folyóiratában, a „*Floarea*

¹ Petőfiből vett fordításai, időrendben összegyűjtve, megtalálhatók *Petőfi a románoknál* c. doktori értekezésében. *Mercurea-Ciuc*, 1934, 33. l. Az ott felsorolt költeményekhez most még csak az „Egy gondolat bánt engemet“ s a „Szeptember végén“ nálam, kéziratban lévő fordításait említem meg.

² Petőfit minden idők legnagyobb magyar költőjének tartja. Lásd a Középiskolai Tanárok Szövetségének nagygyűlésén, 1929 április 4-én tartott konferenciabeszédét: „Influente românești în poezia și folclorul unguresc.“ *Tipografia Dacia Traiană, Sibiu*, 1929, 17. lap.

darurilor“-ban jelent meg.³ Jellemző, hogy a 25 éves kezdő költő épen ezt a finom Vörösmarty-elégiát választotta fordítói munkásságának kiindulópontjául. Fordításának a címe: *La moartea unui copil*. Ebből a címből nem tudjuk meg, hogy kisebb gyermek halálát sírátja a költemény. Az első, jólismert szakasz így hangzik románul:

*De-acuma jocul blînd ți-ai isprăvit,
Copil frumos, și te gătești de cale,
S'a stîns lumina dulce-a feții tale,
Și crinii albi de-acum s'au vestejit.
Și nu pleci singur. Ah! tu duci cu tine
Atîtea visuri blînde și senine
Pe cari ai tăi cu drag le-au făurit.*

A fordítás nem mindenütt követi az eredeti szöveget, nem mindenütt tudja tolmácsolni Vörösmarty végtelen mélységű ihletét, pazarul ragyogó költői nyelvét. A fordításban a „szép gyermek“ (az eredetiben: kedves fiú) bevégezte kedves játékát és útra készül. Elaludt arcának édes világossága és *fehér liliomai* már elhervadtak.

(„Végsőt mosolyga orcád, s a halál
Leszedte róla szép rózsáidat.“)

A fordítás nem adja vissza az érzelmenek azt a nyomatékosságát és erőteljességét, amelyet az eredeti a szavaknak s a gondolatoknak a megismétlésével ér el: „Eljátszottad — hamar játszottad el; elvitted a szülék vidámságát, elvitted a legszebb remények gazdag bimbáját.“

A fiatal fordító talán érezte, hogy nem az ő területe Vörösmarty főségeken gazdag költői világa. Később olyan költőket keres és választ, akik valóban közelebb állanak egyéniségéhez, az ő költői szelleméhez. Így jut Szabolicska Mihályhoz s a magyar népdal megkapó, bájos világhoz. 1908-ban kezdi Szabolicska verseit fordítani. Számuk mindössze 5. A craiovai „Ramuri“ folyóiratban látnak ezek napvilágot:

1. *Pe malul Tisei — A Tisza partján.* (1908. december 1—15, 370. l.);
2. *Durerea — Söhaj* (1908. december 1—15, 389. l.); 3. *Acasă — Idehaza* (1909. január 1, 11. l.); 4. *Despărțire — Elmegyek én innen* (1909. január 1, 22. l.); 5. *Incheiere — Befejezés* (1909. május 15, 443. l.).
Ugyancsak e folyóirat 1909. április 15-i számában (354. l.) egy magyar népdal utánavatát találjuk meg *Populară ungurească* címen.

Hogy Sorica mennyire átérezte és magáévá tette Szabolicska néhány költeményét, mi sem igazolja jobban, mint az, hogy 26 év mulva az ő természetes közvetlenségével *emlékezetből* mondotta el felesége előtt és nekem a *Hangulatok*: „Idehaza“ című költeményének fordítását, úgyszintén a „Befejezés“-t. Az előbbit ideírom magyarul és románul is.

³ 1907 július 8. 230. lap. A folyóirat második rovatában a világirodalom nagyjainak műveiből közöl műfordításokat. Megemlítem többek között a Leopardi, Carducci, Villon, Longfellow, Musset, Ovidius, Goethe és Petőfi nevét.

IDEHAZA.

Idehaza mindenki tevéled,
Csak a te neveddel fogadott.
Alig léptem be, már is kikérdtek:
Hogy milyen az arcod, alakod?

A két öcsémet úgy érdekelte,
Hogy szép vagy-e? Égszín a szemed?
Hajad úgy-e szépen leeresztve,
Ahogy itt szokták, úgy viseled?

Később beleszól édes apám is,
De nem a szemed színét kérdi:
„Vissz valamit a házhoz a lány is? —
Hej, mert nehéz ám ma megélni.“

Édes anyám mind végére várja,
S mikor én minderre felelek,
S csak ketten maradunk a szobába',
Kérdezi meg: „szeret?“... „szereted?“...

Az eredeti bája, kedvessége megmarad a fordításban is.

A másikban szintén eltalálta a fordító Szabolcska egyszerű, közvetlen hangját. A *Befejezés—Incheiere* kezdete így hangzik:

... *Iar romanul nostru s'a sfârșit de-acum —
Câte visuri dalbe se prefac în scrum! ...
Ei, dar eroina, gingașa crăiasă! ...
— Vei găsi pe altul. Lasă, dragă, lasă!*

Magyarul:

*A mi regényünknek vége van, vége;
Beleúnt a hős a dicsőségbe.
És a hősnő? a szépséges királylány?
— Ne félj, galambom, te se maradsz árván.*

Soricu nem csupán a Szabolcska költészetének első román ismeretője. Ő az első román Reviczky-műfordító is. Reviczky költészetének egyik gyöngyét, a *Pán halála* című allegorikus költeményét, az „Univer-sul Literar“ 1929. december 8-i számában (788 lap) *Moartea lui Pan* címen⁴ fordította le. Ime a kereszténység apoteozisa a költemény befejező részében:

*Și freamătă pădurea
De rece vânt bătută
Adâncul nopței se încenușază,
Cortina ceței cade peste pantă
Și drept răspuns s'aude acest strigăt:*

⁴Reviczkyről megjegyzi, hogy egyike volt a nagy Gojdu Emánuel jó barátainak.

ACASA.

Acasă toți știu povestea
Și nu vorbeau decât de tine;
Doar am ajuns, și toți mă 'ntrebă:
Cum ești la chip? Iti șade bine?

Ai ochi albaștri? Ești frumoasă?
Mă 'ntrebă frații amândoi
Și pârul cum îl porți, tot astfel
Ca fetele de pe la noi?

Intr'un târziu ar vrea și tata
Să afle despre tine vești:
— Dar ceva zestre are fata,
Căci azi e greu ca să trăești.

Și numai mama stă de-oparte
Și par'că 'n seamă nici nu-i bagă,
De-odată o aud, duioasă
— Dar te iubește ea? Ți-i dragă?...

— *Și Pan și neamul lui s'a prăpădit,
 Dar Dumnezeu puternicul trăește:
 Nu 'n iarbă, 'n arbori, pietre, ci în inimi.
 Sunt morți acuma zeii cei zburdalnici
 S'au dus zilele de aur
 Ale 'ngâmfaiilor de fericire
 Cei cari au plâns azi stăpânesc pământul
 De acuma e un farmec să verși lacrimi
 Singurătatea blândă și tăcută
 A pădurei
 Va fi mângâietoarea celor triști.
 Și cine nu cunoaște întristarea
 E un păgân,
 Așa a rânduit El pe Golgota
 El cel prea bun, prea blând și îndurat
 Care a răscumpărat păcatul lumei!"*

*Și iată către răsărit văzduhul
 Se 'mbracă 'n strălucirea aurorei
 Dela pământ spre-a cerului tărie,
 Biruitoare se înalță crucea! ...*

A fordítás, amelyet Soricu kéziratban átdolgozott, igyekszik az eredeti szöveget híven visszaadni. Emelte volna szépségét, ha a Reviczky páros- és keresztrímeit, vagy legalább az egyik fajta rímet meg tudta volna valósítani átültetésében. Soricu kiadásra előkészített új kéziratot kötetében még van egy szimbólikus Reviczky költemény: *Egy pillangó története*, amelyet *Fluturele* címen sikerülten ültetett át románra.

Az „Universul Literar“ 1930. március 16-i száma (180. l.) Adyfordítást is közöl Soricutól *Singur cu marea* címen. Ez a *Vér és arany*: „Egyedül a tengerrel“ c. költeményének a fordítása:

*Amurg. Pe țărm de mare. O cameră streină.
 S'a dus și nici odată ea n'o să mai revină,
 S'a dus și nici odată ea n'o să mai revină.*

*O floare ofilită uită pe cuvertură,
 Și floarea ofilită cu drag o duc la gură.
 Și floarea ofilită cu drag o duc la gură.*

*Parfumu-i cu săruturi duioase mă' mpresoară
 Jos marea se agită, jos marea se 'nfioară,
 Jos marea se agită, jos marea se 'nfioară.*

*Un far își varsă focul să lumineze zarea:
 Intoarce-te, frumoaso, afară cântă marea,
 Intoarce-te, frumoaso, afară cântă marea.*

*In cânt sălbatec valul spre țarmuri se ridică
Visez, lăsîndu-mi capul pe cuvertură mică,
Visez, lăsîndu-mi capul pe cuvertură mică.*

*Aici mi-a stat în brațe, mi-a dat ceresc sărut, —
Afară cântă marea și-al dragostei trecut,
Afară cântă marea și-al dragostei trecut! . . .⁵*

A fordító nehéz munkára vállalkozott, amikor Adyt választotta költőjéül. Nehéz őt szószerint és maradék nélkül visszaadni. Azért Ady ismétlődő sorai néha mást mondanak, vagy halványabbá válnak a fordításban. Így a második szakaszban a „Megölelem a pamlagot“ helyett ez áll: „A hervadt virágot szeretve viszem a szájamhoz.“

Végül is Soricúról meg kell állapítanunk, hogy a magyar nyelv és irodalom egyik kitünő ismerőjét tisztelhetjük benne. A Vörösmarty, Petőfi, Szabolcska, Reviczky és Ady néhány versének színvonalas műfordításával a magyar irodalmat is hálára kötelező munkásságot fejtett ki. Soricútól még sok új fordítást várunk.

2. Gyulai Pál-utánezat Iosif O. István költészetében.

A finom szellemű román költőről és műfordítóról, Iosif Octavian Istvánról, tudjuk, hogy kezdő költő korában Petőfi iskolájába járt. A nagy magyar költő vezette be őt a költészetbe. Első és második könyv alakban kiadott munkája Petőfi-fordításgyűjtemény.⁶ Petőfi az a lángész, akit magának kiválaszt azért, hogy először tárja fel előtte egy gazdag és változatos emberi érzés- és gondolatvilág sokszínűségét, költői megjelenítését. Úgy látszik azonban, hogy más magyar költő hatását sem kerülte el. A Vlahuță Sándor és dr. Ureche szerkesztésében megjelenő „Viața“ folyóirat 1894. október 9-i számában (3. l.) a 19 éves poéta egy költeményét olvassuk *Poveste* címen. A cím alá azt írta, hogy „imitație“. Ez a költemény nem más, mint Gyulai Pál *Éji látogatásának* szabad átdolgozása. Ime az eredeti és az átdolgozott költemény párhuzamba állítva:

*Három árva sír magában,
Elhagyott, sötét szobában;
Zivataros hideg éj van,
Édesanyjok künn a sírban.*

*„Édesanyám, édesanyám!
Altass el már, úgy alhatnám.“
Mond az egyik s el nem alszik,
Sóhajtása föl-fölhallszik.*

*Trei copilași
Intr'un bordei
Se tânguesc
Și plâng toți trei.*

*„Mămucă-i frig
Și tu 'ntârzi...
Te-ai supărat
De nu mai vii?*

⁵ Az *Új versekből* nálam vannak még kéziratban: *Femeia albă — A vár fehér asszonya, Mormântul sufletului — A lelkek temetője* c. fordítások.

⁶ *Poezii alese*. Traduceri libere în versuri. Bibl. de popularizare, Craiova, 1896. — *Apostolul și alte poezii*. București, C. Müller, 1897.

„Beteg vagyok, édesanyám!
Hol maradtál? Nem gondolsz rám!“
Mond a másik s jajjal végzi,
A fájdalmat kétszer éri.

„Édesanyám, gyujts világot!
Nem tudom én, jaj, mit látok!“
Harmadik mond, mindenik sír,
Temetőben mozdul egy sír.

Megnyílnak a nehéz hantok,
Kilép sírből édesanyjok,
S tova lebben a vak éjben,
Hazafelé, az ösvényen.

Arca, halvány, hangj' a régi,
Fia, lyánya megösméri;
Immár tőle hogyan félne?
Megcsókolják, mintha élne.

Az egyiket betakarja;
Másikat felfogja karja,
Elringatja, elaltatja;
A harmadikat ápolgatja.

És ott virraszt a kis ágyon,
Míg elalszik mind a három;
Majd megindul, széttekintget,
Keresi a régi rendet.

Rendbe hozza a szobácskát,
Helyre teszi a ruhácskát;
Az alvókat hosszan nézi,
Csókját százszor megtetézi.

Kakas szólal, üt az óra,
El kell válni virradóra!
Visszanéz a véghatárral...
Sír megnyílik, sír bezárul.

Oh, a sír sok mindent elfed:
Bút, örömet, fényt, szerelmet;
De ki gyermekét szerette,
Gondját sír el nem temette.

Aşa-i de frig!
„Tu unde esti
Să ne adormi
Spunând povesti!

De dorul tău
Stingheri, tinjim...“
— Mămuca lor
E 'n tintirim.

Dar iat-o 'n prag
Cu blând surâs...
E mama lor
Ori e un vis?

Orfaniî tac
Şi nu mai plâng
În jurul ei
Cu drag se strâng.

Pe lăvicer
Le-a aşezat
Hăinuţele...
Ii culcă 'n pat;

Dereticând
Ca de-obicei
Ea mătură
Micul bordei.

S'aşeză apoi
La căpătâi:
Acopere
Pe cel dintâi.

Şi legănând
Pe cel mezin,
Spre celdălt
S'apleacă lin;

De căte-ori
I-a sărutat...
— S'aud cocosi
Cântând în sat...

S'opreşte 'n prag...
Incetişor
Se 'ntoarce iar
La patul lor,

Să le mai dea
Un lung sărut.
... A fost un vis
S'a dispărut.

Iosifnak sikerült a rövid átdolgozású szakaszaiban visszaadni az eredeti megható hangulatát. Minthogy rövidebbre fogta az egyes szakaszokat, kettővel többre van szüksége, mint az eredetinek. A három árva

egy kunyhóban siránkozik. Az egyik fázásáról panaszkodik késlekedő édesanyjának. Megharagudtál, — kérdi, — hogy nem jössz. Oly hideg van s te hol vagy, hogy mesét mondva elaltatnál. Elhagyatottan vágnak és bánkódnak anyjuk után. Édesanyjuk a temetőben van. De íme, a küszöbön áll szelid mosolyával. Anyjuk-e, vagy csak álom? Az árvák elhallgatnak, többé nem sírnak, szeretettel köréje gyűlnek. Ő a padockára helyezi ruhácskáikat, ágyba fekteti gyermekeit. Szokása szerint rendbehozza és kiséperi a kis kunyhót. Aztán az ágyfőre ül, betakarja az elsőt, elringatja a kisebbiket és a harmadik fölé hajlik szeliden. Megcsókolja őket. De a kakasok megszólalnak a faluban. Még egyszer megáll a küszöbön, lassan visszatér újból az ágyhoz, hogy hosszú csókot adjon nekik... Álom volt, eltűnt.

Íme, ez a költemény már mutatja a későbbi Iosifot, költői tájékozódását az érzelmek világában, témáinak ihletkörét: meleg, átható érzését enyhe, szelid bánatát, gyöngéd, gyermeki ragaszkodását.

Dr. Veégh Sándor.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A „Kolozsvári Zeneiskola“ alapítása 1819-ben.

1919-ben az akkori zenekonzervatóriumi igazgató szívességéből hónapokon át tanulmányozhattam és másolhattam az első erdélyi zeneiskola alapítóinak fakult írásait, az át meg áthuzgált terveket, az elsárgult poros jegyzőkönyveket, a számadási naplókat és az első „musicai nevendékek“ névsorát. Ezekből a feljegyzésekből, mint mozaik-kövekből, kell összeraknunk a később zenekonzervatórium néven ismertté lett iskola küzdelmes első éveinek történetét.

Kovács Antal tisztelendő 1819. júniusában az alakulás után tartott első közgyűlésen kedvesen mondta jelentésében, hogy „sem ügyekezetest, sem fáradságot nem kimélve“ hozták össze kishalmágyi Hollaki Antal főkormányászéki méltags titoknok uram januárban költ felszólítására s többek ötletére a Musikai Egyesületet, mivelhogy „poesia s rajzolat csaknem mindenütt tanítatik, egyedül musica (= hang + átsolás) nem“. Érdekes ez a jelentés azért is, mert általános tanrendi és fegyelmi követelményeken kívül először pendíti meg az *operai tanzsak* gondolatát: „Nincs kifogásunk, — úgymond, — ha 2—3 évi tanulmány után valamely énekesnek kedve leend a nemzeti magyar játszótársasághoz állani“.

Az első közgyűlésen Hollaki Antalt választják a nagyszámban összegyűlt városi notabilitások „előülölőnek“ (praeses). Védnök (protector) Gr. Bánffy György gubernátor, az egylet ügyvezetője (actuárius) Deáky Sámuel, számvevője (perceptor) Szathmáry Antal, hangászati igazgatója (mus. director) Polcz Antal. A megjelent 39 alapító tag közt nagyszámban voltak mágnások is: Bánffy Dénes, Teleki Pál, P. Horváth Dániel, Apor László, Eszterházy és Gyulay grófok, akik első szóra ünnepélyes keretek között írják alá az „egyesülő levelet“. Az első adományt, 20 frt-ot, Bassi táncmester tette le a commissio elé. A gubernalis secretarius Hollaki felhívására június 8-ig már 80-an jelentkeztek tanulásra, ahogy az első „Sessio Unionis Musicalis Claudiopolis“ folyamán bejelentették az akkoriban épült Redoute nagytermében.

Az első tanévben, 1819-ben, 17 ülést tartott a húsztagu Centralis, vagyis Középbiztosság. Így nevezték az igazgatóságot. Az első zenetanárok: Grósz Péter, Gingelle Boldizsár és Tyrtzka János (az egyedüli fuvós-oktató) július—december hónapokra összesen 322 frt-ot kaptak heti 2—3 óras tanításért, továbbá a párizsi ének-, hegedű, fagot, vadhorn és flóta-oskolák, ouverture-ök, symphoniák hozataláért 50 frt-t, hangszerek vételére 76 frt-t adtak ki. 1819. tavaszán a meginduláskor a főtéri plebánia iskolában kapott helyiség fűtése, levélhordójuk, szolgájuk költsége 703 frt 45 krajcárban van számolva. A két hegedűt, klarinétot, pikolót, gordonkát néhány főúri család ajándékozta.

A 74 egyén (köztük sok iparos és kereskedő, 16 mágnás) által felajánlott adományból 1373 frt. folyt be, de a jelentés szerint még „ígértek“ 603 frt-ot. A Bethlen Albert úrfitól „tsináltatott petsétnyomót“ is hálálkodva nyugtatják. A tehetősebb tanulóknak kötelességük lévén minden hónapban legalább egy frtot fizetni, a 70 leány-énekoskolástól összesen 213, a 72 „férjfi énekoskolástól“ 52 frt., a hegedüsöktől (41 férfitől) 59, a fuvósoktól (két hónapos

idényben) 9 frt. folyt be. Inkább a jobbmódu leányok, a patricius családok műkedvelésre mindig hajlamos gyermekei fizettek, sem mint a jobbára iparos, kereskedő, vagy valamelyik gimnáziumba járó ifjak. A nevekből megállapítható, hogy városunk feltörekvő, később nagy cégeket alapító fiai (Biasini, Voith, Busetzko, Tamási, Nik) voltak az első tanulók. Tanulásukról és kitanulásukról is kapunk adatot. Általában a leányok, 36-on, hűségesebben végigjárták az évfolyamot, míg a fiúk közül csak 13-an végezték el.

A tanszabályzatot ketten állapították meg: Kovács tisztelendő és Bogdánffy Gábor örmény származású póstamester. Leszögezik, hogy „aki ok nélkül elmaradna, háromszori intés után a tanulók számából ki fog töröltetni“, odébb pedig azt, hogy a „a‘ chorus próbatételeire (nyilván próbáira) minden leánynak a‘ maga anyjával vagy gondoskodójával szabad megjelenie“. Csak 9—15 év közt vesznek föl hallgatót, énekre ugyan idősebbeket is, „mivel már ekkor az ujjak nehezek, a hegedüben vagy fuvóeszközökben előmenetelt nem remélhet senki“, — mondják ki a jámbor szentenciát. Még arra is gondjuk van a szabályzat készítőinek, hogy „amint az iskola jövedelme 100 frt-ra megyen, azonnal 5 frt procentum mellett kiadandó kamatra bizonyos hypothecca mellett s ezekről a‘ nemes Bizottmány hónaponként fog számot adni“. Ugyancsak Kovács plebános eszejárására vall az egyik évközi jelentésben az a másik, szép megállapítás, hogy „a‘ musika a‘ komorszíveket is felébresztő erővel bír s még az a‘ tündéri ereje vagon, hogy az ő tisztelőit akárminő nemzet, karakter, nem vagy vallásbeli különbség legyen közöttük, mintegy akarattuk ellen is egymáshoz édesíti“. Ez manapság is nagyon kívánatos, amikor az ember embernek farkasa. Aztán meg a zene nemcsak a tanulónak nyújt dicsőséget, örömet, de „az nemes Kolosvár város lakosainak, kedves polgártársainknak is, mert amit teátrumokban eddig csak irigyelve bámult az idegeneken, azt nemsokára gyönyörűséggel láthatja tulajdon nemzetében“.

Lassanként úgy megszorodik a növendékek száma, hogy 1819. nyarán a fiúkat már külön kell tanítani a Farkas-utcai lyceumban. A leányok tovább is a főtéri „kisskolában“ maradnak. A városi tanács részben felmenti a közönséges terhek viselésétől azokat a polgárokat, akik valami zenéhez érte ingyen közreműködnek a muzsikai egylet javára rendezendő koncerteken. Június végén a reduti értekezleten a szülők, pártfogók és tanítók előtt bejelenti Hollaki Antal, hogy „erősödvén a‘ fundus, külön clavier-oktatás is lehetséges, ha szereznek egyet“. A két hazában híres Méhes Sámuel nagytisztelendő úr, valamint a Református Collegium rectora, Szilágyi Ferenc, s az unitárius rektor, Molnos Dávid is, megjelentek, oly nagy esemény volt ez a redutban tartott értekezlet zenei életünk előmozdítására. Júliusban már crszágos gyűjtést terveznek, hogy a nagyobb számu növendékeket tudják majd ingyen tanítani. Ezért Hollaki előlülő a megyékhez s a Rendekhez kéréssel fordul, még a hercegprimástól is segélyt kér az egyházi zene kultusza miatt. A laikus közönséghez emígy szólak: „Ami más nemzeteknél legszebb virágba hozza a‘ nyelvet, a pocsist isteni erővel lelkesíti, a theatrumokban majdnem tsudákat terem, azt mi tsak idegenekben bámuljuk és honunkban fel nem találván, szép nyelvünk valóságos kárára egy’ eredeti operát sem mutathatunk“. Ezért kérnek pénzt a zeneiskolára, amely „hazafiakból fogja előállítani a musikai mestereket s nemzeti játékszíneinken még eddig fel nem található mindkét nembeli énekeseket“. Ne feledjük, hogy a pesti zenede, vagy éppen az Opera néhány évtizeddel később létesült!

Az 1819 augusztusában a Redoute termében tartott második közgyűlésen állva hallgatják meg Bánffy György kormányzó levelét, melyben azt írja, hogy „hazafiúi kötelessége“ szerint elvállalja az intézet pártfogását. Már

hivatalos pecsétre is kérnek engedélyt („Musikai Egyesület Kolosvárt“ körirattal). Polcz mester kézikönyvét (Elementarbuch für die Singkunst zum Gebrauche des Musikalischen Vereins in Klausenburg) magyarul is szeretnék kinyomatni, de azt mondják, addig még jó ez is, amíg a párizsi konzervatórium tankönyvét meg nem kapják magyarul. Összel már kisebb pörpatvar is volt. Bánó István, a kir. lyceum igazgatója panaszkodik, hogy nem nyitja meg az academia (lyceum) kapuit a zenetanulók előtt, mivel az ablakokat, padokat rongálják és „le nem írható szükségleteiket is a' tanteremben végezték“. Csak nagy utánjárással, magának Hollaki gubernalis titoknoknak közbenjárására sikerül folytatni a tanítást.

Megható gondossággal törődtek az alapítók a zenei előmenetel kérdésén kívül az anyanyelv művelésével is. További tervük szerint pedig igyekezni fognak, hogy „a' nevendékek az előadásban (declamatio), jó ízléshez szabott mesterséges mozgásban (mimica), táncban és különböző nyelvekben is gyakoroltassanak“, vagyis színi iskolai képzésre is gondolnak, mintegy az operai tanszak bevezetésére. Ez — mint tudjuk — a nagy Farkas Ödön igazgatása idején érte el fénypontját s ajándékozott a magyar operának halhatatlan nagyságokat.

A harmadik évvégi közgyűlést 1820 június 6-án tartják a Redoutban. Az új alapító tagok (köztük több mágnás) jelenlétében beszámoltak az első növendék-hangversenyéről is. Május 14-én rendezték, tiszta jövedelme 192 frt. volt. Közben ugyan a haladottabbak 1819 szept. 29-én is rendeztek egy új. n. academiát. Ennek a jövedelme az iskola javára 158 frt. 9 krajcár volt. Nem célunk, hogy a 30-as évektől kezdve (párizsi mintára) Conservatoriumnak nevezett intézet további jó-rossz sorsát 110 éven át részletezzük. Voltak világhírű vendégei, híres házihangversenyei, az egykori tanítványok közt pedig nem kisebb nevekkel találkozunk, mint a Sándor Erzsziével, Székelyhidy Ferencével.

Említés nélkül azonban nem maradhat ennek az egészen *társadalmi* alapításu intézetnek sajátos természete. Ez az iskola soha állami, vagy városi segílyt nem élvezett, minden anyagi kelleke a magyar polgárság ajándékából gyűlt össze. Elég furesán bánt vele 1919 őszén a kormányzótanács, mikor a Király-utcai szép barok-házból egyszerűen kitelepítette. Persze a drága hangszerek, butorok és kották ott maradtak. Hiába volt minden panasz s tömérdék beadvány. A három magyar gimnázium, meg a Mariánus vendégszeretetét is élveznie kellett, végig vándorolnia a szívességből kapott új, meg új tantermeken és időközben új alapszabályokkal kellett kísérleteznie nyilvánossági jogának elismertetéséért. Az 1926-os alapszabályok után újabb kísérletek, újabb kilincselések következtek. Most „magániskolává“ minősítve s a román tanítási nyelv bevezetésére kényszerítve, újabb nehézségek előtt áll, hogy évszázados dícső hagyományainak a szellemében működhessék.

Dr. Gergely Pál.

Golescu bojár útleírása Erdélyről és Magyarországról 1826-ból.

Az Erdéllyel szomszédos Moldvából és Havasalföldéből való hosszú szakállas előkelő bojárok, földig érő törökös öltözetükben jól ismert alakok voltak Erdélyben a legrégebb időkől fogva. Mint menekültek húzódtak meg a törökök zaklatásai elől, az erdélyi fejedelmek atyai jóságát és keresztényi jóindulatát élvezve, főleg a két száz lakosságú város polgárainál, akiknél jó pénzért mindig volt mit enniök, inniök. Unalmukat is inkább elűzhették a városokban, mint valami nemesi kuriában, melynek urát korábról ismerték, vagy a fejedelmi udvarban, ahol néha váratlanul bekopogtattak. Itt különben is kevésbé bátorságosan érezhették magukat a ki-bejáró török csaszok miatt, akik hazatérve könnyen elárulhatták őket. Ilyenkor a fejedelmek maguk sem tagadhatták le ottlétüket, habár ritkán került sor kiadatásukra, mert néha az utolsó órákban titokban észak felé küldték őket éjnek idején, az úgynevezett Rézsekbe, ahol a töröknek nem volt mit keresnie.

A törökvilág letűntével a bojárok másik neve vált ismeretessé, az, amely a fürdőknek kitartó látogatója volt. Az erdélyi, főképpen a székelyföldi fürdők nagy része hemzsegett e mindig szívesen látott vendégektől, mert sok pénzt hagytak az országban és sokan éltek utánuk.

A bojárok e két típusa: a pénzes menekült, meg a költekező fürdővendég jól ismert, rokonszenves alakja volt az erdélyi világnak. Egyedüli azonban a maga nemében *Golescu* Konstantin krajovai bán, aki külföldre való útjaiban négy ízben is járt Magyarországon, jól megismerte annak nevezetesebb városait, lakóit s azokról 1826-ban román nyelven könyvet is írt. E munkának kettős jelentősége van: a legelső útleírás a román irodalomban, és a pesti egyetem budai nyomdájában jelent meg ciril-betűkkel nyomtatva, tiszta, szép kiállításban, amiről a budai nyomdai műintézet messze földön híres volt már akkor is. A 8-rétű, 237 lapnyi ritka könyv címe: „*Insemnarea călătorii mele Constădin Radovici din Golești făcută în anul 1824. 1825. 1826. Reise-Beschreibung von Konst. Golesti.*” Elsőül magam ismertettem röviden nagy román-magyar könyvészetem megfelelő helyén. (*Bibliografia română-ungară* II. București, 1931. 247—8. l. 1182. sz. a.) Tartalmát azonban most bővebben óhajtom bemutatni, mivel abban — apró naiv megjegyzéseitől eltekintve — sok olyan érdekes megfigyelést és adatot találunk, amelyet egyebütt hiába keresnénk. Ezeknek bármely magyar monografus jó hasznát veheti. Különben is a könyv, mint „*Hungaricum*” is figyelmet érdemel s ma már könnyen hozzáférhető, mivel rendes latin-betűvel nyomtatott újabb román kiadása is van.

Az előkelő bukaresti bojár útleírása abba az időbe esett, mikor a török fennhatóság alatt nyögő Havasalfölde végre nemzeti fejedelmet kapott s így számára jobb jövő hajnala kezdett derengeni: lelkiismeretesebb közigazgatással s a nemzetinek az addiginál nagyobb megbecsülésével. Ezek a szempontok irányították utazónkat is megfigyeléseiben, gondosan feljegyezgetve,

amit tapasztalt s amit hazájában nemzete s főleg a nép javára megvalósíthatónak vélt. Minden szép és nemes dolog meglepte, amit útjában Brassótól Pozsonyig látott. Csak az bántotta, hogy naplóját nem írhatta végig anyanyelvén. Kénytelen volt egész lapokat görögül írni, mivel a technikai kifejezésekre még akkor hiányzottak a román szavak, amelyeket elsősül ő igyekezett megalkotni. Nemesak a gyorskocsival volt megakadva, amelynek neve Erdélyben nagy általánosságban „Eilwagen“ volt, hanem tájleírásaiban olyan közkeletű egyéb szavakkal is, mint például sétány, vízesés, szobor, mumia, hadirokkant, színpad, csillagvizsgáló, képviselő, palota. Ezeknek a román nép ajkán még nem volt megfelelő kifejezése. A munka egyébként ritka szép románsággal van írva, magyar szempontból pedig az a különös érdekessége, hogy sok olyan apró-cseprő adalékot örökít meg, mely a tudásunkat új ismeretekkel bővíti.

Utleírását bojárunk Brassónak és vidékének általános ismertetésével kezdi. Nagy dicsőréttel szól a szászokról, szorgalmukról, mintaszerű földművelésükről, tiszta, rendes házaikról s azok gazdag berendezéséről. Kiemeli, hogy mezitlábás szász nincsen, a gyerekek kötelesek iskolába járni, sőt a papok minden vasárnap délután külön oktatásban részesítik az ifjúságot. Ezek az oktatásokon tízéves korától házasságralépésig minden gyermek köteles megjelenni, aki pedig csak egyszer is hiányzik, annak szülei 10 krajcártól egy forintig terjedő büntetést tartoznak fizetni az egyház jótékony-ságot szolgáló külön perselyébe.

Brassótól Fogarasig három postaállomás volt. Odaérve, az Olt fedett hídjának ritka szép építménye lepte meg, Feleken meg Brukenthal báró gyönyörű kertje és üvegháza, rengeteg hazai és külföldi növényével és pompás gyümölcsfaival. Szebenben meglátogatta a könyvtárt és a képtárt, hangsúlyozva ama jóléti intézmények előnyeit, amelyek a lakók boldogságának előmozdítását szolgálják. Innen Gyulafehérvárra ment, dicsérve megújított várát s benne a pénzverőműhelyt, ahol a szép huszasok és aranyak készülnek. Tordán át Kolozsvárra érve, nagy elismeréssel szól annak szépségéről, ritka széles utcáiról, de megjegyzi, hogy a házakat igen elcsúfítja az a szokás, hogy az ereszek a háztetőtől tizenkét arasznyira nyúlnak ki az utcára. A várost lakó magyar főurakat a szerző igen vendégszeretőeknek jellemzi, mert nyílt házat tartanak, ahol minden úriember bármikor szívesen látott vendég. A polgárok azonban szegények, kisjövedelműek és gondban élnek. A kereskedés sem fejlett. De kitűnő a lótenyésztés, úgyhogy nem ritka az olyan ló, amelyért gazdája öt-hatezer forintot kap. Van is gondjuk a lovak nemesítésére, mert nem sajnálnak 20-30.000 forintot adni egy fajménárt. Nagyváradról szerzőnk nem sokat ír, de annál többet a pusztáról, amelyen innen kezdve Pestig haladt tizenkét falun meg városon keresztül. Úgy érezte magát, mint a tengeren. Sehhol hegyet, fát nem látott s a homokos út nehézsége miatt néhol még húsz lovat is belefogtak a delizsánszba, hogy tovább mehessenek. A vetések mégis igen szépek s megjegyzendőnek tartja, hogy míg itt a jobbágyok 104 napot dolgoznak a földesúrnak, Erdélyben 198 napot kötelesek dolgozni, s ehhez még az utak javítására meg a katonai fuvarozásra rendelt napok járulnak.

Pestről bojárunk nagyon szépen ír, mert épületei s főleg egyetemének orvosi kara gyönyörű bonctani múzeumával nagyon meglepték. Tetszett neki a Nemzeti Múzeum is. Régiségtárában külön megcsodálta azt az aranyozott sást, amely a Napoleon ellen vívott csatában esett zsákmányul az 1809-i nemesi felkelés alkalmával. A kaszárnyák közül különösen tetszett neki a tüzérszázárnya, amelyet még II. József építtetett. Ennek kerülete 600 ölnyi, ezer szobával s udvarán valami 250 ágyúval. A színház akkora, hogy

háromezer ember fér bele és színpadja még ágyúkat is elbír. Legjobban tetszett bojárunknak a pesti fürdő a nagy tisztaságával és szép kertjével. A fürdés díja 30 krajcártól egy forint 20 krajcárig terjedt, de aki ennyit fizetett, annak gyönyörű szobát nyitottak, amelyben fürdőkádja is volt, belől külön lepedővel, hogy a víz arra csurogjon. Maga a szoba magas tükörrel, szőnyegekkel és székekkel, asztalokkal volt berendezve, épen úgy, mint valami rendes szoba. A lakosság száma 35,000 főnyi, a katonaságé 12,000. A kereskedés igen élénk, mivel Pest átmeneti lerakódó helye a Kelet áruinak Nyugat felé is.

Budára átmenve, szerzőnk kiemeli azt a szép kilátást, amely a hajóhídról nyílik s megjegyzi, hogy ez Pestnek is és Budának is évente külön-külön 60,000 forintot jövedelmez. A fürdőkön kívül pompásnak találta a Gellérthegyen állott csillagvizsgálót, amelynek vezetője elsőnek figyelte meg látogatása évében az azévi üstököst. A lakók száma 20,000, a katonaságé 5000. Feltűnőnek tartotta azonban azt a nyugalmat, amelyben a két testvérváros lakossága élt. Alig adott okot a rendőrség beavatkozására, amiben talán József nádornak is része van, akit nem győz eléggé dicsérni, mert — úgy mond — sohasem fordul elő, hogy a hozzáforduló dolgát a méltányosság és igazság szellemében el ne intézze.

Útban Bécs felé, bojárunkat Győrött a Rábacsatorna lepte meg, amelynek vizét felduzzasztják, amikor egy-egy kész hajót a Dunába akarnak vinni. Útközben a vörösvári kőbánya állítja meg s ennek a kővéről azt mondja, hogy színe valamivel barnább a tiszafa színénél. Ez a sajtóságos meghatározás azért is meglepő, hogy magát a tiszafát ismerte.

Pozsonyba bojárunk azon a napon érkezett, amikor Ferenc király feleségét, Karolina Augusztát, (1825. szeptember 25-én) a magyarok a székesegyházban megkoronázták. Ez úgy ment végbe, hogy a szent koronát a primás a királyné vállára tette, mivel királyné fejére csak akkor szokás, ha maga uralkodik, miként Mária Terézia uralkodott volt. A szertartás után a királyné díszhintójába ülve, fejére egy más kis koronát kapott s úgy vonult vissza palotájába a nép folytonos éljenzése közben. Ez könnyekig meghatotta szerzőnket s megjegyzi, hogy hazájában ilyen parádé alkalmával a nép rá seni néz az uralkodóra, a nők pedig szitkokkal fogadják, mivel elnyomójukat és kiszípolyozójukat látják benne. Magát a szent koronát külön hintóban vitték a királyné után selyempárnán s ennek a csüeskeit két egyházi férfi, meg két világi főúr tartotta. Ezt követte másik hat hintó az udvarhölgyekkel, a fő- és köznemesség díszes bandériumaival. Nemzeti ruháiknak szépsége s a lovak és fulajtárok pompás szerszáma rendkívül meglepte utazónkat.

Bécsét szerzőnk a nagyságához és fontosságához illően legbővebben írja le, kirándulólhelyeivel együtt, amelyeket rendre megjárta. Aztán Grácon át Triesztbe ment s gőzhajón Velencébe. Tovább haladt Milanóig s átment Svájcba, onnan pedig Bajorországba. Közben mindent apróra leír, amit feljegyezni valónak talált. Tapasztalatait természetesen mindig összeveti hazája sanyaru, elmaradt viszonyaival s valósággal elfogja a keserűség, mikor látnia kellett, mily figyelemmel viseli országát a magyar, valamint osztrák kormány az alattvalóinak, akik mindenütt nyugodtan megélhetnek, míg Munteniában a szegénység jóformán csak a földesúrnak dolgozik s magának egész életében semmit sem szerezhet. Még rosszabb helyzete van a polgároknak azokkal a maguknak élő, jött-ment idegenekkel szemben, akik Havasalföldében rongyosan, mezitláb megtelepednek s pár év alatt vagyont szereznek, amelyből természetesen a köznek s a nyomorultak segélyezésére semmit nem adnak.

Az érdekes könyv tele van ilyen emberszerető kijelentésekkel és kitéré-

sekkel, valahányszor írójának alkalma nyílt az összehasonlításra. Nem szabad felednünk, hogy a szerző a hazájában kicsiben gróf Széchenyi István szerepét töltötte be, hiszen ősi birtokán, Golești faluban, román nyelvű fiúiskolát alapít, amelyben — annyi idő múltán — újra román nyelven tanítottak. Sőt tankönyveket is ír és ad ki a maga költségén. E mellett irodalmi egyesületet alapít és román folyóiratot indít, mégpedig Lipeseben, mert hazájának kormánya, bár nemzeti alapon állott, nem mert neki arra engedélyt adni. Így esett meg aztán az a furcsaság, hogy mikor azt Havasalföldében akarta folytatni, a megszálló oroszoktól kapott arra engedélyt. Ugyanekkor ő alapította Bukarest melletti falujában az első felsőbb leányiskolát, amelyben a román mellett német, francia és olasz nyelvet is tanultak, sőt ami akkor — ezelőtt több mint száz esztendővel — ritka dolog volt, a lányok varrni, festeni, énekelni tanultak, s bevezette még a táncitanítást is, miként azt külföldi útjain tapasztalta. Ezek az útjai rendkívüli módon fejlesztették szépérzékét és minden iránt érdeklődő nemes lelkét. Eltérően kortársaitól s a vele azonos vagyoni viszonyok közt élő bojártársaitól, útjain őt nem a vág élet és mulatságok sokfélesége ragadta meg, hanem élvezve és bámulva a művelődés haladását, mindig azon jártatta esztét, miként lehetne annak hajtásaiból minél többet hazájában a nép javára meghonosítani. E tekintetben ő kétségtelenül megelőzte korát. Hogy célját mily öntudatosan igyekezett megvalósítani, semmi sem világítja meg jobban, mint az, hogy honfitársait rendszeres földművelésre buzdítja, trágyázásra igyekszik szoktatni, váltógazdaságot ajánl, sőt a földek rendszeres öntözését javasolja, ami Havasalföldében akkor ismeretlen dolog volt.

Messze vezetne Golesecu bojárt sokirányú jóléti tervei ismertetésével bemutatni. Itt még csupán arról a másik úttjáról kell kiegészítőleg szólnunk, amelyet Brassóból — egy más alkalommal — Déva és Arad érintésével a Bánáton keresztül tett meg Pestig. A közbeeső állomásokat röviden említve, amikor Pilisre ér, bővebben ismerteti a báró Beleznay-féle családi tragédiát. 1818-ban Sámuel hasonló nevű fia atyját vadászpuskájával agyonlőtte, mert jobbagyaival kegyetlenül bánt. A gyilkos fiút elfogták s a törvényszék ítélete hóhérbárd alá juttatta. E szomorú történet s talán a jobbagyság sorsát emlégető leírása miatt a kormány később Golesecu könyvét elkoboztatta. Ez is egyik oka rendkívüli ritka voltának.

Szegeden szerzőnk a katonafiúk iskolája mellett levő fegyház hatotta meg különösen, amelynek egyes cellái hegyoldalba vannak vájva. Odaértekor vasárnapi istentiszteletre vonulóban találta a rabokat s nem győzött csodálkozni, hogy, bár beesett arcukról ítélve, egy-két évi életnél senki többet nem adott volna nekik, raboskodásuk ideje 8—10 év volt. Bőven emlékezik szerzőnk herculesfürdői tartozkodásáról is. Nagy dicsérettel szól az 1824-ben épült fürdőépületről, amelynek 140 szobája van, valamint a forró gyógyvizzekekről. Ezeknek a hatása szembeszökő volt. Szemeláttára szedtek le kocsijáról egy rokkant tisztet, tizenhat napi fürdőzés után pedig boldogan sétált vele együtt a fürdő árnyas helyein Igen tanulságos, amit marosvásárhelyi látogatása alkalmával megfigyelt. A hivatalokba az iskolát végzett ifjakat érdemek szerint nevezik ki, vagyis mindenki alsófokon kezdi s évek folyamán lassanként halad felfelé, nem úgy, mint Havasalföldében, — írja szerzőnk, — ahol a hivatalokat pénzen vásárolták, aminek következménye, hogy magas állásokban tudatlan emberek találhatók, az arravalókat pedig máról-holnapra a kormányváltozás alkalmával leteszik s minden kárpótlás nélkül kíméletlenül elbocsátják.

Búcsút mondva Golesecu bojárt érdekes útleírásának, amelyben végig rokonszenvesen írt a magyar viszonyokról, érdekesnek tartjuk bemutatni

még belőle a gyorskocsi ismertetését s az utazás apró-cseprő körülményeit. Ez úgyszólván egyetlen hiteles leírása az irodalomban ennek a százestendő közlekedési eszköznek, amelyet Erdélyben egy olasz, a később elmagyarosodott Biasini-család őse honosított meg városunkban. Vállalata hirdeteményéről közöltük is (folyóiratunk 1933. kötetében) delizsánszának képét.

A gyorskocsi négy lovas, a rendesnél kétszer nagyobb postakocsi. Oldalán két-két ajtó nyílik. A kocsiiban négy utas számára van hely, közepén elválasztva. Hátul még másik két ülőhely van, viszont a kocsi mellett is ülhet egy utas. A viteldíj postánként két forint, a hátulülőknek valamivel kevesebb. Minden utas 50 fontnyi szabadpoggyászsúlyt élvez. A poggyászt külön kocsi szállítja egy nappal előbb, úgyhogy azt az utas megérkeztekor vevénye ellenében készen találja útja végállomásán. Beszálláskor mindenki egy nyomtatott cédulát kap, amelyen pontonként fel van sorolva, miként viselkedjék a kocsiiban és az egyes állomásokon. Így például méltányossági szempontból a hátrább ülők postánként előbb ülhetnek, ha pedig valaki igen sokat pipázna, engednie kell szokásából. A gyorskocsi megállás nélkül halad és oly kitűnő, hogy a lóváltást jóformán meg sem érzi az utas. Napjában csak háromszor áll meg: reggel a kávézás, délben az ebéd kedvéért és este, amikor mindenki a postaállomás épületében lévő vendéglőben vacsorázhat a postaigazgatóság által megállapított árakon. A gyorskocsi menetrendje rendkívül pontos, s attól csak igen ritkán tér el valami előre nem látott akadály vagy baleset következtében. Ezért részesíti előnyben még az is, akinek saját kocsija van. Hiszen azt az utat, melyet valaki a maga lovaival vagy bérelt fiakkeren kilenc nap alatt tesz meg, gyorskocsin két nap és három éjjel végezheti el. Így hat teljes napot nyer s vele természetesen a hatnapi élelmezési költséget is megtakarítja. Ezért közkedvelt a gyorskocsin utazás. Grófok s más előkelőségek mellett gyakran utazik rajta egyszerű kereskedő ember vagy hivatalnok is, akit egyik állomáshelyről a másikra helyeznek, vagy épen szobalány, aki úrnője kíséretében áll. A gyorskocsiiban tehát megszűnik minden rangkülönbség. A rátartósabb ember ezt csak úgy tarthatja fenn, ha az egész úton nem nyitja ki száját. Ez is napirenden van természetesen, de aki figyelni, tanulni szeret, sokat okulhat egy-egy hosszabb úton, melynek fáradalmait utitársainak tanulmányozása könnyen feledteti. Szerzőnk például Trieszttől Bécsig tartó útjában hétféle nemzetiségű utasokkal ült a kocsiiban; rajta kívül angol, német, francia, orosz, moldován és görög is volt köztük. Ezeknek a nemzeti sajátosságait figyelgetve észrevette, hogy az egyiknek napestig be nem állt a szája, a másik folytonosan bámulta szünet nélküli beszédét, a harmadik négy szónál többet nem beszélt 24 óra alatt, míg volt olyan is, aki sokat ugyan nem beszélt, de mindig illedelmesen és szívesen felelt a hozzá intézett kérdésekre. Így van ez különben a gőzhajón is, amely ekkoriban kezdett divatba jönni a tengeren. Ekkor még kazánját fával fűtötték s a gép szerkezete oly egyszerű volt, hogy Velencéből az utat Triesztbe húsz óra alatt tette meg.

Íme, ilyen volt dédanyánk utazása ezelőtt 110 esztendővel a román bojár érdekes és élénk leírása szerint, amelynek sok becses adaléka eddig teljesen ismeretlen volt irodalmunkban.

Dr. Veress Endre.

NYELVMŰVELÉS

A nyelvtisztaságért 250 évvel ezelőtt is küzdöttek Erdélyben.

Báró Haller János a XVII. század második felében főispán volt belső Erdély egyik vármegyéjében s e mellett ma is számon tartott érdemes irodalmi munkásságot fejtett ki. Többek közt arról is nevezetes, hogy a magyar nyelvtisztaságáért bátran és öntudatosan harcolt a maga korában. A csíki klastromban 1682-ben nyomtatott egyik munkájában észrevette és hibáztatta a tanult főknéket azt a szokását, hogy „semminek tartván a magok szülötte nyelveket, vagy elhíttván magokkal, hogy a magyar nyelven sem oly bővön, sem oly igazán és oly szép szókkal ki nem fejezhetik a dolgokat, amint kívánatnák, elállanak a magyar szó mellől, és jó deákságokat akarván mutogatni, amit írnak, nem magyar, hanem deák nyelven bocsátják ki, melyet a magyaroknak tized- vagy századrésze sem tudhat“. Természetes, hogy Haller János idejében a latin nyelv befolyása ellen kellett nyelvünknek védekeznie. „Miért kellének pedig a magyar nyelvet annyira megvetni, fogyatkozottnak tartani, kiváltképen a jó magyarnak, nem értem, — elégedetlenkedik a jó Haller János. — Mert én egy nemzettel sem perlődöm, tudván gyűlölségesnek lenni a hasonlítást, de bátran merem mondani, hogy egy nyelvet sem találni magában elégségesebbet a magyarnál, aki senkivel sem cimborálván, szólhasson mindenekről“. Mégis, mit lehet tapasztalni? Nem tisztelik, nem szeretik a magyarok eléggé nyelvüket, mivel unos-untalan deák szókkal tarkítják beszédjüket. „A deákos emberek kiváltképen dicsekednek avval, hogy magyarul ki sem mondhatják szándékjokat. Ehhez képest a mostani üdőben annyira felkapták s egyelítik a magyar szót deákkal, hogy alig tudná hertelen eszébe venni az ember, kivált a törvénykezők között, melyik nyelven beszél. Ezt pedig nem a szükségből, hanem rész szerint a szokásból, rész szerint magok mutogatásokból teszik, deáki tudományokat akarván jelentgetni az olyanok legfőképen a köznép között. Holott a volna dicséretreméltó, aki melyik nyelven indítaná dolgát, végezné azon, imide-amoda való kapdosás nélkül“. Ez épen olyan dolog, mint ha a gazdag ember koldulással szerezne kenyerét. „Nyilván a magyarnak is szégyen, ha beszédében más nyelven segíti ki magát a magyar nyelven elkezdett beszédéből.“ Nem arról van szó, hogy meg kellene vetni vagy le kellene nézni az idegen nyelvet. „Igaz dolog, szép és dicséretreméltó különféle nyelveket tudni, s azon igyekezni is kell a becsületes ifjaknak, de akárki ítélje meg, ha illendő-e egyszersmind két nyelvet összezavarni s úgy beszélni.“ De nemcsak deák szavak furakodnak be a magyar nyelvbe. „Arra is jutottak már a magyarok, hogy akik a tótok vagy a lengyelek szomszédságában laknak, felette sok dolognak tótul adják ki a neveket. Akik a németekhez (vannak) közelebb, azok udvariságnak tartják, ha német módon neveznek holmi portékákat, holott készen volna afféléknak az igaz magyarok között nevek.“ Ez a hanyagság és fölületesség nagyon meggondolkoztató, mert „nemcsak illetlenség nagyon ebben, de azt is tartották a régi eleink, amely nemzetnek szokását, ruházatát felveszik az emberek, végre azon népnek birtoka alá esnek. Adta volna Isten, ne a magyarokon teljesedett volna bé ez a

mondás. Én ezt tovább nem vitatom, hanem, mivel rossz *madárnak tartjuk, mely fészékét megmocskolja*, ha egyébbel nem, avagy csak jó emlékezettel kívántam szolgálni nemzetemnek“ (az idézetek Haller János *Pays*, 1682. c. munkájának ajánló leveléből valók).

Erdemesnek tartottuk a kiváló erdélyi közéleti férfiúnak és írónak 250 esztendőös figyelmeztetését fölleveníteni, mert észrevételei — módosítva a módosítandókat — időszerűségükből ma sem veszítettek semmit.

Az idegen szó műveletlenséget palástol.

Aki úgy véli, hogy a nyelvtisztogatás csupán az öreg csákyások kedvtelése, hallgassa meg a „Nyugat“ érdemes esztétikusának, Schöpflin Aladárnak, ebben a kérdésben képviselt szigorú véleményét. „Azt hiszem, — írja egy rövid megjegyzésében (Magyarosan, 1932. 96. l.), — hogy ha a teljes purizmust nem is lehet soha elérni, — egy sereg idegen szó már kiirthatatlanul belerögződött a nyelvbe, — de az idegenségek halmozása nemcsak a nyelv tisztaságának van ártalmára, hanem előmozdítója annak a gondolkozási hanyagságnak is, amire nálunk oly fájdalmasan nagy a hajlandóság. Az emberek ajkukra vesznek egy idegen szót, s ezzel felmentve érzik magukat a benne rejlő fogalom tiszta megértése alól. Akik tavaly oly nagyon felkapták a *sztratoszféra* szót, tapasztalatom szerint az esetek túlnyomó részében legfeljebb egész homályosan sejtették, mi az a *sztratoszféra*. Az idegen szók mértéktelen használata rendszerint műveletlenséget palástol.

Volna ebben az ügyben egy szerény indítványom egy részletkérdésben. Szokjuk meg, hogy az olyan idegen szókat, melyek még nem forrtak bele teljesen a nyelvünkbe, dült betűkkel nyomtatjuk. Ezzel jeleznők a szók idegen voltát, tehát azt, hogy csak ideiglenesen, mintegy próbaidőre foglal helyet a magyar beszédben. S az ilyen szót az eredeti helyesírással kellene írni, így: „Piccard tanár újabb *stratosphaera*-repülésre készülődik. Így csinálják az angolok, franciák is, akik értenek nyelvük megóvásához. Ha azután valamely idegen szó mellőzhetetlenül szükségesnek mutatkozik, — vagy mert nem lehet rá magyart találni, vagy mert olyan nemzetközi fogalmat fed, amely jobb, ha minden nyelvben ugyanegy nevet visel, — akkor meg lehetne indítani a honosítási eljárást. *Objektív, radikális, szocialista, himnus*: ilyen szavakat sohasem fogunk a nyelvből kiirtani, nincs is rá szükség, de azzal igenis törődnünk kell, hogy a divat, a nyelvi felelősségérzet hiánya és a műveltnak látszani akaró műveletlenség légy piszkai be ne lepjék a nyelvünket. Az egész kérdés nézetem szerint nem is nyelvészeti, hanem stilisztikai kérdés, s ezért nem a tudósok illetékessége alá tartozik, hanem az íróké alá, ami természetesen nem zárja ki, hogy a tudósok jóindulatu közreműködését köszönettel fogadhassuk. De eredményt elérni csak az irodalom tud, mert az író érzi elsősorban a stílus kényszerét, és ő tud hatással lenni a többi emberekre, mert írása mindenkihez szól, aki olvasni tud“.

Fáradtság és fáradság.

Ezen a példán világosan meg lehet mutatni, hogy mennyi vigyázatosságot és megfontoltságot kíván a helyes magyar írás. A kettő nem egy, lényeges köztük a különbség: *fáradtság* magát a cselekvést jelzi, vagyis körülbelül „fáradás, fáradozás“ a jelentése, a *fáradtság* pedig a cselekvés eredményeképpen keletkezett állapotot, a fáradt voltot, a kimerültséget jelöli. Helyes tehát: „sok *fáradtság*ába került“, helyes az is: „*fáradtsága* ellenére segített kaszálni“, ellenben hiba volna a szavakkal helyet cseréltetni.

A helységnevek használatának joga.

A nemzeti kisebbségek XI-ik genfi kongresszusa szeptember első napjainban előzetes adatgyűjtés alapján, amely rámutatott arra, hogy több államban a kisebbségeknek lehetetlenné vált a földrajzi helységneveknek a saját könyveikben és sajtójukban anyanyelvükön való kiírása, behatóan foglalkozott a helységnevek szabad használatának a jogával s néhány fontos elvi megállapodásra jutott. Mellőzve a politikai vonatkozásokat, itt csak azt a meghatározást emeljük ki, hogy a helységnevek olyan alakban és formában, amelyet egy nép szelleme, története, társadalmi, gazdasági és művelődési fejlődése nyelvi törvényeinek megfelelően akár maga alkotott, akár más néptől átvetten alakított, szerves részét teszik az illető nép nyelvének. A helységnevek azonban tisztán a nyelvi jelentőségükön kívül egy nép életében láthatatlan köteleket is jelentenek a nép és hazája, története, hagyományai és műveltsége között s így a nép egész életétől elválaszthatatlanok. A helységnevek sajátos népi elnevezésének magakadályozása tehát a nép lelki kiküszöbölését jelenti arról a földről, amellyel lelkileg össze van forrva. Kétségtelen, hogy az államnak van bizonyos joga a forgalom és a közigazgatás szempontjából a helységnevek használatába beleszólni, de ez nem terjedhet az egyéni szabadság, a kulturális és a történelmi fejlődés határvonalain túl (vö. Magyar Kisebbség, 1935. 18. sz.)

Leu, lei vagy lej?

Nagy összevisszaságot tapasztalunk még ma is a román pénz nem magyar írásában. Vannak, bár kisebb s egyre fogyó számmal, akik következőtösen a *leu* alakot használják, mások a román helyesírású *lei* mellett kardoskodnak, — talán ezek a legszamosabbak, — s imét mások a szó használatának és a helyesírásunknak legjobban megfelelő *lej* formát részesítik előnyben. A kiejtésben szórványosan még a *laj* és a *lé* forma is járatos, de ezek csupán egyéni sajtáságoknak tekinthetők. Írásban a fenti három alak fordul elő, s egyszer már véglegesen el kell döntünk, hogy a magyar nyelv szokás szerint közülük melyik a leghelyesebb.

A kérdésnek van már némi története. Jó pár esztendővel ezelőtt egyik egyházi emberünk a magyar püspökségek útján a *leu* ejtést és írást a magyar iskolákban hivatalosan kötelezővé kívánta tétetni, s azt akarta a „Magyar Kisebbség“ útján a közönség közt is elterjeszteni. Indokolásában azt hozta föl, hogy a *leu* helyett a *lej* használata tudatlanság jele, s hogy e román nyelvbéli járatlanságunkért kinevetnek bennünket a magyarul tudó román honfitársaink. Erre Csúry Bálint azt válaszolta neki, hogy az ilyen nyelvi kölcsönzések végleges alakjának megállapodásában nem az átadó nyelv vagy az azt beszélő honfitársak tetszése, véleménye irányadó, hanem egységesedül a magyar nyelv szokás. Ehhez alkalmazkodni magyar nyelvünk iránt legfőbb kötelességünk. Hogy a *lej* a románban nem egyes nominatívusi alak, a magyar nyelvre nézve közömbös. Lám a *virgas* sem egyes nominatívus a latinban, mégis a *virgács* alak terjedt el a magyar beszédben (vö. Magyar Nyelv, 1931. 254. l.). Azóta a vita elhallgatott, s bár közben midnyájan egyformán megszűkültünk a lejben, megegyezésre jutni még mindig nem tudtunk, pedig Zolnai Gyula, volt erdélyi egyetemi tanár, még 1922-ben kifejtette, hogy a román pénz nemnek magyarul mi a helyes neve (vö. Bp. Hirlap, 1922. márc. 7. sz. M. Nyelv, 1922. 143 l.). A románban az egyetlenegy lejnek *leu* a neve, de már 2, 3, 100, 1000, stb.-nek *lei*, azaz az egynél többet jelentő számnév mellett a *leu* többesbe kerül. Minthogy pedig többször esik szó 2, 3, 100, stb. leiről, mint egyetlenegy leuról, azért a többször hallott alak, a *lei*, került

a magyarba, mégpedig a magyaros *lej* alakban. A *leu* alakhoz való ragaszkodás nemcsak azért helytelen, mert a nyelvszokás már is a *lej* mellé szegődött, hanem azért is, mert az *eu* kettős magánhangzót a magyar nyelv egyáltalában nem ismeri. A *lei* írás szintén helytelen, mert a magyarban az *ei*-vel írt szavak (pl. *erde-i*, *le-int*, stb.) két szótagot jelentenek, míg az *ej* kettős hangzót a magyarban *ej*-nek írjuk (pl. *fej*, *tej*, stb.). A magyar nyelvszokás, a magyar nyelv törvényei és helyesírásunk szellemében tehát akkor járunk el, ha a *leu* használatát a beszédben és az írásban teljesen kerüljük s az idegen-szerű *lei* alakot is mellőzve, a *lej* írásmódot igyekszünk iskoláinkban és a sajtóban általánossá tenni.

Banca Nationala.

Egy időben szakadatlanul az *interimár*-bizottság járta s csak lassanként kezdte az újságírói toll megszokni az *időközi* kifejezést. Ma már aligha van magyar ember, aki el nem ismerné, hogy a magyar szó tökéletes s hozzá még érthető kifejezése is a fogalomnak. Idővel még megérjük azt is, hogy a *revíziós*-bizottság helyett *főülvizsgálati* bizottság és *contenciós* per helyett *közigazgatási* pert mondunk. Most lépten-nyomon, a beszédben épúgy mint az újságokban, a *Banca Nationala* megjelölésbe ütközünk. Magyar beszédben magyaros kiejtéssel furesán hangzik ez a jelzős kifejezés a főnév mögé vetett jelzővel. De nem számítva ezt, miért nem nevezzük nevén a dolgot? Hiszen olyan egyszerű. Mondjuk csak és írjuk bátran: *Nemzeti Bank*. Nem esik ezzel sérelem sem az intézményen, sem a nyelvünkön, amelynek joga van minden idegen kifejezésnek a mását megkeresni a maga szókészletében.

Hogyan írjuk az idegen család- és keresztneveket?

Mivel egyre nagyobb a bizonytalanság az idegen család- és keresztnevet írásában, a Magyar Tud. Akadémia Nyelvművelő Bizottsága legutóbb napirendre tűzte ezt a kérdést s alaposan megvizsgálta, hogy miképen lehetne itt rendet teremteni. *Radó Antal* az előterjesztésében megállapította, hogy nemcsak nálunk, hanem más népeknél is nagy az összevisszaság és a következetlenség. A franciák általában az írók nevét franciásítják, az angol lexikonok rendszerint az idegen nevek eredeti alakját adják, de az olaszok még a családneveket is olaszosítják. Ismeretes dolog, hogy az olaszok és a franciák a régi latin és görög neveket átforgatják, viszont az angol és francia újságok a mai idegen nevek eredeti alakjának a megtartására törekcszenek. A magyar irodalmi szokás a régebbi időben, egészen a XVIII. század végéig, az volt, hogy a keresztnévet rendszeren hátra vetették, mégpedig magyaros formájában (*Castriota György*, *Kempis Tamás*). Később a magyaros és az eredeti forma összekeverődött s legújában szinte általánossá lett az idegen személynévek eredeti formájának használata (*Thomas Mann*). E megállapítások alapján *Hegedüs Lóránt* azt az indítványt terjesztette elő, hogy az idegen család- és keresztnévek magyaros használatában ragaszkodni kell az akadémiai helyesírási szabályok azon utasításához, hogy mindig először írandó az idegen családnév s azután a keresztnév. Ha nem valamely különös vagy megszokott keresztnévről van szó (pl. *Leonardo da Vinci*, *Mussolini Benito*), tehát közönséges használatú neveknél a magyar nyelvszokás maradjon meg, úgy, amint azt minden művelt külföldi nemzet megköveteli. Ennek folytán helytelen a színlapokon, könyvcímlapokon és az újságírásban használt illetén kitétel: „Stefan Zweig“. Föltétlenül „Zweig“ elől írandó s utána, a fordító vagy a szerző nyelvérzéke szerint, „Stefan“ vagy „István“.

HIREK

Dr. Szádeczky K. Gyula halála.

Alig volt folyóiratunknak olyan füzete, amelyben olvasóink nem találkoztak volna dr. Szádeczky K. Gyula ny. egyetemi tanár geológiai tanulmányaival. Negyven éven át utolsó leheletéig frissen és lelkesedéssel munkálkodott itt Erdélyben és számtalan tudományos eredménnyel gyarapította a földünkről való ismereteinket. Példát mutatott mindnyájunknak nemcsak abban, hogy miképpen kell szeretni ezt a földet, amelyel lelkünk elválaszthatatlanul összefonódott, hanem abban is, hogy miképpen kell érte dolgoznunk s hiányos eszközökkel is a tudományosságát szolgálnunk. Az igazságért hevülő tudós volt, mindenkit lenyűgöző, tiszta, nemes, fennkölt egyéniség.

Halála alkalmával az E. M. E. a következő gyászjelentést adta ki: „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mély fájdalommal tudatja, hogy az E. M. E. Természettudományi Szakosztályának elnöke és az E. N. M. Ásványtárának igazgatója, Szádeczky és Kardosfalvi Szádeczky-Kardoss Gyula dr. ny. egyetemi tanár, főgeológus, életének 75. évében f. hó 7-én elhunyt. Temetése a helybeli köztemető halottas csarnokából f. hó 10-én vasárnap déli 1/2 órakor lesz a református egyház szertartása szerint. Szádeczky-Kardoss Gyula dr. élete és örökbecsű tudományos munkássága párhuzamban haladt az Erdélyi Múzeum-Egyesület életével. Nagy halottunk közel 40 évig volt az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek fáradszóró munkása, kinek emlékét az emberi emlékezésen túlmenőleg az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványaiban megjelent nagyszerű munkái örökre biztosítják az

utókornak. Cluj, 1935. november hó 7-én.“

Az Egyesület alelnöke és titkára személyesen fejezte ki az E. M. E. részvétét a gyászoló családnak, a temetésen pedig *dr. Róth Hugó* alelnök az Erdélyi Múzeum-Egyesület nevében és *dr. Balogh Ernő* szakosztályi titkár a Természettudományi Szakosztály részéről mondott megható búcsúszavakat és helyezett koszorút a koporsóra.

Az E. M. E. választmánya a december 20-án tartott ülésén elhatározta, hogy nagyérdemű volt szakosztályi elnökének és tár igazgatójának emlékére külön *emlékhönyvet* ad ki tanítványainak és munkatársainak a dolgozataiból. Ugyanebben a kiadványban gondoskodik arról is, hogy Szádeczky K. Gyula élete és tudományos munkássága beható méltatásban részesüljön.

Barabás Samu ünneplése.

A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmánya november hó 17-én nagyszámú közönség részvételével meleg ünneplésben részesítette Barabás Samut, az ősz tudóst, a Magyar Tudományok Akadémia tagját, születésének 80 esztendő, történetírói munkásságának 50 éves fordulóját és a *Székely Oklevéltár* VIII. kötetének megjelenése alkalmából. Az ülést *báró Szentkereszty Béla*, az igazgató-választmány alelnöke, nyitotta meg *dr. Török Andor*, az igazgató-választmány elnöke, és *Csutak Vilmos* a Székely Nemz. Múzeum igazgatója, ismertette és méltatta Barabás Samu munkásságát. Életének főműve, a nyolc kötetes *Székely Oklevéltár*, mely a M. Tud. Akadémia kiadásában jelent

meg, ötven esztendő kitartó kutatásának az eredménye. Ez a hatalmas gyűjtemény 218 oklevelet és oklevélkivonatot tartalmaz, mégpedig a XIII. századból 5, a XIV. századból 18, a XV. sz.-ból 95, a XVI. sz.-ból 78, a XVII. sz.-ból 21 és a XVIII. századból 3 oklevelet. A legrégebb 1219-ből, a legújabb 1776-ból való. Együttesen a magyar-székely köztörténet részleteit megvilágító és tisztázó adattár, a székelység multjának legfontosabb forrása, a magyar oklevélkiadás mintája. Barabás Samunak áldozatokban és eredményekben gazdag élete — Csutak Vilmos szavai szerint — „tündöklően megtestesítő példája azoknak az ősi erényeknek, melyek népünket ezen az őseink kiontott vére és haló porai által megszentelt Székelyföldön idáig megtartották.“ Az emlékünnepelet az Erdélyi Múzeum-Egyesület üdvözlő átiratának felolvasása zárta be, amely meleg szavakkal fejezte ki örömét, hogy a tudományos világ e nagyszabású munkát Barabás Samutól megkaphatta.

Két magyar emlékkiállítás.

Rákóczi Ferenc halálának kétszázéves fordulója alkalmából a Magyar Nemzeti Múzeum összegyűjtötte a Rákócziak korára vonatkozó ereklyéket. Mányoki Ádám, Richter Dávid és néhány ismeretlen festő képein kívül együtt láthattuk itt a zborói várból való butorokat, pásztorjelenelet ábrázoló falkárpitokat, több fegyvert, ruhadarabot és a kuructáborban használt nagyöblű ú. n. török sípokat (tárogató). Meghatottsággal szemléltük a Rákóczi rodostói sírjából való rózsafüzért, a nyakról lekerült zöld díszkővet, halotti köntösét, magyarszabású nadrágjának egy darabját s arannyal hímzett szemfedőjét. A Széchenyi-könyvtár öt tárlóban állította össze e korra vonatkozó válogatott nyomtatványait, a híres „Recrudescunt“ kezdetű kiáltványt, Rákóczi imájának egy példányát s

imakönyvét. Itt láttuk a Szencsey-kódexet a kurucköltészet legszebb darabjaival, Mikes Kelemen Törökországi Leveleit, Rákóczi diplomáciai levélváltásának sajátkezű fogalmazványait, gyömrői hadibeszédét, az ónodi országgyűlés jegyzőkönyvét s Erdély fővárosának 1707-ben tett hűségnyilatkozatát. A kiállításból a nagyműveltségű, a különböző művészetekben jártas Rákóczi-család nyugateurópai összeköttetéseit, fennkölt szellemét s nemes eszmevilágát ismerhették meg a látogatók.

A Pázmány Péter-tudományegyetem háromszázéves fennállásával kapcsolatban az Egyetemi-könyvtár vezetősége Pázmány-emlékkiállítást rendezett. Kiállításra kerültek Pázmány összes kéziratai, köztük a legbecsesebb: az egyetem 1635. november 13-i keletű alapítólevele. Felsorakoztak továbbá a nagynevű egykori diákok indexei, anyakönyvi lapjai, vizsgajegyzőkönyvei s egyéb emlékei. Helyet kaptak továbbá a kiállításon az egyetem világhírű tanárai is: így Jedlik Anyos dinamója, báró Eötvös Lóránd híres ingája s Lenhossék Mihálynak finom anatómiai metszetei, amelyek a magyar tudományosságának világraszóló büszkeségei.

Dr. Gergely Pál.

Nemzetközi dermatológiai kongresszus.

Ez év szeptember 13—21. napjain zajlott le Budapesten a IX. nemzetközi dermatológiai kongresszus, amelyen 1046 kiküldött vett részt a világ minden részéből. Külön dolgoztak a bizottságok és külön folytak az előadások. A bizottságok azokat az égetően szükséges kérdéseket tárgyalták meg, amelyeket a dermatológia fejlődése reformokra kényszerít. Így megállapították a bőrgyógyászati szakkifejezéseket, a betegségek helyesebb és logikusabb csoportosítását s a dermatológia tanításának átdolgozását. A tudományos tárgyalás keretében 412 előadás hangzott el,

amelyek a kongresszus kiadásában kerülnek az egész világ dermatológusainak a kezébe. A kongresszussal kapcsolatban 140 betegbemutató volt s ezenkívül kiállításra került a budapesti bőrklinika nagyértékű régi bőrgyógyászati vonatkozású könyvgyűjteménye, továbbá itt volt először együtt látható az összes eddig felismert bőrbetegségeket okozó gombafajok tenyésztete. A tudományos munkán kívül a kongresszus a népek szociális higiénijával is foglalkozott és tárgyalta azokat a tárgyköröket, melyek a modern államok népességi szempontjából legfontosabbak. A kongresszus résztvevői megvitatták azokat a módokat (házasság előtti orvosi vizsgálat, antivenerás törvények, szexuálpedagógia), amelyekkel a nemibetegségek terjedését meg lehet gátolni, megbeszélték a preventív intézkedéseket s elfogadták a Neuber debreceni egyetemi tanártól ajánlott elemi iskolások kötelező vizsgálatát. Megtárgyalták továbbá az állati fertőző és többnyire igen veszedelmes bőrbajoknak az emberre való áttérjedését, s rámutatva ezeknek a betegségeknek nagy szociális veszélyére, megjelölték azokat a módokat, amelyekkel e bajok továbbterjedése megakadályozható.

Sven Hedin

és a magyar tudományosság.

Sven Hedin, a világhírű svéd utazó, december 7-én felolvasást tartott Budapesten a Földrajzi Társaság meghívására s ekkor érdekes nyilatkozatot tett arról, hogy milyen hatással volt rá a magyar tudományosság. „El kell ismernem, — mondotta, — hogy a magyar kutatók szinte döntő hatást tettek pályámra. Vámbéry akkor járt Ázsiában, amikor én megszülettem. Könyve legkedvesebb ifjúkori olvasmányom volt. Később az a megtiszteltetés ért, hogy ő írta az előszót első könyvemhez és már abban bejelentette a tudományos világnak, hogy tőlem még sokat remél-

het. Keleti tanulmányaim során Körösi Csoma Sándor nagy tibeti szótára értékes forrásmunka volt számomra. Az ő élete, fölfedező útjai ösztökéltek, amikor veszedelmes tibeti utamra indultam. Meg is látogattam a Khanum-kolostort, ahol Körösi Csoma hosszú ideig tartozkodott s voltam a darzsilingi sírjánál is. Életem legnagyobb felfedezése, a Transzhimalája, tulajdonképpen az idősebb Lóczy Lajos elméletének igazolása volt. Én gyakorlatilag bizonyítottam be azt, amit a nagy magyar tudós a tudományos világnak előre bejelentett. És legutóbbi utamon, mely majdnem életembe került, ahányszor Ánsi városában tartozkodtam, a nagy karaván-központon, a középázsiai sivatagok szélén, mindig a kedves Széchenyi Béla gróf barátomra kellett gondolnom, aki felfedező útján idáig hatolt.“

Szellemi munkanélküliség.

Az utóbbi két évben a munkanélküliség világszerte egyre fokozódott a szellemi munkások körében. Ma alig van ország vagy szellemi foglalkozás, amely ne érezné ennek a súlyos hátrányait. Ez az általános megállapítása annak a legújabb jelentésnek, amelyet a genfi *Nemzetközi Munkaügyi Hivatal* erről a kérdéssel kidolgozott. Megállapítja, hogy az egyetemi diákok száma 1913. és 1935. között mindenütt 30—37%-kal növekedett, tehát jóval meghaladja a lakosság számának növekedését. Németországban pl. évenként mintegy 10.000 okleveles ifjúra van szükség az üres állások betöltése céljából s e helyett 1929 és 1933 között évenként átlag 25.000 diák végezte el az egyetemet. Olaszországban 1913. és 1933. között az orvosok száma 119%-kal emelkedett, holott a lakosság számának az emelkedése csupán 17% volt. Az északamerikai Egyesült Államokban 1932-ben mintegy 3000 orvosi állás üresedett meg, viszont az orvosi egyetemek közel 5000 oklevelet osz-

tottak ki. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal jelentése azt is kiemeli, hogy igen sok szellemi foglalkozás körében „végleges munkanélküliség“ mutatkozik, ami a szokások változásának és a technika fejlődésének tulajdonítható. Így pl. a rádió és a gramofon fejlődése akkor is súlyos helyzetbe döntötte volna a zenészeket, ha nem lett volna gazdasági válság. Más szavakkal ez annyit jelent, hogy ha a gazdasági válságot sikerülne is leküzdeni, akkor is bizonyos hivatások körében a kereslet ma jóval kisebb lenne, mint azelőtt volt.

A szellemi élet hanyatlásnak indult.

Most jelent meg a newyorki *Institute of International Education* tizenhatodik jelentése, amely az intézet munkájának ismertetésén kívül jelentős megállapításokat tartalmaz a nemzetközi szellemi élet mai állapotára vonatkozólag is. Ez a Nemzetközi Nevelésügyi Intézet az Egyesült Államok félhivatalos szerve, mely a nemzetközi szellemi együttműködés kiépítésében és irányításában tölt be fontos szerepet. Az elmúlt évben pl. 159 európai és 200 amerikai, jórészt végzett főiskolás részére biztosított ösztöndíjat, ezenkívül 6 európai tudós amerikai felolvasó körútját készítette elő, akik 115 előadást tartottak. Az intézet igazgatója, Duggan Stephen, nemzetközi vonatkozású állásánál fogva az év jelentős részét úton tölti és alapos ismerője nemcsak az euró-

pai, hanem a délamerikai és más tengerentúli országok szellemi életének is. Éppen ezért a jelentésében foglaltak a nemzetközi szakértő megállapításainak tekinthetők. Duggan az elmúlt év szellemi vonulatában a nacionalista és militarista irányok erősödését látja. Politikai téren föltűnően csökkent a Népszövetség tekintélye, gazdasági téren a megnemértés, az önellátásra törekvés, a vámfalak emelésének a korszaka jelentkezik. Szellemi téren pedig, Duggan nemzetközi tapasztalatai szerint, az egyéni szabadság elnyomására való törekvést láthatjuk. Azt írja, hogy még a független egyetemi intézmények életébe is igyekeznek belenyúlni a kormányhatalom s így az egyetemek és főiskolák lassanként megszűnnek a gondolat-, vélemény- és tanítás-szabadság otthonai lenni. Megítélése szerint a világpolitika és a gazdasági válság zűrzavarában a szellemi élet hanyatlásnak indult s mindenütt általános visszafejlődés mutatkozik. Ezeket a súlyos megállapításokat minden művelt ember megdöbbenéssel olvashatja. A szellemi életet, amely a történelmi haladás útmutatója, mindenkor a szabadság élteti és táplálja. Ahol ebbe a lelki világba erőszakos hatalom nyúl bele, ott a szellemi élet, a társadalmi és humanista tudományok fejlődése nemcsak megáll, hanem megindul a visszafejlődés is és a hanyatlás kora kezdődik. Duggan meglátását nagyon meg kellene szívlelniök a világ hatalmasainak.

Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.

1934. év.

Összeállította: Valentiny Antal.

Az erdélyi magyar irodalom 1934. évi bibliográfiája első tekintetre gyarapodást mutat az előző év eredményéhez képest. Ez igen örvendetes jelenség volna, mivel eddig több éven át állandó csökkenést kellett megállapítani.

Ha közelebbről nézzük azonban a dolgot, a gyarapodást kevésbé jelentősnek fogjuk találni. Eddig is előfordult ugyanis, hogy az évenkénti bibliográfiában egyes művek egy évvel előbbi évszámot mutattak, mivel csak elkésve jutottak a bibliografus kezébe, aki sajnálta félretenni leírásukat a pótlék számára, amely csak nagyobb időközre nézve adható ki.

Amikor azonban a jelen évi bibliográfia címleírásait olvassuk, 16 esetben találjuk az 1933. és 3 esetben az 1932. évet mint megjelenési évet. Ennek oka az, hogy a múlt évben egyes művek elkerülték a figyelmemet, amint azt előre sejtettem és a múlt évi összeállításnál jeleztem is, s csak később tudtam nyomukra akadni. Ha ez utóbbi műveket most leszámítanók, sőt az előbbi év számadataihoz csatolnók, már nem igen lehetne az említett gyarapodásról beszélnünk.

A maga egészében az 1934. évi bibliográfia 222 (211) címszót ölel fel és 7 összefoglaló címszó levonásával 215 (191) mű leírását adja.

Az eddig követett beosztás és százalékszámítás az eredményről a következő képet mutatja:

I. Szépirodalom	48 = 22,3 % (36 = 18,9 %)
ebből a) Verses művek	11 = 22,9 % (8)
b) Széppróza	32 = 66,7 % (24)
c) Színdarabok	5 = 10,4 % (4)

II. Tudományos és ismeretterjesztő művek 73 = 33,9 % (64 = 33,5 %)

III. Vallásos irodalom... 21 = 9,8 % (17 = 8,9 %)

IV. Tankönyvek ... 10 = 4,7 % (10 = 5,2 %)

V. Törvények, rendeletek, szabályok ... 7 = 3,2 % (9 = 4,7 %)

VI. Időszaki irodalom ... 48 = 22,3 % (40 = 20,9 %)

 ebből a) Évkönyvek, jelentések, jegyzőkönyvek 13 (10)

 b) Iskolaí értesítők ... 6 (7)

 c) Naptárak ... 29 (23)

VII. Külömfélék ... 8 = 3,8 % (15 = 7,9 %)

(A zárójelbe foglalt számok az 1933. évi eredményeket tüntetik fel.)

Ebből láthatjuk, hogy a szépirodalmi, a tudományos és a vallásos művek terén, tehát az irodalmi szempontból legbecsesebb csoportokban, meglehetősen gyarapodás mutatkozik, pedig épen a szépirodalmi művek között alig van korábbi keltezésű mű. Különösen a szépprózai művek szaporodtak jelentősebben, aminek okát abban kell látnunk, hogy a „*Brassói Lapok*“ kiadóhivatala az 1933. év októberében megindított és havonként megjelenő *Ajándékregénytárát* az egész 1934. év folyamán rendszeresen meg tudta jelentetni.

Gyarapodást mutat az időszaki irodalom is, míg a tankönyvek száma azonos maradt.

Csökkenést csak a törvények, rendeletek, szabályok csoportja és a különféle rovata tüntet fel.

Könnyen feltűnhetik azonban az összefoglaló címszók csekély száma. Ez a jelenség elszomorító, mert azt árulja el, hogy a „*Magyar Nép*“ könyvtára, az „*Unitárius Evangelium*“ könyvsorozata, az *Unitárius Füzetek* és más sorozatos művek kiadói nem tudták folytatni kiadványaikat az érdeklődés és így az anyagi eszközök hiányában.

Nagyon kicsi (4) volt a száma a lefolyt évben az erdélyi szerzők Magyarországon megjelent műveinek. Ezeket most is *-gal jelöltük a névsorban és bizonyára nem teljes a számuk. Nagyon kívánatos volna, hogy a szerzők ilyen munkáik egy példányát ajándékozzák az Erdélyi Múzeum könyvtárának (Biblioteca Muzeului Ardelean Cluj. Bibl. Univ.) Ily módon nem kerülnék ki a bibliografus figyelmét.

Két újítást is alkalmaztunk az 1934. évi bibliografiai összeállításnál :

1. Amennyiben megállapítható volt, közöltük a könyveket díszítő grafikus művészek neveit.

2. Azonfelül feltüntettük, hogy az egyes művek hol kaphatók és mi az áruk. Ezek az adatok, sajnos, igen sok múnél hiányoznak. Pedig fontos volna feltüntetésük. Könyvkereskedői körökből vett értesülés szerint egyes magyarországi vagy a többi utódállamokbeli magyar könyvtárak és intézetek szerény javadalmuk egy részét szívesen fordítják erdélyi művek beszerzésére. Megrendelésük és szállításuk azonban sokszor nehézségbe ütközik az említett adatok hiányában.

Jellemző vonása végül jelen bibliografiánknak, hogy benne rendre eltűntek a magyar helységnevek s még azoknak a román névvel párhuzamos jelzése is.

Az 1934. évi eredménnyel az erdélyi magyar irodalom termelése az 1919–1934. években 4683 művet tesz ki.

I. SZÉPIRODALOM.

a) Versek művek.

Gáldi László. A szomjúság balladája. — versei. Arad. 8°. 76 l., 2 lev. (E könyv készült Déván a „Patria“ könyvnyomdában.) — A címlap Hüttner István linoleummetszete.

Gyallay-Pap Sándor. Parancsolom: tünni kell! . . . Cluj, 1934 május hó. 8°. 96 l. „Grafic-Record.“

Gyallay-Pap Sándor. Versek. felsikoltok! . . . Cluj-Kolozsvár, 1933. 8°. 96 l. „Grafic-Record.“

Hobán Jenő. Megsiratnak, de megbocsátanak. Versek. Cluj-Kolozsvár. 8°. 60 l., 1 lev. Concordia nyomda.

Kertész Dénes. Dalol az élet. Cluj, év n. 8°. 32 l. egyoldalú nyomással. Nyomatott a „Viktoria“ nyomdában. Kapható az Uj Kelet könyvosztályában.

Kiss Péter. Három árva gyermek. Második füzet. Tg.-Mureş-M.-Vásárhely, év n. 8°. 16 l. Tip. S. Nagy.

Kováts Péter. Gyónás. Versek. A szerző kiadása. (Odorheiu.) 8°. 46 l., 1 lev. (A Könyvnyomda R.-T. nyomása.) — A címlaprajz Tomcsa Sándor munkája.

Mihály L(ászló) Barna, cs. Lármafa Csikország felett. Versek. Mercuria Ciuc—Csikszereda. 8°. 46 l., 1 lev. (Szvoboda Miklós kny.)

Molnár Sándor. Igaz balladák. Versek. (Hateg-Hátszeg.) 8°. 69+3 sztl. l. (Tipografia I. Berger.)

Sámuel Jenő. Ciomista versek. Hateg. 16°. 31 l. Tip. Izidor Berger.

Szemlér Ferenc, I. Ember és táj. Versek. Erdélyi Szépművészeti Céh. (Cluj-Kolozsvár.) 8°. 82 l., 1 lev. (Minerva rt.) (Erdélyi Szépművészeti Céh. VIII. sorozatának 9. számú könyve.)

b) Széppróza.

(Regények, elbeszélések, mesék, stb.)

Bánffy Miklós, Gróf. Erdélyi történet. A fali irás első szava: Megszámláltattál . . . I.—II. Erdélyi Szépművészeti Céh. Hely nélkül. 8°. I. 370 l., 1 lev.; II. 356 l., 1 lev. (Az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadványa; VIII. sorozatának 3—8. számú könyve.)

Baradlai László. Megnyitó előadás. Regény. Braşov-Brassó. 8°. 159 l. Lap- és Könyvkiadó R.-T. (Ajándékregénytár. 1934. május hó.)

Bartha István. Felmértem férfikóromat. Prózai írások. Kézirat gya-

nánt. Targu-Mureş. 8°. 76 l. Tipografia „Pax.“

Castano — Kőszeghi Marianne. A modenai orvos. Regény. Braşov-Brassó. 8°. 160 l. Lap- és Könyvkiadó R.-T. (A Brassói Lapok és Népujság melléklete.) (Ajándékregénytár. 5. szám.)

Dánér Lajos. A béka. Regény. Braşov-Brassó. 8°. 158 l. Lap- és Könyvkiadó R.-T. (A Brassói Lapok és Népujság melléklete.) (Ajándék-

regénytár. 14. szám. 1934. november hó.)

Az Erdélyi Helikon Iróinak Anthológiája. 1924—1934. Szerkesztette Kovács László. Az Erdélyi Szépmíves Céh 10 éves jubileumára kiadott diszkiadás. X. Erdélyi Szépmíves Céh. Kolozsvár. 8°. 2 lev., 396 l., 16 mell.

Finta Zoltán. Minden férfi gazember. Hangos filmhíradó városunk életéből. Braşov-Brassó. 8°. 160 l. Lap- és Könyvkiadó R.-T. (A Brassói Lapok és Népujság melléklete.) (Ajándékregénytár. 13. szám. 1934. október hó.)

Finta Zoltán — Huszár Emil. Kökereszt. Regény. Braşov-Brassó. 8°. 160 l. Lap- és Könyvkiadó R.-T. (A Brassói Lapok és Népujság melléklete.) (Ajándékregénytár. 4. szám.)

Hegyi Ilona, M. Fábrián & Comp. Regény. Braşov-Brassó. 8°. 159 l. Lap- és Könyvkiadó R.-T. (A Brassói Lapok és Népujság melléklete.) (Ajándékregénytár. 11. szám. 1934. augusztus hó.)

Héti Sándor. Ezeregyedik Babel. Regény. Braşov-Brassó. 8°. 159 l. Lap- és Könyvkiadó R.-T. (A Brassói Lapok és Népujság melléklete.) (Ajándékregénytár. 6. szám.) — Cím-lapja Leon Sándor munkája.

Károly Sándor. 1984. Látomás. Braşov-Brassó. 8°. 160 l. Lap- és Könyvkiadó R.-T. (A Brassói Lapok és Népujság melléklete.) (Ajándékregénytár. 10. szám. 1934. július hó.)

Károly Sándor. Láng. Az Erdélyi Magyar Irói Rend kiadása (Arad, év n.) 8°. 317 l. (Nyomatott az Erdélyi Hirlap nyomdájában.)

Kemény János. Kutyakomédia. Regény. Erdélyi Szépmíves Céh. Cluj-Kolozsvár. 8°. 190 l., 1 lev.

(Minerva rt.) (Erdélyi Szépmíves Céh. VIII. sorozat. 1—2. sz. könyv.)

Klein Jeromos. Kié vagyok, hová tartozom? Regény. Cluj, 1933. 8° 192 l. Tipografia „Orient.“ (Ára 60 lei).

Kós Károly. Az országépítő. Történeti regény. I.—II. Erdélyi Szépmíves Céh. (I.) Kolozsvár. (II.) Cluj. 8°. I. köt. 182 l., 1 lev.; II. köt. 260 l., 1 lev. (Minerva rt.) (Erdélyi Szépmíves Céh. VII. sorozat. 12—15. sz. könyv.)

Kovács György. A tűz kialszik. Szomorú ének egyszerű emberekről. Braşov-Brassó. 1935. 8° 160 l. Lap- és Könyvkiadó R.-T. (A Brassói Lapok és Népujság melléklete.) (Ajándékregénytár. 15. szám. 1934. december hó.)

Kovács György. Varjak a falu felett. Egy szegény vigéc-család regénye, amelynek folyamán megtér Péter, a tanár és elbukik Mihály, a kemény paraszt, a székely falu nagy harcában. Braşov-Brassó. 8°. 158 l. Lap- és Könyvkiadó R.-T. (Ajándék Regénytár. 1934. április hó.)

Ligeti Sándor. A bűvös erszény. Bevezetéssel ellátta Salamon László. (Pharos könyvkiadóvállalat kiadása Cluj-Kolozsvár.) Év n. 8° 229 l., 1 lev. (Cartea Românească S. A. Diciosân-mărtin.) (Pharos Könyvek.)

Mael Ferenc. Könnyvirág. Elbeszélések. Cluj-Kolozsvár. 8°. 158 l., 1 lev. Szent Bonaventura kny. — A címlapot Kispál Sándor rajzolta.

Makkai Sándor. Táltoskirály. Erdélyi Szépmíves Céh. Kolozsvár. 8° 471 l., 1 lev. (Budapest. Révai Irodalmi Intézet nyomdája.) (Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványa; VII. sorozatának 16—19. számú könyve.)

Nemes Ferenc. Elemista voltam... Vidám regény. Braşov-Brassó, 8°.

160 l. Lap- és Könyvkiadó R.-T. (Ajándék Regénytár. 1934. június hó.)

Nyirő József. Uz Bence. (Odorheiu-Székelyudvarhely.) 1933. 8°. 158 l. („Globus“ kny.)

Peltz, I. Calea Văcărești. A bukaresti zsidó negyed regénye. I. kötet. Fordította *Katz László.* A fordítást teljes egészében átnézte *Farkas László.* II. kötet. Fordította *Farkas László.* Cluj-Kolozsvár. Pharos könyvkiadóvállalat. 8°. I. kötet 169 l., II. kötet 155 l. (Fraternitas könyv- és lapkiadó rt. Cluj nyomása.) (Pharos Könyvek. 3.—4.)

Perédi Adi. Tavasz Kisasszonya, a róka meg a nyul és más mesék. (Cluj-Kolozsvár, év n.) 8°. 62 l., 1 lev. (Minerva R.-T. nyomása.)

Rácz Pál. Hangyaboly. Regény. Arad. 8° 159 l. „Vasárnap“ nyomdai műintézet. Minorita Kulturház.

Szigyártó Sándor. Hét év Szibériában. Elbeszélés. Szerző kiadása. Hunedoara. 8°. 175 l. (Nyomatott Déván a „Patria“ könyvnyomdában.) — A címlapot *Keller Gyula* és *Cserny Antal* tervezte és rajzolta.

Tamási Aron. Ábel Amerikában. Regény. Erdélyi Szépművészeti Céh. (Cluj-Kolozsvár.) 8°. 248 l. (Minerva rt. nyomása.)

Tomcsa Sándor. Szvoboda Augustin rémtette. Regény. Braşov-Brassó. 8°. 160 l. Lap- és Könyvkiadó R.-T. (A Brassói Lapok és Népujság melléklete.) (Ajándékregénytár. 12. szám. 1934. szeptember hó.)

Zágoni Dezső. Esti levelek. (II. kiadás.) (Oradea.) Év n. 8° 96 l. („Mercur“ grafikai műintézet r. t.)

Zomora S. János. Az utolsó orkán. Nagyriport a haldokló világról. Cluj. 8°. 230 l., 1 lev. Mayer-könyvny.

Zomora S. János. Éjféli randevu. Regény. Második kiadás. Cluj. 8°. 112 l. Nyomatott: Mayer-nyomda.

Zsidó miniatűrök. Fordította, bevezetéssel és életrajzi adatokkal ellátta *Szabó Imre.* (Cluj-Kolozsvár.) 8°. 205 l., 1 lev. (Pharos könyvkiadó vállalat kiadása. Fraternitas könyv- és lapkiadó r.-t. nyomása Cluj.) (Pharos Könyvek. [1.])

c) Színdarabok.

Bordás I. Ifj. A pásztorok és keleti bölcsék. Karácsonyi ifjúsági előadás. Hely és év n. 8°. 12 l.

Lengyel Rudolf monológjai. I. füzet. A Romániai Magyar Dalosszövetség kiadása. Cluj. 16°. 31 l. „Graphic-Record“.

Lessing felavatása. Oradea. 8°. 62 l. Sonnenfeld Adolf r. t. kiadása.

Szabó Zoltán. A mi árváinkért. Karácsonyi kép. Orăştie-Szászváros. 8°. 16 l. Tipografia „Solia Dreptăţii“.

Tomcsa Sándor. Két egyfelvonásos. 1. Manó, a romlatlan lelkű ifju. Bohózat egy felvonásban. 2. A harmadik. Vidámság egy felvonásban. A B. L. karácsonyi melléklete. [Brassó]. 8° 29 l. [Brassói Lapok ny.]

II. TUDOMÁNYOS ÉS ISMERETTERJESZTŐ MŰVEK.

Adatmutató a nyelvi, faji és vallási kisebbségek jogi, politikai, kulturális és gazdasági helyzetéről, különös tekintettel a magyar kisebbségekre. A „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemlében 1922 szeptember 1-től 1934 augusztus 31-ig közölt anyagból. Közzéteszi: *Jakabffy Elemér dr.* Lugos. 8°. 108 l. Husvéth és Hoffer könyvnyomdája.

Aszódy János. Így kezdődött ... (A világháború kitörésének kulisszáiból.) Timișoara, év n. 8° 71 l. „Union“ Gál Manó könyvnyomdája, Lugoj. — (A címdalt Ruzicska György festőművész rajzolta.)

Bakkay Kálmán dr. A Szentlélek Isten korszaka és országa. Gondolatok a világválság áldásos megoldására nézve. Kézirat gyanánt. Băița. Jud. Satu-Mare. 8°. 127 l. (Balogh László kny. Satu-Mare.)

Balogh Ernő dr. A komarniki barlang. 1 térképpel és 1 térképmelléklettel. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1934. évi XXXIX. k. 1—6. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 22 l. Minerva rt.

Balogh Jolán dr. Márton és György kolozsvári szobrászok. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 160 l.; 8 lapon képmellékletek. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 71. sz.)

Biró János. Ősmagyarok műveltségéhez adatok. Kulturtörténeti tanulmány. Gheorgheni—Gyergyószentmiklós, év n. 8°. 26 l., 1 lev. Márk könyvnyomda.

Biró József dr. A kolozsvári Szent Mihály-templom barok emlékei. Cluj-Kolozsvár. 8°. 90 l., 1 lev.; 16 képmell. Glória könyvnyomda.

Boros György dr. Elnöki megnyitó az Erdélyi Múzeum-Egyesület sepsiszentgyörgyi vándorgyűlésén. [Különlenyomat az E. M. E. Sepsiszentgyörgyön 1933. augusztus 27—29. napjain tartott XII. vándorgyűlésének emlékkönyvéből.] [Cluj-Kolozsvár]. Év n. [Minerva rt.] 8°. 2 lev. (= 3.—6. l.)

Boros György dr. Szerartások és vallási szokások az unitárius egyházban. Cluj-Kolozsvár, 1932. 8°. 118 l., 1 lev. „Grafic-Record“ kny. (A „Keresztény Magvető“ Füzetei. [14.].)

Boros György dr. Új teológia és unitarizmus. Értekezések és tanulmányok. Cluj-Kolozsvár. 8° 94 l., 1 lev. Nyom. „Grafic-Record.“

Bugnariu, Tudor. A cluji munkásság legutóbbi gazdasági harcainak jelentősége. Cluj, év n. 8°. 15 l. Tip. Record. (Prețul 2 Lei.)

Csekme Adám. A szentgericei református egyház története. Târgu-Mureș (Marosvásárhely.) 8°. 30 l., 1 lev. Helicon.

Csernák Béla. A református egyház Nagyváradon 1557—1660. Különlenyomat a „Református Hiradó“ XIV. évfolyamából. Kiadja a Nagyvárad Református Egyház. Oradea-Nagyvárad. 8°. 2 lev., 274 l., 5 lev. Kálvin kny.

Domokos Pál Péter. A moldvai magyarság. A csángómagyarok multja és jelene. Hatvannyolc csángómagyar népdal. Második kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8°. 2 lev., 263 l. „Gloria“ kny.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Sepsiszentgyörgyön 1933. augusztus 27—29. napjain tartott tizenkettedik vándorgyűlésének emlékkönyve. Szerkesztette *dr. György Lajos.* Cluj-Ko-

lozsvár. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület. 8°. 180 l., 1 lev. [Minerva rt.]

Exner M. J. dr. Férfias élet. Angolból fordította: *Albert Vilmos*. Mercurea-Ciuc—Csikszereda. 8°. 103 l. Vákár kny.

Fényes Samu. A magyar revízió politikai, történelmi és gazdasági megvilágításban, „Új magyarok“ kiadása. (Bucuresti, év n.) 8°. 158 l. (Típo-Lito Tăranu & Co.)

Ferenczi Miklós dr. Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1933. év. — hagyatékát kiegészítve összeállította: *Valentiny Antal*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Cluj-Kolozsvár 8° 18 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 70. sz.)

Ferenczi Sándor. A brassói Szent Lénárd egyház. Különlenyomat a Pásztortűz 1934. évi 11. számából. Cluj-Kolozsvár. 8°. 8 l. Minerva rt.

Ferenczi Sándor. Firtosvár aranyéremlete. Különlenyomat a Székelység-ből IV. évf. 7—8. szám. Odorheiu. 8°. 16 l. Könyvnyomda részvénytársaság.

Ferenczi Zsigmond. ABC. „Egymás terhét hordozzátok.“ Cluj-Kolozsvár. 8°. 110 l., 1 mell. Minerva rt.

Fikker János. Bevezetés a vallás lényegéhez. (Turda.) 8°. 154 l. (Nyomatott Fűssy József könyvnyomdájában.)

Gálfalvi Samu. Száznegyven év. Visszapillantás a székelykeresztúri unitárius gimnázium 140 éves múltjára, tekintettel főgimnáziummá történt fejlesztésére. Emlékirat. (Odorheiu-Székelyudvarhely.) 8°. 72 l. (Globus kny.)

Gergely József dr. A nemi betegség és a házasság. Népszerű közle-

mény. Târgu-Mureş. 8°. 19 l. Tip. S. Nagy.

Goldberger Ede dr. Mit kell tudni mindenkinek a nemibetegségekről. Kérdések és feleletek. IV-ik bővített kiadás. Cluj-Kolozsvár. 16°. 40 l. Tip. Boros.

Grigercsik Géza. Jövedelem és megelégedés. Cluj-Kolozsvár, év n. 8°. 30 l. Lepage kiadás.

György Lajos dr. A kordaviselek legrégebb magyar nyelvű rendtartása. (1660.) Különlenyomat „A Hírnök“ 1934. 1. számából. Cluj. k. 8°. 6 l. Szent Bonaventura könyvny.

* *György Lajos.* A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Kétszázötven vándoranekdota. Az anekdota forrásai. (Bemutatta a szerző a Magyar Tud. Akadémia I. osztályának 1933. március 27-i ülésén.) Budapest. 8°. 272 l. A „Studium“ kiadása. (Sylvester Irod. és Nyomdai R. T.)

Hammillon. Deutsch-ungarisch-hebräisches Wörterbuch und Sprachübung. Német-magyar-héber szótár és nyelvgyakorló könyv. Von: — Szerkesztette: *E. Samuel J.* (Cluj.) Év n. 8°. 2 lev., 448 has. (Tip. Weinstein și Friedmann.) Prețul Lei 100.—.

Imre Lajos dr. Az ige és a fegyelem. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 106 l., 1 lev. [Minerva rt.] (Erdélyi Református Egyházi Könyvtár. XVI.)

Az 50 éves Ipartestület. 1884—1934. Kiadja: Csikszereda és Vidéke Ipartestülete. (Csikszereda.) 8°. 124 l. (Nyom. Vákár könyvny.)

Iván László dr. Az unitárius ifjúság szerepe a többi keresztény ifjúság soraiban. Konferencia beszéd. Budapesten. Cluj-Kolozsvár. 8°. 15 l.

„Hermes“ kny. (Keresztény Magvető Füzetei. 16.)

Iván László dr. Isten felé. Konferencia megnyitó beszéd Dunabogdányban. Cluj-Kolozsvár, 1933. 8° 8 l. „Grafic-Record“ kny. (A „Keresztény Magvető“ Füzetei. 11.)

Iván László dr. Régi igazságok új köntösben. Cluj-Kolozsvár, 1932. 8°. 18 l. „Grafic-Record“ kny. (A „Keresztény Magvető“ Füzetei. 9.)

Iván László dr. Régi igazságok új köntösben. II. Jézus. Cluj-Kolozsvár, 1933. 8°. 16 l. „Grafic-Record“ kny. (A „Keresztény Magvető“ Füzetei. 12.)

Jakabffy Elemér. Ünneplő beszédek. Második sorozat. Lugos. 16°. 128 l. Husvéth és Hoffer kny.

* *Jancsó Elemér.* A bukovinai magyarok mai helyzete. Különlenyomat a Magyar Szemle 1934. évi szeptemberi számából. A szerző kiadása. Budapest. Nagy 8°. 8 l.

Jancsó Elemér dr. Az erdélyi magyar lira tizenöt éve. Cluj-Kolozsvár. 8°. 128 l. Nyom. a C. Grafica-nyomdában.

Jancsó Elemér dr. Az erdélyi szobaközművészet kulturális és irodalomtörténeti jelentősége a XVIII-ik században. Cluj. 4°. 11 l. Tip. „Victoria.“

Jancsó Elemér dr. Az irodalomtörténetírás legújabb irányai. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 16 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 65. sz.)

Jancsó Elemér dr. Társadalomtudományi szempontok a magyar irodalomban. Cluj-Kolozsvár. 8° 10 l.

Jászay Károly dr. Adatok a kolozsvári ág. h. ev. egyházköztség történetéhez. 1. A Szegényalap története. 2. Jegyzetek a templomépítés-

hez. Cluj-Kolozsvár. 8° 21 l. „Lyceum“ nyomása.

Kántor Lajos dr. Erdély a világháborút tükröző román irodalomban. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 25 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 66. sz.)

Kocsmár Boldizsár. A láncos templom története. Kiadja a Református Férfiszövetség. Satu-Mare. 8°. 56 l. [Tip. Presa Liberă.]

Kozán Imre. Az állattenyésztés és a mezőgazdasági szövetkezetek megteremtése és azok közgazdasági fontossága. Csikszereda, év n. 8°. 14 l. A Vákár-nyomda kiadása.

Kristóf Gheorghe. Istoria limbii și literaturii maghiare. Traducere de Arpad Bitay. Cluj. 8°. 239 l., 1 mell. Minerva S. A.

* *Kristóf György.* Péterfi Károly esztétikája. Adatok a magyar esztétikai gondolkodás önállósulásának kezdetéhez. Különnyomat az Irodalomtörténeti Közlemények 1934. évfolyamából. Budapest. 8°. 19 l. Pallas Részvénytársaság nyomdája.

Kristóf György dr. Szaboleska Mihály Erdélyben. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 62 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 72. sz.)

Lendvay Ferenc és Gellér János. A százéves Arad. 1834—1934. Aradi utmutató. Szerkesztették: — Kiadja az Aradi Magyar Párt Közművelődési Szakosztálya. (Arad, év n.) 8°. 150 l., 1 lev. (Tip. Lovrov & Co.)

Lévai Lajos dr. Székelyföldi képek. Kiadja a Minerva irodalmi és nyomdai műintézet r.-t. Cluj-Kolozsvár. 8°. 101 l., 1 lev.

* *Mallász József.* A solutréen első biztos megállapítása Erdélyben. —

Vorläufiges Bericht über das Solutréen der Nándor (Nadru) Höhle in Siebenbürgen. Separatum: (Dolgozatok a M. Kir. Ferencz-József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből. IX—X. 1933—34. 1—2. Az intézet kiadása.) Szeged. Nagy 8°. 15 l. (Szeged városi nyomda- és könyvkiadó rt.)

Mikó Imre dr. A székely közületi kulturális önkormányzat. Különlenyomat a „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle XIII-ik évfolyamából. Lugos. 8° 40 l. Husvéth és Hoffer könyvnyomdája.

Nagy Kálmán, Kaáli. Házi állatok gondozása és vész ellen való védekezése. (Diciosânmartin, év n.) 8°. 8 l. (Cartea Românească.)

Niebergall. Erdélyi emlékfüzet. *Dr. Makkai Sándor, Dr. Ravasz László, Biró Mózes, Dr. Imre Lajos, Járosi Andor, Köblös Endre, Alfred Niebergall.* (Cluj, év n.) 8°. cl., 5.—48 l., 1 lev.; 1 arcképmell. (Tip. Gloria könyvny.) (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 13.) — (A címlapot tervezte és fába metszette Gy. Szabó Béla.)

Nits István J(akab). Hangszóró. Beszédek — írások. Szerző kiadása. Salonta. 8°. 159 l. Tipogr. Gaál és Társa nyomdája.

Oberding József György dr. A kolozsvári Gondoskodó Társaság. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 36 l., 1 lev. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 68. sz.)

Oberding József György. A modern szövetkezeti mozgalom. Kolozsvár. 8°. 56 l., 1 lev. Minerva rt.

Orient Gyula dr. Az órák. A „Dávid F. Egylet“ 1934. február 4—7. Kolozsvárt rendezett órákiállítás estéyein előadta — Különlenyomat a

Pásztortűz XX. évfolyam 4—5. számaiból. Cluj-Kolozsvár. 8° 20 l. Minerva rt.

Ósi nép új utakon. Mit tett eddig és mit akar a eionista szervezet? (Kiadja az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség cluji helyi csoportja.) (Szerkesztette: *Danzig Hillél.*) Cluj. 8°. 16 l. Tip. Albert.

Papp Ferenc dr. Gyulai Pál a kolozsvári református kollégiumban. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 18 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 69. sz.)

Radó János dr. Ha akarom lesz, .. ha akarom, — nem! A születésszabályozás egyedüli természetes módja. A fogamzóképes és fogamzás mentes napok feltüntetésére szolgáló „Fogamzási Naptárral.“ (Arad, év n.) 8°. 24 l., 1 táblázat. (Erdélyi Hírlap nyomdája.)

Szabó T. Attila. Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI.—XIX. században. Zălau-Zilah. 8° 221 l., 1 lev. (Turda-Torda. Fűssy J. kny.) (Ára 120 lej [5 pengő].)

Szentmártoni Kálmán, Pozsonyi. János Zsigmond erdélyi fejedelem élet- és jellemrajza. Cristur-Székelykeresztur. 8°. 357 l., 1 lev. (Globus könyvnyomda, Odorheiu.)

Szerb Antal. Magyar irodalomtörténet. I.—II. Erdélyi Szépművés Céh. (Minerva rt.) Cluj-Kolozsvár. 8°. I. 342 l., 1 lev.; II. 255 l. (Erdélyi Szépművés Céh. VII. sorozat. 20—24. sz. könyv.)

Tompa Arthur, K., dr. A szabadakarat. Swedenborg dogmatikájában. Különlenyomat a „Református Lelkipásztor“ 1934. évfolyamából. [Baia-Mare.] 8°. 13 l. [„Minerva“ rt. kny.]

Tóth György dr. Az Unitárius Egyház Alkotmányának vázlatos jogtörténeti kifejlődése. Cluj-Kolozsvár, 1933. 8°. 48 l. „Grafic-Record“ kny. (A „Keresztény Magvető“ Füzetei. 10.)

Tóth György dr. Új világ küszöbén. Cluj-Kolozsvár. 8° 20 l. „Hermes“ nyomdavidallalat. (Keresztény Magvető Füzetei. 15.)

Tövissi József. Proletár-vallás. Vallás- és társadalombölcseleti tanulmány. Sibiu (Nagyszeben). 8°. 60 l. Haiser György könyvny.

Tusa Gábor dr. A romániai magyar egyházak és az állam közötti viszony. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum-Egyesület Sepsiszentgyörgyön 1933. augusztus 27—29. napjain tartott tizenkettedik vándorgyűlésének Emlékkönyvéből. Cluj-Kolozsvár. 8°. 11 l. Minerva rt.

Varga Béla dr. Hittani tanulmányok. Cluj-Kolozsvár. 8°. 34 l. „Grafic-Record“ kny. (A „Keresztény Magvető“ Füzetei. 13.)

Vári Albert. Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között. Cluj-Kolozsvár, 1932. 8°. 31 l. „Grafic-Record“ kny. (A „Keresztény Magvető“ Füzetei. 8.)

Veégh Sándor. Petőfi a románoknál. Bölcsészetdoktori értekezés. Mercurea-Ciuc. 8° 70 l., 1 lev. Nyomatott Vákár könyvnyomdájában, Csikszereda.

Veress Endre dr. A moldvai csángók származása és neve. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 38 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 67. sz.)

III. VALLÁSOS IRODALOM.

Ahitat kis könyve. Összeállította: *Szent-Iványi Sándor.* Az Unitárius Iratterjesztő Bizottság kiadása. (Cluj-Kolozsvár, év n.) 16°. 85+2 sztl. 1. (Nyom. Grafic-Record.)

Ajtatosság a gyermekek első szent áldozása alkalmával. Oradea-Nagyvárad, év n. Kis 8°. 16 l. Nyomatott és kapható a Szent László Nyomda R.-T.-nál.

Bagossy, Bartholomaeus. De modo Jesu Christi imaginem verius delineandi. Exemplar honoris causa oblatum. — Oradea. 8° 10 l. Typ. S. Ladislai S. A.

Boros Fortunát, Dr. P. Én Uram, én Istenem. Imakönyv férfiak részére. Cluj-Kolozsvár. 16°. 320 l. Szent Bonaventura kny.

Boros György dr. Papszentelő beszéd. Elmondotta 1934. szept. 2-án a székelykereszturi zsinaton. Cluj-Kolozsvár. 8° 8 l. „Hermes“ ny.

Czumbel Lajos dr. Május királynője. Elmélkedések Szűz Máriáról. Nagy—Hajós rajzaival. Baia-Mare—Nagybánya. 8°. 108 l. „Minerva“ nyomda nyomása.

Dávid Ferencz Füzetek. XVIII. füzet. Szerkeszti: *Vári Domokos.* Kiadja a Székelyudvarhelyi Unitárius Lelkészkör. Odorheiu. 8°. 16 l. Globus kny.

Glatz Mihály. Szentbeszéd. Krisztus király ünnepén elmondotta: — Oradea (Nagyvárad.) 8° 12 l. Szt. László-nyomda r. t.

Kis misekönyv. (Satu-Mare.) 16°. 32 l. (Balogh-nyomda.)

Legyetek férfiak! A református férfi kis kátéja. Az erdélyi református egyházkerület iratterjesztésének kiadása. (Cluj-Kolozsvár.) 8°. 15 l. (Minerva R.-T.)

Makkai Sándor. Evangelium az egyházban. Három előadás. Kiadja: az Erdélyi Református Férfiszövetség Sepsiszentgyörgyi Tagozata. (Sft.-Gheorghe.) 8°. 52 l. (Tip. Móricz nyomda.)

Monay Ferenc dr. Az 1933. szent év. II. kiadás. Róma, 1933. k. 8°. 38 l. (Arad, 1933. „Vasárnap.”)

X. Pius pápa. Szentséges atyánknak Isten kegyelméből X. Pius pápának buzdító beszédje a kat. papsághoz áldozópapságának ötvenéves fordulóján. Oradea. 8° 32 l. Szent László nyomda rt.

A református ifju kis kátéja. Az erdélyi református egyházkerület iratterjesztésének kiadása. (Cluj-Kolozsvár.) 8°. 16 l. (Minerva.)

Rutherford J. F. A Királyság őitalma alatt. Három bibliai értekezésben megmagyarázva. (București. Kiadói jog, 1933. Kiadja a Biblia és Traktátus Társulat R. T.) 16°. 64 l.

Rutherford J. F. Az emberek elválasztása. Három bibliai értekezésben előadva. (București. Kiadói jog 1933. Kiadó: Societatea de Biblie și Tractate M. D. I. Tip. „Cartea de Aur.”) 16°. 62 l.

Rutherford J. F. Igazságos uralkodó. Két bibliai előadás keretében kifejti —. (București. Kiadja a: Biblia és Traktátus Társulat R. T.) 16° 63 l. „Cartea de Aur.”

Szent Norbert a prémontrei rend alapítója halálának 800 éves jubileuma. Kiadja a prémontrei rend főnöksége. Oradea, 1934 július 11. 8°. 23 l. Szent László nyomda r. t.

Szilágyi M. Dózsa. Szent keresztúti imakönyvecske. Arad, 1933. 16° 20 l. „Vasárnap” Irodalmi és nyomdai műintézet.

Új Arany Legenda. 1.—2. füzet. Cluj-Kolozsvár, év n. 8°. 1. füz. 64 l.; 2. füz. 65.—128 l. Szent Bonaventura könyvnyomda. Kapható a Katholikus Világ kiadóhivatalában.

Unitárius énekeskönyv. A Magyar Unitárius Egyház kiadása. Harmadik kiadás. Cluj. 8°. XVI., 239 l. Graphic Record.

IV. TANKÖNYVEK.

Arany János. Toldi. Költői elbeszélés. A polgári és középiskolák III.—IV. osztálya számára magyarázta dr. Kiss Ernő. Cluj-Kolozsvár. 8° 88 l. Minerva rt.

Bedelean Diomed, Stan Constantin, Lőrinczi Francisc. Manual de limba română pentru școalele primare confesionale și de stat cu limba de predare maghiară (sau altă limbă minoritară.) Clasa III. Întocmit de: —. Cluj. 8°. 244 l. Minerva S. A. NB.

Egybefoglalva a III. osztály többi tankönyvével.

Bedelean Diomed, Stan Constantin, Lőrinczi Francisc. Manual de limba română pentru școalele primare de stat și confesionale cu limba de predare maghiară (sau altă limbă minoritară.) Clasa IV. Cluj. 8° 247 l. Minerva S. A. — NB. Egybefoglalva a IV. osztály többi tankönyvével.

Benczédi Pál. Evangéliumi történetek. Tankönyv az unitárius elemi

iskolák IV. osztálya számára. Összeállította: —. Cluj-Kolozsvár. 8° 62 l., 1 lev. Minerva rt.

Felméri Sándor, Lőrinczi Ferenc, Bedelean Diomed, Ősz Sándor. Limba maghiară. Carte de cetire pentru cl. II. primară cu limba de predare maghiară. Magyar nyelv. Olvasókönyv és egyéb tudnivalók a magyar tannyelvű elemi iskolák II. osztály részére. Intocmită de: Szerkesztették: —. Cluj-Kolozsvár, 1933 8°. 196 l. Minerva rt. — NB. Egybefoglalva a II. oszt. számtani tankönyvével.

Lőrinczi Ferenc. Carte de aritmetică pentru clasa III-a a școalelor primare cu limba de predare maghiară. Számítvány a magyar tannyelvű elemi iskolák III. osztálya számára. Az elemi iskolai új tantervnek megfelelően összeállította: —. Cluj-Kolozsvár. 8° 56 l. Minerva rt. — NB. Egybefoglalva a III. osztály többi tankönyvével.

Lőrinczi Ferenc, Bedelean Diomed, Felméri Sándor, Kali Sándor. Aritmetică pentru cl. II. primară cu limba de predare maghiară. Számítvány a magyar tannyelvű elemi iskolák II. oszt. számára. Intocmită de: — Összeállította: —. Cluj-Kolozsvár. 8° 63 l. Minerva rt. — NB. Egybefoglalva a II. osztály többi tankönyvével.

Lőrinczi Ferenc, Bedelean Diomed,

Felméri Sándor, Kali Sándor. Aritmetică și geometrie pentru cl. IV. primară. Számítvány és mértan az elemi iskolák IV. oszt. részére. Intocmită de: — Szerkesztették: —. Cluj-Kolozsvár. 8° 50 l. Minerva rt. — NB. Egybefoglalva a IV. osztály többi tankönyvével.

Lőrinczi Ferenc, Bedelean Diomed, Ősz Sándor, Ferenczi Gábor. Limba maghiară. Carte de cetire, gramatică și științe naturale pt. cl. III. primară cu limba de predare maghiară. Magyar nyelv. Olvasókönyv, nyelvtan és természettudományok a magyar tannyelvű elemi iskolák III. oszt. részére. Intocmită de: — Szerkesztették: —. Cluj-Kolozsvár. 8° 156 l. Minerva rt. — NB. Egybefoglalva a III. osztály többi tankönyvével.

Lőrinczi Ferenc, Ferenczi Gábor, Bedelean Diomed, Kali Sándor. Limba maghiară. Carte de cetire, gramatică, științe naturale și geografie pt. cl. IV. primară cu limba de predare maghiară. Magyar nyelv. Olvasókönyv, nyelvtan, természettudomány és földrajz a magyar tannyelvű elemi iskolák IV. oszt. részére. Intocmită de: — Szerkesztették: —. Cluj-Kolozsvár. 8° 264 l. Minerva r. t. — NB. Egybefoglalva a IV. osztály többi tankönyvével.

V. TÖRVÉNYEK, RENDELETEK, SZABÁLYOK.

Kormoss Emil dr. Az új váltótörvény magyarázata a törvény teljes magyar szövegével. Sibiu-Nagyszeben, év n. 8°. 154 l. (Haiser György könyvnyoinda.)

Lege asupra combiei și biletului de ordin. Publicat în Monitorul Oficial No. 100 din 1 Mai 1934. — Az új

váltótörvény. Megjelent a Monitorul Oficial 1934 május 1-iki 100. számában. Teljes román szöveggel, magyar fordítással és magyarázatokkal. Közreadták: *Dr. Gáspár Gyula* és *Dr. Váradi Ödön.* Oradea. 8° 62 l. Sonnenfeld S. A.

Lege pentru lichidarea datorilor agricole și urbane. Publicat în Monitorul Oficial No. 83 din 7 Aprilie 1934. — A mezőgazdasági és városi adósságok szabályozásáról szóló törvény. Megjelent a Monitorul Oficial 1934. évi április 7-iki 83. számában. Teljes román szöveggel, magyar fordítással és magyarázatokkal. Írták: *Dr. Gáspár Gyula* és *Dr. Váradi Ödön.* Oradea. 8° 70 l. Sonnenfeld S. A.

Tanódy Endre dr. A mezőgazdasági és városi adósságok rendezéséről szóló törvény szövege és magyarázata. Braşov-Brassó. 16° 96 l. (A szerző saját kiadása.) Lap- és Könyvkiadó R.-T.

Mit nyújt az új társadalombiztosító törvény? Összeállítva a társadalombiztosítást egységesítő törvény alapján. Kiadja: Munkásszövetségek Országos Tanácsa. Confederația Generală a Muncii din România. București, év n. 8° 40 l. Tipografia Cooperativă „Litera.“

Törvény az Unitárius Egyház alkotmányáról, szervezetéről és kormányzásáról. (Cluj-Kolozsvár, év n.) 8° 72 l. (Minerva r.-t.)

Az egységes román váltótörvény. Fordította, magyarázatokkal és joggyakorlattal ellátta: *Dr. Szeghő Imre.* Cluj-Kolozsvár, év n. Kis 8° 120 l. Lepage könyvkereskedés kiadása.

VI. IDŐSZAKI IRODALOM.

a) Évkönyvek, évi jelentések, jegyzőkönyvek.

[*Boros György dr.*] Püspöki jelentés az 1932—1933. egyházi évekről. Hely és év n. 8°. 14 l.

Directorium officiorum propriorum dioecesis Magnovaradiensis L. 1934. Nagyvárad. 12°. 24 l. Szt. László-nyomda R.-T.

Directorium officiorum propriorum dioecesis Sathariensis. 1934. Nagyvárad. 8°. 21 l. Szt. László-nyomda R.-T.

Directorium pro anno Domini 1934 in usum dioecesis Alba Iuliensis. Iussu et auctoritate excellentissimi ac reverendissimi Domini Gustavi Caroli Mailáth episcopi editum. Alba Iuliae. 8°. 110 l., 1 lev.; 2 mell. Ex officina typographica Lycei Episcopalis.

Az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsváron 1933. november hó 25—26. napjain tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Az Er-

délyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának 1943—1933. III. számú hivatalos kiadványa. Kolozsvár, 1933. 8°. 128 l. Minerva rt.

Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának jelentése 1931 november 1-től 1933 november 1-ig. 12.816—33. III. szám. Cluj-Kolozsvár, 1933. 8°. 70 l. Minerva rt. — NB. Egy boríték alatt az Erd. Ref. Egyházkerület 1933. évi közgyűlésének jegyzőkönyvével.

Jelentés a Kézdivásárhelyi Múzeum megalapításáról, létrejöttéről és annak állapotáról, valamint a megnyitása óta 1933 év végéig eltelt első évbéli gyarapodásáról. Előterjesztette az 1934 március 12-én tartott Múzeumi Bizottsági ülésen *dr. I. Diénes Ödön.* (Különlenyomat a Székely Ujság 1934. évi 18—24 számából.) Targul Săcuesc. 8° 20 l. Tip. „Minerva“-nyomda.

Jelentés a nagybányai ref. egyház 1933. évi állapotáról. Huszonhatodik füzet. Kiadja a presbyterium. (Baia-Mare-Nagybánya.) 8°. 37 l. (Nyomatott a „Minerva“ nyomdai intézetben.)

Jelentés az albaiulia-gyulafehérvári latin szertartású kath. Egyházmegye Tanácsa 1933. évi nov. 16-ikára összehívott közgyűlésére. 2640—1933. sz. Cluj-Kolozsvár, 1933. 8° 60 l., 1 lev. Szent Bonaventura kny.

Jelentés az albaiulia-gyulafehérvári latin szertartású róm. kath. Egyházmegyei Tanács 1934. évi november hó 22-ikére összehívott közgyűlésére. 2462—1934. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 54 l., 1 lev. „Gloria“ kny.

Makkai Sándor dr. Püspöki jelentése az Erdélyi Református Egyházkerület 1933 november 25-iki közgyűlésén az 1931 november 21-iki közgyűlés óta eltelt két esztendőről. Cluj-Kolozsvár, 1933. 8°. 50 l. Minerva rt. — NB. Egy boríték alatt az Erd. Ref. Egyházkerület 1933. évi közgyűlésének jegyzőkönyvével.

A római kath. Egyházmegyei Tanács 1932. november 17-én Kolozsvárt tartott alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve. Cluj-Kolozsvár, 1933. 2° 26 l. Szent Bonaventura kny.

Schematismus Almae Provinciae Transilvaniae Ordinis Fratrum Minorum Conventualium pro sacro jubilai anno 1933—1934. Arad. 8°. 48 l. Tipographia „Vasárnap.“

b) Iskolai értesítők.

Cluj. A Magyar Unitárius Egyház Teológiai Akadémiájának értesítője az 1933—1934. iskolai évről. Szerkesztette: *Vári Albert XXXVIII.* évfolyam. Cluj-Kolozsvár. 8°. 36 l. Nyomatott a „Hermes“ könyvnyomdában.

Cluj. Az Erdélyi Református Egyházkerület cluji leányfőgimnáziumának értesítője az 1931—32. és 1932—33. iskolai évről. Az előjáróság megbízásából szerkesztette: *Özv. Bátor Józsefné.* Cluj. 1933. 8°. 48+43 l. Minerva rt. (NB. A két iskolai évre vonatkozó értesítő külön-külön címlappal egy boríték alatt van egyesítve.)

Cluj. Jelentés a Kolozsvári Magyar Zenekonzervatórium 1933—34. tanévi működéséről. (Cluj.) 8°. 7 l. (Típ. Mayer nyomda.)

I. G. Duca. I. G. Duca (székelyke-

resztúri) unitárius főgimnázium értesítője az 1933/34. isk. évről. Szerkesztette: *Szentmártoni Kálmán.* (Odorheiu, év n.) 8°. 51 l. (Globus kny.)

Târgu-Mureş. A târgu-mureş-i református kollegium (nyilvánossági jogú fiú-főgimnázium és elemi iskola, internátus és konviktus) értesítője az 1932—33. és 1933—34. iskolai évről. Az előjáróság megbízásából szerkesztette *Nagy Endre.* LXXVI. és LXXVII. folyam. Új folyam LXXII. és LXXIII. Târgu-Mureş, év n. 8°. 69 l., 1 lev. Típ. Benkő.

Târgul-Săcuesc. A kézdivásárhelyi római katolikus fiúgimnázium és tanítóképzőintézet értesítője az 1932—33. isk. évről. Szerkesztették: *Boga Alajos dr.* és *Kovács András.* (Târgul-Săcuesc.) 8° 37 l., 1 lev. (Típ. Ştefan Turoczi.)

c) Naptárak.

Bányász-naptár az 1935. évre. Kiadja: a Romániai Bányaiipari Munkások Szövetsége. Bucureşti. 16°. 156 l. („Litera“ termelő- és könyvkiadó szövetkezet. Bucureşti.) Lei 20.

Brassói Lapok könyvnaplója az 1935. közönséges évre. Szerkesztette: *Finta Zoltán*. (Braşov.) 8° 128 l. A Brassói Lapok könyvosztályának kiadása. (Ára 25 lei.) — A borítékán: *Brassói Lapok családi naptára*, vagy *Brassói Lapok nagy regélő naptára*.

A Család naptár 1935. évre. Szakács- és süteménykönyv. Összeállította: *Renais Anna*. (Timişoara.) 8°. 112 l. Nyom. az Uhrmann Henrik grafikai műintézetben.

Dolgozó magyarság naptára az 1935. esztendőre. Szerkeszti az O. M. P. E. naptárbizottsága. Cluj-Kolozsvár. 8° 96 l. Tip. „Victoria.“ (Ára 10 lei.)

Az erdélyi gazdák zsebnaptára az 1935-ik közönséges esztendőre. Szerkeszti: *Török Bálint*. 66. évfolyam. (Cluj-Kolozsvár.) 8°. 96 l. (Minerva rt.)

Erdélyi iparos- és gazda-naptár az 1935. közönséges esztendőre. Kiadja: Kárpát Könyvkiadó-Vállalat. Tisza- és Mezőtelegd. 8°. 112 l. (Nyom. a Kálvin könyvny. Oradea-Nagyvárad.) (Ára 15 lei.)

Erdélyi Kalendárium 1935. évre. Különös tekintettel az erdélyi vásárok hibátlan kiadására. XXXVIII. évfolyam. Kiadótulajdonos: *Füßy József*. (Turda.) 8°. 17 lev., XVI+78 l. *Füßy József* kny.

Erdélyi magyar naptár 1935. évre. XV. évfolyam. Cluj-Kolozsvár. 8°. 8°. 128+XVI l. Minerva rt.

Erdélyi magyar naptár. 1935. Ora-

dea. 8°. 80 l., 8 lev. Pásztor Ede kny. (Ára 10 lei.)

Erdélyi magyar református naptár az 1935. közönséges évre. Az Erdélyi Református Egyházkerület Irattérjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 192+XVI l. Minerva rt. (Ára 20 lei.)

Erdélyi magyar unitárius naptár az 1935-ik közönséges évre. A Dávid Ferenc-Egylet választmányának megbízásából szerkeszti: *Ürmösi József*. Cluj-Kolozsvár. 8°. 96+XVI l. Minerva rt.

Erdélyi Magyarság naptára 1935. Oradea. 8°. 80 l., 8 lev. Pásztor Ede kny. — Szövege azonos az „*Erdélyi magyar naptár*“-éval.

Az *Erdélyi Róm. Kat. Népszövetség naptára* az 1935. évre. VI. évfolyam. Arad. 8°. 160 l. Nyomta a „Vasárnap.“ — A borítékán: *Katolikus Népszövetség naptára*.

Erdélyi Szent Család naptár az 1935. évre. X. évfolyam. Oradea. 8°. 160 l. Szent László-nyomda rt.

Friss Ujság naptára. 1935. Oradea. 8°. 80 l., 8 lev. Pásztor Ede kny. — Szövege pár lap kivételével azonos az „*Erdélyi magyar naptár*“ és az „*Erdélyi Magyarság naptára*“ szövegével.

Hangya naptár 1935. évre. Szerkeszti és kiadja a Hangya Központ Nagyenyeden. Cluj-Kolozsvár. 8°. 116+XVI l. Minerva rt.

Az Igazság és Szeretet naptára. 1935. Szerkeszti: az Igazság és Szeretet lapkiadó hivatala. Oradea. 8°. 80 l., 8 lev. Kiadja: Pásztor Ede kny.

Katolikus naptár az 1935. évre. XII. évfolyam. Szerkesztette: a „*Katolikus Világ*“ szerkesztősége. Tulajdonos: Az Erdélyi Szentferenc-

rend. Cluj-Kolozsvár. 8°. 136 l. Szent Bonaventura kny.

Legujabb erdélyi magyar naptár 1935. évre. Arad, 1935. 8°. 24 l. Mellélkelve: *Watson Herbert*. Az őrnagy ur kalandja. Regény. 1934. 80 l. és *Sue Jenő*. A bolygó zsidó. Regény. I. kötet. 127 l. Reiner nyomda. (Ára 10 lei.)

Magyar népnaptár az 1935. évre. VII. évfolyam. Kiadja: Az Országos Magyar Párt bányászati tagozata. Szerkeszti: *Dr. Páll György* főtitkár. Timișoara. 8°. 144 l. „Victoria“ kny.

A mi tíz évünk. Jézus Szíve gyermektáborának jubileumi kis naptára az 1935. évre és az 1934—35 tanévre is. Összeállította: *P. Kiss József* S. J. A „Szívközpont“ kiadása. Satu-Mare. 16° 96 l. (Balogh-nyomda.)

Nagy képes naptár az 1935-ik évre. XXX. évfolyam. Oradea. 8°. 112 l. Kiadja és nyomta: a Szent László ny. rt. — A borítékán: *Mesemondó naptár*. (NB. Az előző évben XIX. évfolyamot jelzett.)

Nagy naptár az összes hasznos tudnivalókkal az 1934. évre. H. és év n. 8° 192 l. (Ára 16 lei.) — A borítékán: *Erdélyi nagy naptár*.

Nemzetközi bibliaolvasó naptár. 1935. A Nemzetközi Evangéliumi Vi-

lágsszövetségtől London. Kiadja: az „Igazság és Szeretet“ kiadóhivatala. (Oradea.) 16°. 28 lev. (Tip. Pásztor.)

Népujság könyvnaptára az 1935. közönséges évre. Szerkesztette: *Fintu Zoltán*. (Brașov.) 8°. 80 l. A Brassói Lapok könyvosztályának kiadása. (Ára 12 lei.) — A borítékán: *Népujság gazda naptára, vagy Népujság kis regélő naptára*. (NB. A Brassói Lapok könyvnaptára kivonata.)

Régi és valódi Szentistváni Péter András-féle székely naptár az 1935-ik, 365 napból álló közönséges évre. A vásárok pontos jegyzékével. Szerkeszti: *Krón Ernő*. 45-ik évfolyam. Târgu-Mureș-Marosvásárhely. 8°. 112 l. Székely naptárak kiadóvállalata. (Tip. S. Nagy.)

Református árvaházi képes naptár. 1935. Kiadja: a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Iratterjesztése. Szerkesztette: *Csernák Béla*. Oradea. 8°. 160 l. Kálvin kny. Ára 16 lei.

100 oldalas naptár az 1935. évre. H. és év n. 8°. 96 l. (Ára 8 lei.)

Szerencsés ember magyar naptára. Az 1935-ik, 365 napból álló közönséges esztendőre. [ârgu-Mureș.] 8°. 80 l. [Révész Ernő kny.]

VII. KÜLÖNFÉLÉK.

Álmoskönyv. Az ember élete és álma, jelleme és tulajdonságai. Álmoskönyv és a nap hatása alatt álló tizenkét csillagjegy, horoszkópjai. (Első rész: Horoszkópok. Második rész: Álmoskönyv.) Kiadó: Asztrológiai Studio, Timișoara. (Timișoara, év n.) 8° 93 l., 1 lev. Tipogr. „Fortuna“.

A *baia-marei* autonom ortodox izi.

hitközség alapszabályainak tervezete. Baia-Mare. 8°. 27 l. Tip. Frankovits.

A *Bihormegyei* saniobi kettős rablógylkosság hiteles története. 12 eredeti helyszíni fényképfelvétellel. Irta és kiadja: az oradeai „Magándetek-tív és információs iroda.“ Irodatulajdonos: *Sărățeanu Sándor* magán-

detektív-főnök. (Oradea.) 8°. 60 l. Sonnenfeld S. A.

300 *vice*. (Cluj, év n.) 8°. 3.—66 l. („Lyceum” nyomda nyomása.) („Az Erdélyi Bomba” kiadása. I.) Ára 6 lei.

Az *Ótordai* Református Nőszövetség Önszegélyző Osztályának alapszabályai. Turda. 2 lev. Füssy-nyomda.

Paál Rózsi egyszerű szakácskönyve. I. kiadás. Timișoara, év n. „Victoria”-könyvnyomda. 8°. 116 l.

Pályaválasztási tanácsadó és főis-

kolás tájékoztató. Szerkesztette a kolozsvári magyar főiskolás testületek kiküldött szerkesztő-bizottsága. Kiadja a Székelyek Kolozsvári Társaságának Főiskolás Szakosztálya. Cluj-Kolozsvár. Kis 8°. 120 l. (Gloria kny.)

Vámszer Géza. Județul Ciuc. Csik vármegye turista kalauza és térképe. Szerkesztette: —. Az Erdélyi Kárpát Egyesület Csiki Alosztályának kiadása. (Mercurea-Ciuc.) 12°. 96 l. Tip. Szvoboda Miklós.

VIII. GYŰJTEMÉNYES MUNKAK ÖSSZEFOGLALO UTALÓI.

(Az egyes művek részletes feldolgozását lásd az illető szakoknál.)

Ajándékgregénytár. Megjelenik havonként egyszer. A Lap- és Könyvkiadó R.-T. kiadása. Brașov-Brassó. (A Brassói Lapok és Népujság melléklete.) k. 8°. 4. szám. (1934 január): *Finta Zoltán—Huszár Emil*. Kőkereszt. — 5. szám. (1934 február): *Castano — Kőszeghi Marianne*. A modenai orvos. — 6. szám. (1934 március): *Héti Sándor*. Ezeregyedik Babel. — (7. szám.) 1934 április hó: *Kovács György*. Varjak a falu felett. — (8. szám.) 1934 május hó: *Baradlai László*. Megnyitó előadása. — (9. szám.) 1934 június hó: *Nemes Ferenc*. Elemista voltam... — (10. szám.) 1934 július hó: *Károly Sándor*. 1934. Látomás. — (11. szám.) 1934 augusztus hó: *Hegyi Ilona M. Fábrián & Comp.* — (12. szám.) 1934 szeptember hó: *Tomcsa Sándor*. Szvoboda Augusztin rémtette. — (13. szám.) 1934 október hó: *Finta Zoltán*. Minden férfi gazember. Hangos filmhíradó városunk életéből. — (14. szám.) 1934 november hó: *Dáner Lajos*. A béka. — (15. szám.) 1934

december hó: *Kovács György*. A tűz kialszik. Szomorú ének egyszerű emberekéről.

Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. (Cluj.) 8°. — 13. *Niebergall*. Erdélyi emlékfűzet.

Erdélyi Református Egyházi Könyvtár. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. XVI. *Imre Lajos dr.* Az ige és a fegyelem.

Erdélyi Szépműves Céh. Kolozsvár. 8°. VII. sorozat. 12.—15. sz. könyv. *Kós Károly*. Az országépítő. Történeti regény. I.—II. — 16.—19. sz. könyv. *Makkai Sándor*. Táltoskirály. — 20.—24. sz. könyv. *Szerb Antal*. Magyar irodalomtörténet. I.—II. — VIII. sorozat. 1.—2. sz. könyv. *Kemény János*. Kutyakomédia. Regény. — 3.—8. sz. könyv. *Bánffy Miklós, Gróf*. Erdélyi történet. A fal írás első szava: Megszámláltattál... I.—II. — 9. sz. könyv. *Szemlér Ferenc, I.* Ember és táj. Versek. — Sorozaton kívül: *Tamási Áron*. Abel Amerikában. Regény. — Az *Erdélyi*

Helikon Iróinak Anthológiája, 1924. —1934. Szerkesztette: *Kovács László*.

Erdélyi Tudományos Füzetek. Szerkeszti: *Dr. György Lajos*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. 65. sz. *Jancsó Elemér dr.* Az irodalomtörténetírás legújabb irányai. — 66. sz. *Kántor Lajos dr.* Erdély a világháborút tükröző román irodalomban. — 67. sz. *Veress Endre dr.* A moldvai csángók származása és neve. — 68. sz. *Oberding József György dr.* A kolozsvári Gondoskodó Társaság. — 69. sz. *Papp Ferenc dr.* Gyulai Pál a kolozsvári református kollégiumban. — 70. sz. *Ferenczi Miklós dr.* Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1933. év. — hagyatékát kiegészítve összeállította: *Valentiny Antal*. — 71. sz. *Balogh Jolán dr.* Márton és György kolozsvári szobrászok. — 72. sz. *Kristóf György dr.* Szabolcska Mihály Erdélyben.

A „*Keresztény Magvető*“ *Füzetei*. Cluj-Kolozsvár. 8°. — 8. *Vári Albert*. Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok kö-

zött. — 9. *Iván László dr.* Régi igazságok új köntösben. — 10. *Tóth György dr.* Az Unitárius Egyház Alkotmányának vázlatos jogtörténeti kifejlődése. — 11. *Iván László dr.* Isten felé. — 12. *Iván László dr.* Régi igazságok új köntösben. II. Jézus. — 13. *Varga Béla dr.* Hittani tanulmányok. — (14.) *Boros György dr.* Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban. — 15. *Tóth György dr.* Új világ küszöbén. — 16. *Iván László dr.* Az unitárius ifjúság szerepe a többi keresztény ifjúság soraiban.

Pharos Könyvek. A Pharos könyvkiadóvállalat kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8°. [1.] *Zsidó miniatűrök*. Fordította; bevezetéssel és életrajzi adatokkal ellátta: *Szabó Imre*. — [2.] *Ligeti Sándor*. A bűvös erszény. Bevezetéssel ellátta: *Salamon László*. — 3.—4. *Peltz, I.* Calea Văcărești. A bukaresti zsidó negyed regénye. I. köt. Fordította: *Katz László*. A fordítást teljes egészében átnézte: *Farkas László*. II. köt. Fordította: *Farkas László*.

Erdélyi Tudományos Füzetek.

Szerkesztő: Dr. György Lajos.

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület” kiadása

1. Rass Károly: Reményik Sándor	40.-
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában	30.-
3. Dr. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	30.-
4. Dr. Bitay Árpád: A moldvai magyarság	40.-
5. Szokolay Béla: A nagybányai művésztelep	40.-
6. Dr. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben	40.-
7. Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év	50.-
8. K. Sebestyén József: A brassai fekete templom Mátyás-kori cimerei	40.-
9. Dr. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	50.-
10. Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	50.-
11. Dr. Tavasz Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése	40.-
12. Dr. György Lajos: Két dialogus régi magyar irodalmunkban	60.-
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere	50.-
14. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év	50.-
15. Dr. Gyórtás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum	50.-
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelem halála és nyughelye	50.-
17. Dr. György Lajos: Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban	50.-
18. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1927. év	60.-
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai	60.-
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI–XIX. századi kéziratok énekeskönyvei	50.-
21. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. ótlásokkal az 1919–1928. évekről	50.-
22. Dr. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben	50.-
23. Dr. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái	50.-
24. Dr. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásában	50.-
25. Dr. Tavasz Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása	50.-
26. Dr. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében	50.-
27. Dr. Csúry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról	50.-
28. Dr. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében	50.-
29. Dr. Teleki Domokos gróf: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története	50.-
30. Dr. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1830–1841)	50.-
31. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év	50.-
32. Dr. Gyalui Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán	50.-
33. Dr. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye	50.-
34. Dr. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete	50.-
35. Dr. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében	50.-
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe	50.-
37. Dr. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében	50.-
38. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1930. év	50.-
39. Dr. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat	50.-
40. Dr. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai	80.-
41. Dr. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	50.-
42. Dr. Kristóf György: Bárány Eötvös József utazásai Erdélyben	80.-
43. Dr. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története	50.-
44. Dr. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	50.-
45. Dr. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig	50.-
46. Dr. Varga Béla: Az individualitás kérdése	80.-
47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékiratok	80.-
48. Dr. Dömötör Sándor: Vida György facetiái	50.-
49. Dr. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban	50.-

50. Szabó T. Attila: Közép-szamos-vidéki határnevek	50.-
51. Dr. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt	30.-
52. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év	50.-
53. Dr. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben	50.-
54. Dr. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai	50.-
55. Dr. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855)	120.-
56. Dr. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben	30.-
57. Dr. Tavasszy Sándor: A lét és valóság	30.-
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez	30.-
59. Dr. Imre Lajos: A falunevelés irányelvei	60.-
60. Dr. Veress Endre: A történetről Báthory István király	60.-
61. Dr. Boros György: Carlyle	40.-
62. Dr. Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori püspökcapát a XVI. században	50.-
63. Dr. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann	60.-
64. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1932. év.	50.-
65. Dr. Jancsó Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai	50.-
66. Dr. Kántor Lajos: Erdély a világháborút tükröző román irodalomban	50.-
67. Dr. Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve	80.-
68. Dr. Oberding József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság	60.-
69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári ref. kollégiumban	60.-
70. Dr. Ferenczi Miklós—Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1933. év	60.-
71. Dr. Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrászok	150.-
72. Dr. Kristóf György: Szabolcska Mihály Erdélyben	80.-
73. Lakatos István: Magyaros elemek Brahms zenéjében	40.-
74. Dr. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei	50.-
75. Dr. Biró József: A boncezhidai Bánffy-kastély	80.-
76. Dr. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban	40.-
77. Dr. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái	40.-
78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom	60.-
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1934. év.	60.-
80. Dr. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet	60.-
81. Dr. György Lajos: Anyanyelvünk védelme	40.-

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadé hivatalában, Cluj Str. Baron L. Pop 5.
Az 1—10. szám elfogyott

